

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:

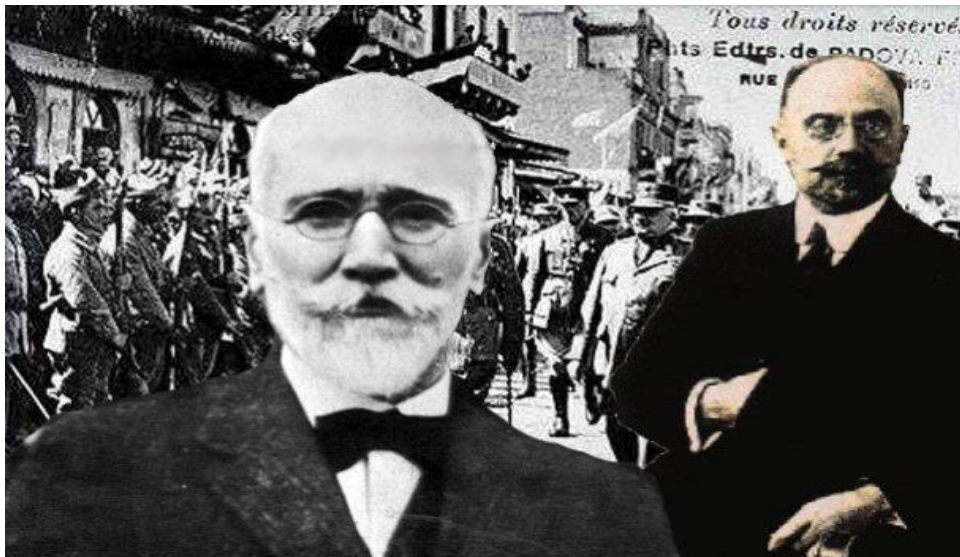
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΗΣ ΣΤΑΜΑΤΙΑΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

A.M.: 1012201603028

Θέμα: « Η παρουσία του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία (1919-1922) μέσα από το Ιστορικό Αρχείο του Αριστεΐδη Στεργιάδη (1861-1949) »

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ευγενία Γιαννούλη

Καλαμάτα 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....7

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Ελλάδα στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων.....10

1.1. Ο ρόλος της Ελλάδας στην Εγγύς Ανατολή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.....10

1.2. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης.....16

1.3. Οι Συνθήκες Ειρήνης με τις άλλες ηττημένες δυνάμεις.....21

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Ελληνισμός στη Μικρά Ασία και ο διορισμός του Αριστείδη Στεργιάδη ως Υπάτου Αρμοστή.....24

2.1. Η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης την εποχή του Διαφωτισμού.....24

2.2. Η παιδεία και ο πολιτισμός.....26

2.3. Ο διορισμός του Αριστείδη Στεργιάδη.....28

2.4. Η άφιξη του Αριστείδη Στεργιάδη στη Μικρά Ασία.....31

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης και οι στάσεις του απέναντι στους Έλληνες και τους Οθωμανούς.....34

3.1. Οι κινήσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου.....34

3.2. Οι πρώτες μέρες στη Σμύρνη.....36

3.3. Η στάση του απέναντι στο λαό.....37

3.4. Το έργο και οι μεταρρυθμίσεις του.....39

Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης και τα σχέδια των Ελλήνων από το 1921 και έπειτα.....43

4.1. Η αποβίβαση στη Σμύρνη.....43

4.2. Η παραίτηση του Ελευθέριου Βενιζέλου.....47

4.3. Οι προσπάθειες για την αυτονόμηση της Ιωνίας.....	48
--	----

Ε΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι στάσεις του Αριστείδη Στεργιάδη απέναντι στα μεγάλα ζητήματα του Ελληνισμού.

α) Χρυσόστομος Σμύρνης β) Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή.....	53
5.1. Η ελληνική διοίκηση και τα ποικίλα προβλήματα.....	53
5.2. Το Πανεπιστήμιο της Ιωνίας και ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή.....	56
5.3. Ο Χρυσόστομος Σμύρνης και η δράση του.....	58
5.4. Το μαρτυρικό του τέλος.....	63

ΣΤ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης στην καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού.....

6.1. Οι κινήσεις πριν από την Καταστροφή.....	68
6.2. Πιέσεις των Χριστιανών.....	70
6.3. Η ώρα της εκκένωσης και ο πυρπολισμός.....	72
6.4. Η Συνέντευξη του Αριστείδη Στεργιάδη.....	77

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πριν γίνει μια σύντομη αναφορά στον άξονα και στο πλαίσιο της εργασίας, θα ήθελα θερμά να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου Θανάση Χρήστου που με τις συμβουλές του, την μεθοδική καθοδήγηση και την αστείρευτη υπομονή του με μύησε στα μονοπάτια της αναζήτησης και της καταγραφής, χρησιμοποιώντας την κριτική μου σκέψη και συγγραφή. Μου έδωσε την δυνατότητα να ανακαλύψω μια άλλη πτυχή της προσωπικότητάς μου, αναζητώντας, καταγράφοντας και μελετώντας ιστορικά τεκμήρια.

Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, είναι η μεγαλύτερη εθνική συμφορά στην ιστορία του νεωτέρου Ελληνισμού. Κι αυτό, γιατί αποτέλεσε την ταφόπλακα στο όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας» που προσέβλεπε στην επανένωση όλων των εδαφών που κατοικούνταν από αρχαιοτάτων χρόνων από Έλληνες. Κυρίως όμως, επειδή ξεριζώθηκε οριστικά η μακραίωνη ελληνική παρουσία στην περιοχή, με τον πιο δραματικό τρόπο. Την μεγάλη αυτή συμφορά συνθέτουν, εκτός των άλλων, η κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου, η πυρπόληση της Σμύρνης από τους Τούρκους, όπου είχαν συρρεύσει και πολλοί Έλληνες από τις γειτονικές περιοχές, και οι σφαγές, λεηλασίες και άλλες φρικαλεότητες εις βάρος των Ελλήνων και των Αρμενίων χριστιανών.

Στη Σμύρνη και στις πόλεις και τα χωριά που ανακαταλαμβάνονταν από τον τουρκικό στρατό, οι μαρτυρικές πορείες των αιχμαλώτων και των ομήρων προς το εσωτερικό της Ανατολής, η εξόντωση εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων και Αρμενίων και η εκδίωξη των υπολοίπων από τις πατρογονικές εστίες τους, χωρίς τις περιουσίες τους, από το μικρασιατικό έδαφος και προ πάντων το ξερίζωμα του Ελληνισμού από την Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη.

Η Μικρασιατική Καταστροφή, δεν είναι ένα γεγονός που προέκυψε ξαφνικά, αλλά ήταν αποτέλεσμα χρόνιων διεργασιών στις οποίες συμμετείχαν και αλληλεπιδρούσαν αρκετοί παράγοντες. Ήταν αποτέλεσμα αντικειμενικών δυσκολιών, λαθών, αντικρουόμενων συμφερόντων, ενίοτε και μικροπολιτικών σκοπιμοτήτων και παθών. Πριν λοιπόν, θελήσει κάποιος να διερευνήσει το ιστορικό γεγονός «Μικρασιατική Καταστροφή», θα πρέπει να ερευνήσει σε βάθος χρόνου ότι προηγήθηκε μέχρι την τελική πτώση και να αναζητήσει τα πραγματικά αίτια, γιατί μια επιδερμική ανάγνωση και εστίαση μόνο στα δραματικά γεγονότα που

συνέβησαν τις 3-4 τελευταίες μέρες του ελληνισμού στην Μικρά Ασία, ίσως οδηγήσει και σε λάθος συμπεράσματα.

Την περίοδο 1914-15 στη Μικρά Ασία κατοικούσαν 48 εθνότητες. Απ' αυτές οι σημαντικότερες σύμφωνα με έρευνα του 1986 από το πανεπιστήμιο Tubingen, ήταν: 2.568.371 Έλληνες Χριστιανοί Ορθόδοξοι, 18.000 Καθολικοί, 14.461 Μελχίτες, 5.500 Διαμαρτυρόμενοι, 2.379 Κόπτες, 637.268 Αρμένιοι. Οι Τούρκοι ήταν μόνο 1.802.697 και στον αριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται 500.000 Τούρκοι Κρυπτοχριστιανοί. Αναμφισβήτητα το μεγαλύτερο και δημιουργικότερο μέρος ήταν ελληνικό. Η συμβίωση των Ελλήνων με άλλες πληθυσμιακές ομάδες ήταν απόλυτα αρμονική. Πάντα οι Έλληνες μπορούσαν να συμβιώνουν ειρηνικά ανάμεσα σε άλλους λαούς απολαμβάνοντας τον σεβασμό όσων μπορούσαν να αντιληφθούν την αξία τους και να διδαχθούν από τον πολιτισμό τους.

Αυτό έχει την εξήγησή του : Όπως γνωρίζουμε στην αρχαιότητα η Ελλάδα δεν ήταν ενιαίο κράτος αλλά ένα σύνολο αυτονόμων κρατών που βρισκόταν σε συνεχή επαφή με τους απανταχού διεσπαρμένους ομογενείς, που κι αυτοί συνυπήρχαν αρμονικά με άλλους λαούς. Ο Ελληνισμός ούτε τότε ούτε μετέπειτα είχε όρια, ενώ παντού ήταν στοιχείο κυρίαρχο με το πνεύμα του και με τις διαχρονικές αξίες του. Μέσα σ' αυτότο καθαρά αρχαιοελληνικό πνεύμα που διατηρήθηκε ακόμα και μετά από πολλές γενεές, άνθισε και καρποφόρησε ο Μικρασιατικός Ελληνισμός κάτω από καθόλου ευνοϊκές συνθήκες . Όπως είναι γνωστό οι Τούρκοι μετά την κατάρρευση της αυτοκρατορίας μας άρχισαν τους διωγμούς του ελληνικού στοιχείου. Η Μικρά Ασία δεν μπόρεσε να έχει διαφορετική μοίρα. Όπλο του κατακτητή ήταν ο βίαιος εξισμαλισμός.

Ο Ελληνισμός μέχρι ένα σημείο συρρικνώθηκε αλλά μπόρεσε να επιβιώσει κάτω από τη Σκέπη της εκκλησίας. Οι Τούρκοι ταύτιζαν το έθνος με τη θρησκεία. Έτσι ο Οικουμενικός Πατριάρχης και κατ' επέκταση και ο κάθε Αρχιερέας ήταν ο Μιλλιέτμπασης δηλαδή εθνάρχης. Γι' αυτό οι δημογέροντες οι πρόκριτοι και γενικά κάθε λαϊκός αντιπρόσωπος βρισκόταν κάτω από την επίβλεψη και τη δικαιοδοσία του θρησκευτικού αρχηγού του. Οι Χριστιανικές Κοινότητες των Ελλήνων της Μικράς Ασίας αποτελούσαν παράδειγμα καλής και αυτοκυριαρχημένης κοινωνίας με συλλογική δράση. Με τις γενναιόδωρες εισφορές πλουσίων ευεργετών λειτουργούσαν αξιοζήλευτα σχολεία, νοσοκομεία κι άλλα ιδρύματα. Ακόμα και σε

μικρά αστικά κέντρα υπήρχαν ελληνικές λέσχες, φιλολογικές εταιρίες και φιλανθρωπικά σωματεία.

Η Σμύρνη ήταν η πιο εμπορική πόλη της Τουρκίας. Η γεωγραφική της θέση έκανε την Σμύρνη μέγιστο εμπορικό κόμβο Ανατολής και Δύσης. Τα εμπορεύματα από την ενδοχώρα της Τουρκίας αλλά και από την Ανατολή. Διακινούνταν μέσω του λιμανιού της Σμύρνης στην Ευρώπη. Το εμπόριο, με το οποίο ασχολούνταν κυρίως Έλληνες, έφερε οικονομική ευμάρεια και αυτή με τη σειρά της συνετέλεσε στην πολιτιστική ανάπτυξη. Πλήθος από φιλανθρωπικά ιδρύματα, ξακουστές σχολές, νοσοκομεία και ορφανοτροφεία έκαναν την Σμύρνη να ξεχωρίζει από τις άλλες πόλεις. Η πλειονότητα των κατοίκων της Σμύρνης ήταν Έλληνες. Όλοι όμως οι κάτοικοι της Σμύρνης μιλούσαν ελληνικά.

Το 1919 τα Ελληνικά στρατεύματα απελευθέρωσαν την Σμύρνη. Οι Τούρκοι την έλεγαν Γκιαούρ Ιζμίρ, δηλαδή Σμύρνη των απίστων ή άπιστη Σμύρνη. Η Σμύρνη ήταν μία πόλη σύμβολο. Ένα σύμβολο που οι Τούρκοι πίστευαν πως έπρεπε να ισοπεδωθεί και να ποδοπατηθεί. Η Σμύρνη καταστράφηκε βάση προμελετημένου σχεδίου. Ο Αμερικανικής καταγωγής George Horton, ο μόνος πρόξενος που προσπάθησε να βοηθήσει τους Έλληνες, γράφει ότι οι Τούρκοι του Κεμάλ έκαψαν τη Σμύρνη για να διώξουν για πάντα τους Χριστιανούς από τη Μικρά Ασία και να μη μπορούν ποτέ να επιστρέψουν.

Το καλοκαίρι του 1922, με τις αποτυχημένες για τον Ελληνικό Στρατό μάχες στην πορεία προς την Άγκυρα ξεκινά η Μικρασιατική Καταστροφή. Το ηθικό του στρατού έχει καταρρακωθεί, οι στρατιώτες έχουν κουραστεί, οι Σύμμαχοι ενισχύουν με πολεμοφόδια και οπλισμό τους Τούρκους του Μουσταφά Κεμάλ και η Ελληνική κυβέρνηση αντικαθιστά τους εμπειροπόλεμους ηγέτες του στρατεύματος με άπειρους. Τα αποτελέσματα ήταν αναπόφευκτα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Μικρασιατική Εκστρατεία ήταν πόλεμος, δηλαδή βίαιη και αιματηρότατη σύγκρουση. Κάθε πόλεμος είναι μέσο, μορφή επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων που δημιουργεί μια συγκεκριμένη αντικειμενική, κοινωνική πραγματικότητα. Ποια προβλήματά της οδήγησαν στην μικρασιατικήπολεμική σύρραξη και ποια ήταν τα αίτια και ο χαρακτήρας του πολέμου; Στην περίπτωση αυτή, όταν λέμε για κοινωνική πραγματικότητα, εννοούμε το σύνολο των οικονομικοκοινωνικών στοιχείων όχι μόνο της χώρας στο έδαφος της οποίας έγινε ο μικρασιατικός πόλεμος αλλά και όλων των χωρών που πήραν μέρος στην πολεμική σύγκρουση κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Όλες οι μεγάλες δυνάμεις της Αντάντ πήραν ενεργό μέρος και έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο στο μικρασιατικό πόλεμο, αδιάφορο αν τον πόλεμο αυτό τον διεξήγαγαν κυρίως οι ένοπλες ελληνικές δυνάμεις και ο τουρκικός εθνικοαπελευθερωτικός στρατός. Επίσης, συμμετείχαν στην σύρραξη και όλοι οι λαοί της Εγγύς Ανατολής, με την εθνικοαπελευθερωτική πάλη τους και με το κίνημα αλληλεγγύης προς την Τουρκία. Συνεπώς είναι ανάγκη να ερευνηθούν και οι συνθήκες που επικρατούσαν στον παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό και αποικιοκρατικό στρατόπεδο, ιδιαίτερα εκείνες που είχαν άμεση σχέση με τις εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος του 1914-1918 ήταν πόλεμος για ξαναμοίρασμα των αποικιών. Προκλήθηκε από την όξυνση των εσωιμπεριαλιστικών αντιθέσεων που μεγάλωναν από την ανισομερή οικονομική ανάπτυξη των διαφόρων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Ο δυναμικός γερμανικός μιλιταριστικός ιμπεριαλισμός γύρεψε με τα όπλα να επανορθώσει την ιστορική αδικία, που όπως έλεγε γινόταν σε βάρος του, δηλαδή τον αποκλεισμό του από τις πλούσιες αποικιακές χώρες. Οι Γερμανοί ήθελαν να αντικαταστήσουν τους άλλους αποικιοκράτες και να γίνουν οι κύριοι του κόσμου.

Οι Άγγλοι πολέμησαν όχι μόνο για να διατηρήσουν τις αποικίες τους αλλά για να αποκτήσουν νέες. Η συντριβή π.χ του γερμανικού συνασπισμού σήμαινε για τους Άγγλους ιμπεριαλιστές και συντριβή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, άρα και εύκολη κατάκτηση της Μεσοποταμίας, της Παλαιστίνης, της Ιορδανίας και εδραίωση της κυριαρχίας τους στην Αίγυπτο και την Κύπρο.

Για την Γαλλία ο πόλεμος είχε για σκοπό του την απόσπαση της περιοχής του Σάαρ από την Γερμανία και την προσάρτηση της στην γαλλική επικράτεια. Για τους Γάλλους ιμπεριαλιστές ο πόλεμος ήταν επίσης πόλεμος για την κατάκτηση νέων αποικιών, όπως της Συρίας και του Λιβάνου. Για τις ΗΠΑ ο πόλεμος ήταν αγώνας για την επιβολή της παγκόσμιας κηδεμονίας τους.

Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο πήραν μέρος, με ανάλογες επιδιώξεις, οι υπόλοιπες ιμπεριαλιστικές μεγάλες δυνάμεις, η τσαρική Ρωσία, η Ιαπωνία, η Αυστροουγγαρία, η Ιταλία. Ακόμα και τα μικρότερα κράτη σύρθηκαν από τους μεγαλύτερους στον πόλεμο με διάφορες απατηλές υποσχέσεις. Ο πρώτος παγκόσμιος βάσταξε 51 μήνες και 11 ημέρες. Εβδομήντα εκατομμύρια άνθρωποι με όπλο στο χέρι προσπάθησαν να αλληλοεξοντωθούν, επιδιώκοντας ασυνείδητα την ικανοποίηση των κατακτητικών βλέψεων της μιας ή της άλλης ιμπεριαλιστικής δύναμης. Εκατομμύρια νεκροί, τεράστιες υλικές καταστροφές, απώλειες δισεκατομμυρίων εργάσιμων ωρών, πείνα και εξαθλίωση.

Το φθινόπωρο του 1918 ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος είχε τελειώσει οριστικά, αφήνοντας πίσω του περίπου 10.000.000 νεκρούς, αξιωματικούς και στρατιώτες. Από αυτούς 1.100.000 ήταν Βρετανοί, 1.400.000 Γάλλοι, 1.700.000 Ρώσοι, 500.000 Ιταλοί, 350.000 Ρουμάνοι και 120.000 Αμερικάνοι. Στο στρατόπεδο των ηττημένων, η Γερμανία μετρούσε περισσότερους από 2.000.000 άντρες νεκρούς, η Αυστροουγγαρία 1.200.000, η Βουλγαρία 100.000 και η Τουρκία 300.000. Ήταν ένας πόλεμος που είχε ξεκινήσει το 1914 με προοπτική να κρατήσει μόλις μερικούς μήνες, αλλά η διάρκεια του είχε κουράσει και είχε απογοητεύσει τους πάντες.

Αυτά ήταν τα αποτελέσματα της παγκόσμιας ανθρωποσφαγής του 1914-1918. Και όμως, καμία ιμπεριαλιστική δύναμη, νικήτρια ή ηττημένη, δεν κατόρθωσε να ικανοποιήσει τις βλέψεις της, έτσι όπως εκείνη ήθελε. Τα πάντα μαρτυρούν ότι από τότε το παγκόσμιο αστικό σύστημα βρέθηκε μπροστά στο αδιέξοδο. Από τότε μπήκε στην γενική κρίση του. Η νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης στην Ρωσία και η εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού στο 1/6 της Γης ολοκλήρωσε την γενική κρίση του παλιού κόσμου.

Τέλος, μέσα από την εργασία αυτή θα δοθεί μια διαφορετική οπτική των πραγμάτων εκείνης της εποχής με γνώμονα τη δράση και τις ενέργειες του Α. Στεργιάδη. Αρχικά, στο Α΄ Κεφάλαιο θα εξετάσουμε την στάση και την εικόνα που

είχε η Ελλάδα στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων. Έπειτα, θα ασχοληθούμε στα αμέσως τρία επόμενα Κεφάλαια με τον διορισμό, τις στάσεις και τα σχέδια του Αριστείδη Στεργιάδη. Στο Ε΄ Κεφάλαιο θα αναλύσουμε τη συμπεριφορά του Ύπατου Αρμοστή σε μεγάλα ζητήματα, κάνοντας αναφορά στον Χρυσόστομο και στον Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή. Στο ΣΤ΄ Κεφάλαιο θα δούμε πως φτάσαμε στην καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού και στον Επίλογο θα καταγράψουμε τα συμπεράσματά μας από όλη αυτή την διαδρομή μέχρι τον όλεθρο.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Ελλάδα στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων

1.1. Ο ρόλος της Ελλάδας στην Εγγύς Ανατολή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο η οικονομική εξάρτηση του ελληνικού κράτους από ξένο κεφάλαιο αρχίζει ακόμα από την εποχή της εθνικής επανάστασης του 1821-28, δηλαδή από την εποχή της διαμόρφωσής του. Το 1824 η Αγγλία εκμεταλλεύτηκε τις τεράστιες δυσκολίες του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του ελληνικού λαού για να βάλει στην Ελλάδα τα πρώτα οικονομικά δεσμά με δάνειο 800.000 στερλίνες. Το 1825 η Αγγλία παραχώρησε και νέο δάνειο στην επαναστατημένη Ελλάδα, αξίας δύο εκατομμυρίων λιρών. Καθώς όμως είναι γνωστό, από τα χρήματα αυτά μόνο 521.624 χιλιάδες ήρθαν στην Ελλάδα. Τα υπόλοιπα τα καταβρόχθισαν οι διάφοροι μεσίτες και κερδοσκόποι¹.

Από τότε όλο και περισσότερο μεγάλωνε η εξάρτηση του ελληνικού κράτους από τους ξένους κεφαλαιούχους. Ιδιαίτερα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με το πέρασμα στο μονοπωλιακό χρηματιστικό κεφάλαιο, εντείνεται η εκμετάλλευση της Ελλάδας από τους ξένους. Τώρα πια η χώρα δεν είναι μόνο τόπος τοποθέτησης των βιομηχανικών εμπορευμάτων των αναπτυσσόμενων χωρών και τροφοδότης φθηνών πρώτων υλών για τις βιομηχανίες τους, αλλά και πηγή φθηνής εργατικής δύναμης για το ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο.

Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της κατάστασης είναι και το πρώτο δάνειο που σύναψε η Ελλάδα στην εποχή του ιμπεριαλισμού, το 1897. Το δάνειο δόθηκε για να μπορέσει το ελληνικό κράτος να πληρώσει πολεμική αποζημίωση στην οθωμανική Αυτοκρατορία, ύστερα από την τραγική πανωλεθρία του πολέμου 1897. Οι όροι του ήταν τέτοιοι που εξασφάλιζαν στους δανειστές κέρδη αθέμιτης τοκογλυφίας. Έβαλαν την Ελλάδα κάτω από τον απόλυτο οικονομικό έλεγχο των ξένων δυνάμεων και άνοιγαν διάπλατα τις πόρτες της αγοράς της στα μονοπώλια του εξωτερικού.

Επιβλήθηκε ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος από τους δανειστές. Ο οργανισμός του ΔΟΕ αποτελούνταν από εκπροσώπους της Αγγλίας, της

¹Γεώργιος Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1930, τ. 1, σ. 31 και 51

Αυστροουγγαρίας, της Γερμανίας και της Ρωσίας. Ο οργανισμός αυτός, με το πρόσημα της εξασφάλισης για την εξόφληση, πήρε κάτω από τον έλεγχο του το μονοπώλιο στο αλάτι, στα σπύρτα, στο τσιγαρόχαρτο, στα πετρέλαια. Παράλληλα, έλεγε τους φόρους από τα καπνά και τα έσοδα από τους τελωνειακούς δασμούς. Τέλος, απαγόρευσε και την ανάπτυξη ορισμένων βιομηχανικών κλάδων στην Ελλάδα, όπως της ζαχαρουργίας. Νομίζουμε πως δεν είναι υπερβολική η παρατήρηση του ιστορικού Πάβλοβιτς ότι ο ΔΟΕ σήμαινε και το τέλος της οικονομικής ανεξαρτησίας της Ελλάδας².

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα αρχίζει η δημιουργία σύγχρονων μετοχικών εταιρειών, με την αποφασιστική συμβολή του ξένου χρηματικού κεφαλαίου. Στα χρόνια 1901-1919 ιδρύθηκαν στην Ελλάδα 111 μετοχικές εταιρείες, συνολικού κεφαλαίου 518.300.000 δραχμών, μεγάλο μέρος του οποίου ήταν ξένο. Καθώς παρατηρεί και ο καθηγητής Κορώνης, η επένδυση ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα της εποχής εκείνης γινόταν σε πολλές περιπτώσεις με τρόπο γνωστό μόνο στην αποικιακή εκμετάλλευση³. Εταιρείες σαν την Πάουερ, την Standard Oil, την British Pertified, την Marmar Oil κ.λπ. συμπεριφέρονταν σαν να δρούσαν πραγματικά σε αποικία.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η επέκταση της διείσδυσης του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα συνεχίζει να γίνεται και με τα κρατικά δάνεια. Το 1920 η Ελλάδα χρωστούσε στους ξένους και την Εθνική Τράπεζα τέσσερα δεσεκατομμύρια διακόσια εκατομμύρια δραχμές. Το μεγαλύτερο μέρος των ξένων δανείων ήταν γαλλικής και αγγλικής προέλευσης. Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και στο διάστημα που εξετάζουμε, στις ελληνικές εισαγωγές οι ΗΠΑ είχαν την πρώτη θέση. Παρ' όλα αυτά το αγγλικό κεφάλαιο εξακολουθεί να ελέγχει την οικονομία της Ελλάδας .

Η Ελλάδα όμως δεν ήταν η μοναδική χώρα της περιοχής που βρισκόταν κάτω από την αγγλική κηδεμονία. Άρα και το πρόβλημα γιατί το ελληνικό κράτος έγινε ο αποκλειστικός εκτελεστής των αγγλικών σχεδίων στην Εγγύς Ανατολή μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο δεν ήταν απλό. Η εκλογή της Ελλάδας από τον αγγλικό ιμπεριαλισμό δεν εξαρτήθηκε μόνο από το γεγονός της κηδεμόνευσής της από αυτόν.

Η τότε διεθνής κατάσταση είχε τα εξής χαρακτηριστικά:

² Νίκος Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα 2000, σ. 103

³ Σπύρος Κορώνης, *Η εργατική πολιτική των ετών 1909-1918*, Αθήνα 1944, σ. 14

1. Ο κόσμος, πλάι στο παγκόσμιο αστικό σύστημα, γνώρισε και το νέο, το σοσιαλιστικό. Το σύστημα αυτό, την εποχή εκείνη και για αρκετές δεκαετίες μετά, δεν είχε πάρει ακόμα διαστάσεις παγκόσμιου συστήματος. Πάντως η εμφάνισή του, η γρήγορη εδραίωσή του, έδειχναν ότι ο σοσιαλιστικός κόσμος έμπαινε στο στίβο της ιστορίας σαν αποφασιστικός παράγοντας για την τύχη της ανθρωπότητας. Ο Φερχάτ Αμπάς, ηγέτης του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του αλγερινού λαού, με αυτά τα λόγια χαρακτηρίζει την σημασία του σοσιαλιστικού κόσμου για την τύχη των αποικιακών λαών: « Μπορούμε να πούμε ότι χωρίς την ύπαρξη και την ισχύ του σοσιαλιστικού κόσμου θα βρισκόμαστε ακόμη στο στάδιο της αποικιοκρατικής φιλολογίας, των προφορικών υποσχέσεων του προέδρου Ουίλσον και της ανόητης υποκριτικής Κοινωνίας των Εθνών».

2. Το αποικιακό σύστημα άρχισε να καταρρέει. Η κρίση του πήρε γενικό χαρακτήρα και οι λαοί των αποικιών αμέσως μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ξεσηκώνονται και διεκδικούν ακόμα και ένοπλα την ελευθερία τους.

3. Η παγκόσμια αστική αγορά παρακμάζει. Για τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις στενεύουν πολύ τα περιθώρια της οικονομικής επέκτασης τους και το πρόβλημα εξεύρεσης νέων αγορών γίνεται γι' αυτές οξύτατο και άλυτο. Έτσι οι αντιθέσεις ανάμεσα στα μονοπώλια, όπως και ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, μεγαλώνουν ακόμα περισσότερο.

Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο η γενική κρίση του αποικιακού συστήματος εκδηλώνεται με την άνοδο της εθνικοαπελευθερωτικής πάλης των λαών της Ασίας. Κυρίως των Ινδών και της Κίνας. Οι ανταποικιακές εξεγέρσεις παίρνουν στον ασιατικό χώρο διαστάσεις κανονικού πολέμου.

Στο διάστημα που θα εξετάσουμε υπάρχει στην Μέση Ανατολή και την Άπω Ανατολή μια ολόκληρη αλυσίδα από επαναστατικά ανταποικιακά γεγονότα⁴, όπως ήταν του Πατζάμ στις Ινδίες τον Απρίλιο-Μάιο 1919, το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα της 4ης Μαΐου 1919 στην Κίνα, η εξέγερση της Κορέας τον Απρίλιο του 1919, ο πόλεμος του Αφγανιστάν ενάντια στην αγγλική αποικιοκρατία (Μάιος-Ιούνιος 1919), η ανταγγλική εξέγερση του Τεμπρέν της Περσίας στα 1920 και του

⁴ Νίκος Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2000, σ. 68

Χορσάν στην ίδια χώρα ,ο πόλεμος των βόρειων φυλών των Ινδών ενάντια στην αποικιακή κατοχή και η απελευθέρωση της Μογγολίας 1922.

Οι εσωιμπεριαλιστικές αντιθέσεις στην Εγγύς Ανατολή, που μεταπολεμικά οξύνθηκαν από την ανάπτυξη του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος των λαών της και της απότομης αλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων των ιμπεριαλιστών , είχαν σαν κύριο επίκεντρο σύγκρουσης την περιοχή των πετρελαίων.Σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι στα τέλη του 19ου αιώνα και στις πρώτες δύο δεκαετίες του 20ου αυξήθηκαν σημαντικά οι εμπορικές συναλλαγές των ΗΠΑ με την Τουρκία. Η με γρήγορους ρυθμούς αύξηση των αμερικανικών εξαγωγών προς την Τουρκία, πέντε φορές μεγαλύτεροι από εκείνους των αντίστοιχων εισαγωγών, έδειχνε ότι οι ΗΠΑ έντειναν τις προσπάθειες της νεοαποικιακής εκμετάλλευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εκτός από την αμερικανική επιρροή σημαντική ήταν και η καταπληκτική αύξηση της αγγλικής στρατιωτικής δύναμης στην περιοχή αυτή. Η αγγλική αποικιακή κυριαρχία στην Εγγύς Ανατολή ιδιαίτερα δυνάμωνε στα τέλη του 19ου αιώνα με την τελειοποίηση του στρατιωτικού αποικιακού συστήματος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Το 1878 οι Άγγλοι κατέλαβαν στρατιωτικά την Κύπρο και το 1882 την Αίγυπτο. Το αγγλικό κεφάλαιο είχε επίσης σημαντικές θέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που διευρύνονταν συνεχώς. Η νέα θέση της Γαλλίας, μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, έθετε και αυτή με την σειρά της το πρόβλημα του ξαναμοιράσματος της Εγγύς Ανατολής.

Η συντριβή του γερμανικού ιμπεριαλισμού αναπτέρωσε τις ελπίδες των Γάλλων για την κυριαρχία τους στην Ευρώπη. Ο γαλλικός ιμπεριαλισμός, αμέσως μετά τον πόλεμο, κατέφυγε και στην συγκρότηση συνασπισμών, όπως της μικρής Αντάντ (Πολωνία-Τσεχοσλοβακία-Ρουμανία), με την ξεκάθαρη πρόθεση της επέκτασης και εδραίωσης της γαλλικής επιρροής στον ευρωπαϊκό χώρο. Έντονες κατακτητικές βλέψεις στην Εγγύς Ανατολή είχε και ο ιταλικός ιμπεριαλισμός. Το οικονομικό του όμως δυναμικό ήταν πολύ κατώτερο από εκείνο των άλλων δυνάμεων. Ο Βίσμαρκ αποκαλούσε την Ιταλία «τσακάλι». Και τούτο γιατί προσχωρούσε προς εκείνη την μεγάλη ιμπεριαλιστική δύναμη που θα της έδινε ένα κόκκαλο.

Όλες αυτές οι χώρες επιθυμούσαν μερίδιο από την πλούσια ενσοχώρα της Ανατολής και το πετρέλαιο ήταν η κινητήριος δύναμη της επιθετικής μηχανής τους. Τότε υπήρχαν δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα των μονοπωλιακών συγκροτημάτων, της StandardOil και της RoyalDutchShell, καθοδηγώντας τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Αγγλίας, έδωσαν στα 1919-1922 την σκληρή και αιματηρή μάχη για τα πετρέλαια της Εγγύς Ανατολής. Η πάλη ανάμεσα στα δύο τραστ για την κυριαρχία πάνω στα πετρέλαια στράφηκε κυρίως, μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, στην περιοχή της Ανατολής. Η πάλη πήρε τη μορφή διεθνούς σύρραξης με τη συμμετοχή όλων των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων της Αντάντ.

Χωρίς τον πόλεμο του 1919-1922 δεν θα ήταν ίσως σήμερα το τράστ Ροκφέλλερ⁵ ο κύριος κάτοχος των πετρελαίων της Εγγύς Ανατολής. Τρείς εταιρείες του, η StandardOil- New Jersey, η Standard of California και η Socony Vacuum Oil Co, κατέχουν το 60% των πετρελαίων της περιοχής. Ο πόλεμος ανάμεσα στην και την οξύνθηκε από τις αρχές του 20ου αιώνα και μάλιστα πριν τον πρώτο παγκόσμιο. Το 1910 η ανθρωπότητα έγινε μάρτυρας του μεγαλύτερου πόλεμου των τιμών αφού σταδιακά και οι δύο εταιρείες έριχναν τις τιμές τους.

Στην περίοδο της απόλυτης κυριαρχίας του ιμπεριαλισμού, η τεράστια πλειοψηφία του κόσμου βρισκόταν κάτω από την εξουσία των μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Οι περισσότερες χώρες ζούσαν κάτω από τον αποικιακό ζυγό, ενώ οι υπόλοιπες ήταν τυπικά ανεξάρτητα κράτη, με αποφασιστική όμως οικονομική και διπλωματική εξάρτηση από τους ιμπεριαλιστές.

Η Ελλάδα του 1919 δεν ήταν ούτε αποικία ούτε και μεγάλη ιμπεριαλιστική δύναμη. Αποτελούσε μέλος της ομάδας των εξαρτημένων κρατών. Γι' αυτό η θέση και ο ρόλος της στα γεγονότα της Εγγύς Ανατολής μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο καθορίστηκαν από δύο παράγοντες : α) από τον βαθμό εξάρτησης της από το

⁵Το μονοπώλιο του Ροκφέλλερ αποτελείται βασικά από έξι μεγάλες εταιρείες πετρελαίου και μία μεγάλη τράπεζα. Επίσης έχει μία επιχείρηση χαρτιού και δύο ασφαλιστικές εταιρείες. Οι έξι εταιρείες. Οι έξι εταιρείες πετρελαίου του Ροκφέλλερ, που συνήθως είναι γνωστές με τα ονόματα Standard Oil, είναι οι εξής : Standard Oil- New Jersey, Socony Vacuum Oil Co, Standard Oil Co-Indiana, Standard Oil of California, Atlantic Refining Co, Ohio Co. Ο τραπεζικός οίκος Ροκφέλλερ είναι γνωστός με το όνομα Chase National Bank. Σήμερα η τράπεζα αυτή είναι η Τρίτη των ΗΠΑ. Λίγο πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο το τραστ του Ροκφέλλερ ήταν ένα από τα δύο ισχυρότερα της Αμερικής. Αυτό και το μονοπώλιο του Μόργκαν το 1912 είχαν στην κατοχή τους το ένα τρίτο του εθνικού πλούτου των ΗΠΑ. Βλ. Νίκος Ψυρούκης, Η Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα 2000, σελ.77

ξένο κεφάλαιο και β) από το μέγεθος του αυτοδύναμου του ελληνικού κεφαλαίου. Η οικονομική εξάρτηση του ελληνικού κράτους από το ξένο κεφάλαιο αρχίζει ακόμα από την εποχή της εθνικής επανάστασης του 1821-1828, δηλαδή από την εποχή της διαμόρφωσής του.

Πριν ξεκινήσουμε να ξεδιπλώνουμε κομμάτια εκείνης της περιόδου μέχρι την αλησμόνητη καταστροφή είναι σημαντικό να αναφερθούμε στην πολιτική των Νεοτούρκων⁶. Η είσοδος της Τουρκίας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο έδωσε την δυνατότητα στους Νεοτούρκους να χτυπήσουν τις οικονομικές θέσεις των Αγγλογάλλων και με την οργάνωση των παγκρόμ σε βάρος του ελληνικού και του αρμενικού εμπορικού στοιχείου να δυναμώσουν τις θέσεις των Τούρκων εμπόρων. Η πολιτική των Νεοτούρκων είχε πείσει τον τουρκικό λαό ότι η εθνική και κοινωνική απελευθέρωση δεν μπορεί να έλθει με την διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, του σουλτάνου και των νεοτουρκικών συμβιβασμών προς το ξένο ιμπεριαλιστικό κεφάλαιο.

Η συντριβή του οθωμανικού κράτους στον πόλεμο και η ανακωχή του Μούδρου, μαζί με τις νέες επαναστατικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε στη Ρωσία, αποφασιστικά επέδρασαν για να ξεπηδήσει η εθνικοαστική τουρκική επανάσταση του 1919-1922. Η εθνικοαστική τουρκική επανάσταση του 1919-1922 διέφερε από εκείνη των Νεοτούρκων του 1908. Γινόταν σε άλλες συνθήκες και είχε μεγαλύτερη ωριμότητα. Γι' αυτό και η σημασία της για την Τουρκία και όλη την Εγγύς Ανατολή ήταν πολύ σοβαρότερη. Αποτέλεσε το αποφασιστικό στοιχείο των μεταπολεμικών εξελίξεων στον αποικιακό χώρο και βασική αιτία της χρεωκοπίας των αποικιακών σχεδίων για την Εγγύς Ανατολή. Επίσης, η μικρασιατική εκστρατεία είναι αδύνατο να μελετηθεί αντικειμενικά χωρίς την βαθύτερη γνώση του χαρακτήρα και των ιδιομορφιών της τουρκικής εθνικοαστικής επανάστασης.

⁶ Η ίδρυση, στα 1894, του κόμματος « ΙπτιχάτβεΤερακκί» (ένωση και Πρόοδος), του κόμματος των Νεοτούρκων, υπήρξε το πρώτο εθνικό σκίρτημα της τουρκικής αστικής ψυχής. Οι Νεότουρκοι έμποροι, διανοούμενοι και υπάλληλοι, ένωσαν ότι κι αυτοί δεν μπορούν παρά να έχουν εθνική καταγωγή και αξιοπρέπεια. Όμως οι Νεότουρκοι δεν κατάφεραν τίποτα άλλο παρά να δώσουν κι αυτοί ένα ράπισμα στην αυτοκρατορία των προγόνων τους. Βλ. Νίκος Ψυρούκης, Η Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα 2000, σελ 103

1.2.Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης

Πριν καν τελειώσει ο πόλεμος, ο Βενιζέλος είχε ξεκινήσει την εκστρατεία του υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων στο Συνέδριο Ειρήνης⁷ που θα ακολουθούσε. Στο Λονδίνο και το Παρίσι, στηριζόμενος και στην παρουσία έμπειρων διπλωματικών, οργάνωσε προπαγανδιστικούς μηχανισμούς που θα στήριζαν τις ελληνικές θέσεις. Την προώθησή τους ανέλαβαν κυρίως δημοσιογράφοι, και ιδιαίτερος η γαλλική εφημερίδα *Le Temps*, επιχειρηματίες, πολιτικοί, διανοούμενοι κ.λπ.

Το ενδιαφέρον στοιχείο στην προσπάθεια προσέλκυσης της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, είναι το περιεχόμενο της ελληνικής προπαγάνδας, η διαφορετική εικόνα της Ελλάδας που επιχειρείτο να προωθήσει στους αρχαιολάτρεις Ευρωπαίους: τονιζόταν ο δυναμισμός του σύγχρονου ελληνικού στοιχείου, οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, της βιομηχανίας, του εμπορίου, της ναυτιλίας και υπογραμμιζόταν κυρίως ο εκπολιτιστικός ρόλος των Ελλήνων στην Ανατολή. Η ελληνική προπαγάνδα ταυτοζόταν δηλαδή πλήρως με την άποψη που επικρατούσε σε ορισμένους κύκλους στην Ευρώπη, και ιδίως στη Γαλλία, πως η λύση του Ανατολικού ζητήματος, έπρεπε να είναι η Σταυροφορία της εκπολιτισμένης Δύσης απέναντι στη «βάρβαρη» Ανατολή⁸.

Πρωταγωνιστικό, όμως, ρόλο σε αυτή την υπόθεση έπαιξε η προσωπικότητα του ίδιου του Βενιζέλου. Πολύ γρήγορα, εξελίχθηκε σε «αστέρα» της συνδιάσκεψης, αποκτώντας φήμη για τη μετριοπάθεια, τη σοφία και το ηγετικό του προφίλ. Η φήμη αυτή σε συνδυασμό με τη ρητορική του δεινότητα και τη «γοητεία» στη συμπεριφορά του του επέτρεψαν να ασκήσει τη μεγαλύτερη δυνατή πίεση υπέρ των ελληνικών συμφερόντων. Άλλωστε, όλα ήταν ρευστά και διαπραγματεύσιμα στη Συνδιάσκεψη για την Ειρήνη.

Με τη λήξη του πολέμου ο Ελευθέριος Βενιζέλος βρίσκεται στις επάλξεις. Χαρακτηριστικό είναι το σκίτσο του έλληνα πρωθυπουργού με τον Γουίλσον με τον

⁷Η Συνδιάσκεψη ειρήνης των Παρισίων του 1919 ήταν πολυεθνής σύνοδος, η οποία οργανώθηκε από τις νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις της Αντάντ και των ΗΠΑ στο τέλος του Α΄ Πγκοσμίου Πολέμου, προκειμένου αφενός να συσταθεί ένας παγκόσμιος σύνδεσμος των εθνών, που θα λάβει την επίσημη ονομασία Κοινωνία των Εθνών και αφετέρου να τεθούν υπό διαπραγμάτευση οι συνθήκες ειρήνης μεταξύ αυτών και των ηττημένων κεντρικών δυνάμεων. Βλ. Κώστας Σακελλαρόπουλος, *Η σκιά της Δύσεως*, Αθήνα 1960, σελ. 111

εξής διάλογο : Που τρέχεις Βενιζέλε; Βενιζέλος : Να βγάλω τα δόντια των κακών μου γειτόνων, όπως εσύ της Γερμανίας! . Με αυτό το σκίτσο κυκλοφορεί το πανηγυρικό πρωτοχρονιάτικο φύλλο της η εφημερίδα του Ανδρέα Καβαφάκη.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός έρχεται στο Παρίσι επικεφαλής μιας ολιγάνθρωπης ελληνικής αντιπροσωπείας, παρά το γεγονός ότι για τις ανάγκες της είχε επιταχθεί ένα τεράστιο ξενοδοχείο, το « Μερσέντες», με τεράστιες κομψές αίθουσες αναμονής και εμφανή την πολυτέλεια σε όλους του τις λεπτομέρειες. Ο Έλληνας πρωθυπουργός ερχόταν στο Παρίσι δικαιωμένος για όλες τις μέχρι τότε ενέργειες και προβλέψεις του. Οι Μεγάλοι Σύμμαχοι , στο πλευρό των οποίων είχε κυριολεκτικά σύρει την Ελλάδα, ήταν οι νικητές, και αυτός ο επικεφαλής ενός λαού και μιας πατρίδας που δεν έβλεπε την ώρα να τη μεγαλώσει, να τη διπλασιάσει, να τη φτάσει εκεί που της έπρεπε, αντάξια της ένδοξης ιστορίας της.

Οι Σύμμαχοι, όμως, επιδίωκαν να εξασφαλίσουν τα δικά τους συμφέροντα αλλά και να βρουν ισορροπίες ανάμεσα στις υποσχέσεις και τις δεσμεύσεις που είχαν αναλάβει κατά τη διάρκεια του πολέμου. Παράλληλα το καταδρομικό «Αβέρωφ», έκανε την εμφάνισή του στο βόσπορο και λίγο αργότερα τα ελληνικό αντιτορπιλικό «Λέων» αγκυροβόλησε στο λιμάνι της Σμύρνης, δίπλα στα συμμαχικά πλοία. Ήδη, από τη λήξη του πολέμου, αγγλογαλλικές ναυτικές δυνάμεις, στις οποίες συμμετείχε και μοίρα ελληνικού στόλου είχαν εισέλθει στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Η ελληνική κυβέρνηση πέτυχε μάλιστα να εγκαθιδρύσει εκεί στρατιωτική αποστολή, ενώ η συμβολική είσοδος του αρχιστράτηγου Λεωνίδα Παρασκευόπουλου στην Αγία Σοφία έκανε τους Έλληνες να ονειρεύονται.

Η υποστήριξη των τριών μεγάλων ηγετών, του Λούντ Τζωρτζ, του Κλεμανσώ και του Ουίλσον, ήταν καθοριστικής σημασίας για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων. Τον Οκτώμβριο και τον Νοέμβριο του 1918, ο Βενιζέλος είχε επισκευτεί τις δύο μεγάλες πρωτεύουσες, το Λονδίνο και το Παρίσι. Στην γαλλική πρωτεύουσα συναντήθηκε με τον γάλλο πρωθυπουργό Ζορζ Κλεμανσό, τον οποίο διαβεβαίωσε ότι σε περίπτωση εκστρατείας κατά των μπολσεβίκων η Ελλάδα δεχόταν να στείλει στρατιωτικές δυνάμεις στην Κριμαία. Ύστερα πήγε στο Λονδίνο, να κερδίσει κι εκεί φίλους και υποστηρικτές για τις ελληνικές υποθέσεις. Ο Έλληνας πρωθυπουργός κουβέντιασε με Άγγλους πολιτικούς σε ατελείωτες συναντήσεις, με πρώτο τον βρετανό πρωθυπουργό Λόιντ Τζόρτζ, που ήταν αυτός που πριν από έναν

σχεδόν χρόνο είχε μιλήσει για διεθνοποιημένη και ουδετεροποιημένη δίοδο ανάμεσα στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο.

Είχε αντιληφθεί, γράφει ο Γιάννης Στεφανίδης⁹, ότι μόνο ο Λόιντ Τζόρτζ μπορούσε να υποστηρίξει πλήρως την πολιτική του. Όμως από εκεί και πέρα τόσο το Φορέιν Όφισ όσο και η βρετανική στρατιωτική ηγεσία εξέφραζαν σοβαρές επιφυλάξεις, ιδίως για την ελληνική επέκταση στη Μικρά Ασία. Η βρετανική πολιτική είχε πίσω της έναν δύσκολο πολιτικό, τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών λόρδο Τζορτζ Κόρζον. Ο Κόρζον ήθελε να διώξει τους Τούρκους για πάντα από την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη και για το σκοπό αυτό δούλευε ακατάπαυστα καταστρώνοντας ένα δικό του σχέδιο, ελπίζοντας στην όσο το δυνατόν αμεσότερη λύση του προβλήματος. Όμως ούτε τους Έλληνες συμπαθούσε, γιατί τους θεωρούσε διεφθαρμένους και ανίκανους, ιδίως σε θέματα διοίκησης.

Οι θέσεις του Άγγλου πρωθυπουργού, γνωστές πριν από το τέλος του πολέμου, ήταν σαφώς εναντίον της τουρκικής παρουσίας στην Ευρώπη. Τα Δαρδανέλλια ήταν άλλωστε ζωτικής σημασίας για τα βρετανικά συμφέροντα, ενώ δεν έκρυβε τη συμπάθεια του για τους Έλληνες. Από την πλευρά τους οι Γάλλοι, παρά τη συμπάθεια που εκδήλωσαν στην αρχή ιδίως στο ζήτημα του ελληνοϊταλικού ανταγωνισμού, δεν θα αργήσουν να δείξουν δυσαρεστημένοι από τον έντονα αγγλόφιλο προσανατολισμό του Έλληνα πρωθυπουργού. Ο γάλλος πρωθυπουργός, ήταν μάλλον αδιάφορος για την ελληνική υπόθεση. Εξάλλου το βασικό πρόβλημα της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής εκείνη την περίοδο ήταν η διευθέτηση των διαφορών με τη Γερμανία για το ζήτημα της Ρηνανίας και των επανορθώσεων. Έτσι προσδοκώντας, μάλλον, την υποστήριξη της Βρετανίας για το γερμανικό ζήτημα, φαίνεται πως της είχε εναποθέσει τη ρύθμιση του προβλήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Όσο για τον αμερικανό πρόεδρο Ουίλσον, υποστηρικτή της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, ήταν ένας, μάλλον, άγνωστος και απρόβλεπτος παράγοντας για το Βενιζέλο. Εξάλλου, από τα « Δεκατέσσερα σημεία» που συμπύκνωναν τις αρχές και το όραμα του Ουίλσον για τον μεταπολεμικό κόσμο, απουσίαζε κάθε αναφορά στην ελληνική υπόθεση. Στη συνάντηση που είχε μαζί του, ο Βενιζέλος

⁹ Γιάννης Στεφανίδης, *Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1986, σ. 98

απέδειξε τις «ικανότητές τις οποίες ο Όμηρος αποδίδει στον Οδυσσέα». Ο Ουίλσον του ζήτησε να υποβάλει γραπτώς τις ελληνικές διεκδικήσεις¹⁰.

Το μεγάλο αγκάθι για τις ελληνικές διεκδικήσεις ήταν η Ιταλία. «Το δίκαιο μερίδιο στην παράκτια περιοχή που συνορεύει με την Αττάλεια», που της υποσχέθηκαν οι Σύμμαχοι το 1915, θα γίνει μια μόνιμη αιτία αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων ανάμεσα στις ελληνικές και τις ιταλικές διεκδικήσεις. Πόσο μάλλον που με τη συμφωνία του Αγίου Ιωάννου της Μωριέννης, τον Απρίλιο του 1917, ο άγγλος και ο γάλλος πρωθυπουργός υποσχέθηκαν στον Ιταλό ομόλογό τους Ορλάντο. Μια ζώνη στην Μικρά Ασία που περιλάμβανε όχι μόνο το Ικόνιο αλλά και τη Σμύρνη. Τα ελληνικά και τα ιταλικά συμφέροντα όμως συγκρούονταν σε δύο ακόμη σημεία, στα Δωδεκάνησα και στη Βόρεια Ήπειρο. Ο Βενιζέλος δεχόταν να διαπραγματευτεί με τους Ιταλούς γι' αυτά τα δύο ζητήματα, όχι όμως για τη Σμύρνη.

Η Διάσκεψη Ειρήνης άρχισε τις εργασίες της στις 18 Ιανουαρίου 1919. Λίγο πριν ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε συντάξει υπόμνημα¹¹ με τις ελληνικές διεκδικήσεις που αφορούσαν το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, της δυτικής και ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας. Στη Μικρά Ασία, ο Βενιζέλος διεκδικούσε ένα τμήμα του βιλαετίου της Προύσας, που περιλάμβανε την Πάνορμο, καθώς και το βιλαέτι του Αϊδονίου.

Τα σύνορα της διεκδικούμενης περιοχής ορίζονταν από τη γραμμή που ξεκινάει προς βορρά απέναντι από την Τένεδο και προς νότο απέναντι από το Καστελλόριζο, ενώ το λιμάνι της Πανόρμου εξασφάλιζε την έξοδο στη θάλασσα του Μαρμαρά. Η Κωνσταντινούπολη, μαζί με τα ανεξάρτητα σαντζάκια του Ισμίτ και των Δαρδανελίων θα αποτελούσαν διεθνές κράτος. Τέλος διεκδικούσε την οριστική αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και ζητούσε από την Ιταλία, με δική της πρωτοβουλία, την παραχώρηση των Δωδεκανήσων.

Το Ανώτατο Συμβούλιο, που αποτελείτο από τους ηγέτες των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων και ενώπιον του οποίου παρουσίασε ο Βενιζέλος τις θέσεις του, υπέβαλε, στις αρχές Φεβρουαρίου, το υπόμνημα στην Επιτροπή των Ελληνικών

¹⁰ Γιάννης Στεφανίδης, *Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1986, σ. 203

¹¹ Στο ελληνικό υπόμνημα των εδαφικών διεκδικήσεων του Βενιζέλου παραλείπεται η Κύπρος, καθώς ήδη από το 1878 είχε επιδικαστεί στη σύμμαχο Μεγάλη Βρετανία. Βλ. Γιάννης Στεφανίδης, *ό. π.*, σ.

Υποθέσεων, η οποία με τη σειρά της ανέλαβε να εισηγηθεί προτάσεις για δίκαιο διακανονισμό. Στο ζήτημα της Θράκης και της Ηπείρου δεν δημιουργήθηκαν ιδιαίτερα προβλήματα, μολοντί και εκεί δεν δόθηκε οριστική λύση. Αντιθέτως το Μικρασιατικό αποδείχτηκε ένα δισεπίλυτο πρόβλημα που δίχασε την Επιτροπή.

Οι Βρετανοί και οι Γάλλοι υπέβαλαν χωριστές εισηγήσεις, υποστηρίζοντας τις ελληνικές αξιώσεις, ενώ οι Αμερικανοί αμφισβητούσαν την πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων σε όλα τα σαντζάκια της Μικράς Ασίας, εκτός από εκείνο της Σμύρνης. Οι δε Ιταλοί διαφωνούσαν, υποστηρίζοντας ότι η Σμύρνη δεν μπορούσε να αποκοπεί από τον υπόλοιπο διακανονισμό για τη Μικρά, ενώ παράλληλα ισχυριζόταν ότι για τη Σμύρνη είχαν ήδη δεσμευτεί απέναντι τους οι Σύμμαχοι με τη Συνθήκη του Λονδίνου και του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης, και ότι η Ιταλία είχε προτεραιότητα απέναντι στην Ελλάδα.

Στα μέσα Μαρτίου η όλη κατάσταση ήταν ρευστή, εφόσον δεν είχε ληφθεί καμία απόφαση. Το μόνο σίγουρο ήταν ο Λόντ Τζωρτζ και ο Κλεμανσώ παρέμεναν σταθεροί στις απόψεις τους υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων στη Μικρά Ασία. Μπρος στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί, εμπειρογνώμονες του Φόρειν Όφισ υπέβαλαν μια ριζοσπαστική και ξεκάθαρη πρόταση, να παραχωρηθεί στην Ελλάδα η Κωνσταντινούπολη, η Χερσόνησος της Καλλίπολης και οι Ευρωπαϊκές ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά¹². Οι εξελίξεις όμως ήταν ραγδαίες. Οι Ιταλοί αποχώρησαν, προσωρινά, από το Παρίσι σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την αρνητική στάση της Αμερικής στις διεκδικήσεις τους στην Αδριατική. Εν τω μεταξύ είχαν αρχίσει να μετακινούνται στον επίμαχο χώρο της Μικράς Ασίας με τρόπο που έμοιαζε σα να ήθελαν να προκαταλάβουν τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για την περιοχή.

Η στάση τους εξόργισε τους ηγέτες των Συμμάχων, ενώ παράλληλα ο Βενιζέλος τους διαβεβαίωσε ότι δεν θα προέβαινε σε καμία ενέργεια χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Το κλίμα εναντίον της Ιταλίας γινόταν ολοένα και πιο βαρύ. Στο λιμάνι της Σμύρνης βρίσκονταν ήδη τα ιταλικά πλοία και η παρουσία των ιταλών στρατιωτών στην πόλη είχε αρχίσει να προκαλεί βίαια επεισόδια. Στις 6 Μαΐου, και ενώ ο Ορλάντο απουσίαζε, ο Λόντ Τζωρτζ πρότεινε την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη. Ο Κλεμανσώ και ο Ουίλσον συμφώνησαν. Ο Βενιζέλος έφθασε στο Και ντ' Ορσαί. « Έχετε διαθέσιμον στρατόν» τον ρώτησε ο Λόντ Τζωρτζ. « Έχομεν. Περί

¹² Γιάννης Στεφανίδης, *ό. π.*, σ. 208

τίνος πρόκειται;» « Απεφασίσαμε σήμερα μετά του προέδρου Ουίλσον και του κυρίου Κλεμανσώ ότι δέον να καταλάβετε την Σμύρνη». « Είμεθε έτοιμοι» απάντησε ο έλληνας πρωθυπουργός.

Η απεμπόληση μιας ανάλογης προσφοράς θα ήταν δυσεξήγητη¹³. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 15 Μαΐου, ο ελληνικός στρατός, συνοδευόμενος από τέσσερα ελληνικά και τρία αγγλικά αντιτορπιτικά, αποβιβαζόταν στη Σμύρνη μέσα σε ατμόσφαιρα εθνικού ενθουσιασμού. Εκείνο το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαΐου του 1919, ο Λούντ Τζωρτζ και ο Βενιζέλος είχαν συλλάβει την ιδέα μιας τεράστιας και πανίσχυρης Ελλάδας, που σε συνεργασία με την Βρετανία θα έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανατολική Μεσόγειο. « Αν όμως το κοινό όραμα των δύο ανδρών είχε κάτι το μεγαλειώδες η απομόνωσή τους είχε κάτι το τρομακτικό», σχολιάζει ο Μ. Α. Σμιθ.

Η μυστικότητα και η προχειρότητα με την οποία οι τρεις ηγέτες πήραν την απόφαση, προκάλεσε αμέσως αντιδράσεις, κυρίως μάλιστα στην ίδια τη βρετανική κυβέρνηση. Ο υπουργός εξωτερικών Άρθουρ Μπάλφουρ κατέκρινε την απόφαση των τριών «πανίσχυρων και αμαθέστατων ανθρώπων», όπως τους χαρακτήρισε¹⁴. Ανήσυχος ήταν και ο υπουργός Στρατιωτικών Ουίνστον Τσώρτσιλ, ενώ οι εμπειρογνώμονες και τα μέλη των αντιπροσωπειών προσπαθούσαν να προειδοποιήσουν για τους κινδύνους που περιέκλειε μια τέτοια απόφαση.

Οι συνθήκες ειρήνης με τις άλλες ηττημένες δυνάμεις

Η Συνθήκη των Βερσαλλιών¹⁵

Υπογραφή/συμβαλλόμενα μέρη: 28 Ιουνίου 1919 μεταξύ της Γερμανίας και των νικητριών χωρών. Υπερίσχυσαν σε αυτήν τα συμφέροντα της Γαλλίας. Οι όροι της ήταν η Γερμανία να παραχωρήσει στη Γαλλία την Αλσατία και την Λοραίνη ενώ άλλες μικρότερες περιοχές προσάρτησαν το Βέλγιο και η Πολωνία. Η Γερμανία έχασε όλες τις αποικίες της και η ανατολική όχθη του Ρήνου αποστρατικοποιήθηκε σε βάθος 50 χλμ. Και καταλήφθηκε από τους συμμάχους. Τέλος, η Γερμανία υποχρεώθηκε να καταβάλει στους νικήτες υπέρογκες πολεμικές αποζημιώσεις.

¹³ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2009, σελ. 23

¹⁴ MichaelLlewellynSmith, *Λούντ Τζωρτζ στον Βενιζέλο*, Μάιος 1922, Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922, Αθήνα 2009, σ. 465

¹⁵ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2009, σ. 38

Συνθήκη του Σαιν Ζερμαίν (10 Σεπτεμβρίου 1919) με την Αυστρία.
 Συνθήκη του Νειγύ με τη Βουλγαρία (27 Νοεμ. 1919).
 Συνθήκη των Σεβρών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1920).
 Συνθήκη του Τριανόν με την Ουγγαρία(4 Ιουνίου 1920).

Οι συνθήκες αυτές αφορούσαν κυρίως τις χώρες που διεκδικούσαν εδάφη (Ιταλία, Ελλάδα, Ρουμανία) και τις νέες χώρες που θεωρήθηκαν συμμαχικές (Γιουγκοσλαβία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία).

Η συνθήκη του Νειγύ : Επιβεβαίωσε την ελληνική κυριαρχία στα εδάφη μεταξύ του Έβρου και του Νέστου έως τα τουρκοβουλγαρικά εδάφη, ωστόσο, προσωρινά τέθηκε υπό συλλογική συμμαχική κυριαρχία, μέχρι να συναφθεί συνθήκη ειρήνης μεταξύ Ελλάδας- Τουρκίας. Άλλη σύμβαση με το ίδιο όνομα πρόβλεπε την αμοιβαία και εθελούσια μετανάστευση των Βουλγάρων από την Ελλάδα και των Ελλήνων από την Βουλγαρία. Μάλιστα οι μετακινούμενοι πληθυσμοί μπορούσαν να ρευστοποιήσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Και η Ελλάδα και η Βουλγαρία επεδίωκαν με την σύμβαση αυτή να απαλλαγούν οι χώρες τους από τις αντίστοιχες μειονότητες και έτσι στο μέλλον να μην κινδυνεύουν από εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος τους.

Η συνθήκη των Σεβρών

α) Παραχωρείται στην Ελλάδα η Δυτική και Ανατολική Θράκη
 β) Αναγνωρίζεται η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου, εκτός των Δωδεκανήσων.

γ) Ανατίθεται στην Ελλάδα η προσωρινή διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης.

δ) Η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά αναγνωρίζονται ως ουδέτερη ζώνη υπό τον έλεγχο μιας συμμαχικής επιτροπής. Η συνθήκη αυτή, ουσιαστικά ποτέ δεν εφαρμόστηκε.

Οι συνέπειες των συνθηκών ειρήνης του Α' Παγκοσμίου πολέμου

- Φάνηκαν οι εθνικιστικές και αρπαχτικές διαθέσεις των νικητών και των νέων χωρών.
- Δημιουργήθηκαν πολλές μειονότητες. Στις συνθήκες ειρήνης και στον καταστατικό χάρτη της ΚΤΕ υπήρχαν εγγυήσεις για τις μειονότητες, αλλά όχι συμφωνίες με την αρχή της εθνικής ανεξαρτησίας και κυριαρχίας

- Αναπτύχθηκε ο ανεθεωρητισμός, η μεταπολεμική πολιτική των δυσαρεστημένων χωρών(Γερμανία, Ιταλία, Ουγγαρία, Βουλγαρία) οι οποίες προσπαθούσαν να αναθεωρήσουν το εδαφικό καθεστώς που είχαν ορίσει η συνθήκες ειρήνης.

Η Γερμανία¹⁶ επιθυμούσε την αναθεώρηση του εδαφικού της καθεστώτος και την κατάργηση της συνθήκης ειρήνης γιατί είχε χάσει πολλά εδάφη, της είχε επιβληθεί μια υπέρογκη πολεμική αποζημίωση και η Ρηνανία είχε αποστρατικοποιηθεί αναγκάζοντας να διαλύσει την πολεμική της μηχανή και να διατηρήσει λίγα μόνο στρατεύματα. Από την άλλη μεριά η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε πολλά εδάφη και οι σύμμαχοί της την έβλεπαν ταπεινωτικά. Έτσι, αναπτύχθηκε το εθνικιστικό κίνημα με επικεφαλής τον Μουσταφα Κεμάλ, το οποίο οργάνωσε έναν ισχυρό στρατό και αμφισβήτησε την ελληνική στρατιωτική παρουσία στην Μ. Ασία.

Γενικά η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπισε το συνέδριο ειρήνης του 1919 ως μια μοναδική ευκαιρία για την προώθηση και τελική επίλυση των εθνικών της θεμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερος ο ρόλος που διαδραμάτισε η ελληνική διασπορά στη διατύπωση και προβολή των εθνικών αιτημάτων της χώρας. Η διεθνής συγκυρία ευνοούσε τις ελληνικές διεκδικήσεις τουλάχιστον όσον αφορά στο βρετανικό παράγοντα. Η εκπλήρωση των ελληνικών διεκδικήσεων ξεφεύγει από τα παλαιότερα στενά πλαίσια του φιλελληνισμού καθώς αντικατοπτρίζει περισσότερο την αναποδοτική διάθεση των Βρετανών προς τον ίδιο το Βενιζέλο παρά προς τον ελληνικό παράγοντα.

¹⁶Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *ό. π.*, σ. 40

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Ελληνισμός στη Μικρά Ασία και ο διορισμός του Αριστείδη Στεργιάδη ως Υπάτου Αρμοστή.

2.1. Η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης την εποχή του Διαφωτισμού

Χάρη στην ξεχωριστή της γεωγραφική θέση στην Ανατολική Μεσόγειο, η Σμύρνη, δεύτερη πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελούσε ήδη στην καμπή του 16^{ου} αιώνα, ένα διεθνές λιμάνι. Παρατηρείται, τότε, η σταδιακή εγκατάσταση Δυτικοευρωπαίων (Βενετών, Γενουατών, Γάλλων, Άγγλων, Ολλανδών), οι οποίοι θέτουν τις βάσεις μιας ακμάζουσας ευρωπαϊκής παροικίας. Η British Levant Company και η Compagnie française d' Orient ιδρύονται, το 1583 η πρώτη, το 1664 η δεύτερη, και διακινούν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορίου. Από το λιμάνι της Σμύρνης εξάγονται νήματα, μεταξωτά υφάσματα, χρωστική ύλη χρήσιμη στην υφαντουργία, τάπητες, κερί, σταφίδες και φοινικόξυλο.

Εγκαθίστανται προξενικές αρχές των περισσότερων ευρωπαϊκών δυνάμεων, οι οποίες όχι μόνο προστατεύουν τους υπηκόους τους σε δύσκολες περιστάσεις, αλλά παρεμβαίνουν, επίσης, σε γενικότερες πολιτικές εξελίξεις. Στην εποχή της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δημιουργείται, λοιπόν, στην περιφέρεια της, ένα ισχυρό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο με διεθνή ακτινοβολία. Πολυδιάστατη περίπτωση, η ανάπτυξη της ιωνικής πρωτεύουσας στα νεώτερα χρόνια επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες για την κατανόηση της ιστορικής της τροχιάς.

Η αλματώδης ανάπτυξη της Σμύρνης σε σημαντικό οικονομικό κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου δεν μπόρεσε ν' αναχαιτισθεί ούτε από τις αλλεπάλληλες απρόβλεπτες φυσικές καταστροφές(σεισμούς, πυρκαγιές, επιδημίες), ούτε από συχνότατες αιματηρές οθωμανικές επιθέσεις κατά των Ευρωπαίων. Στην εποχή του Διαφωτισμού, μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή με τους ιδιαίτερα ευνοϊκούς της όρους για τη ναυτιλία και το εμπόριο, η Σμύρνη αναπτύσσεται με ραγδαίο ρυθμό σε μία δυναμική μητρότητα. Από συνδυασμένες πληροφορίες των Tournefort¹⁷ και Κωνσταντίνου Οικονόμου γνωρίζουμε ότι το 1717, αριθμούσε είκοσι εννέα χιλιάδες κατοίκους, από τους οποίους οι δέκα χιλιάδες ήταν Έλληνες.

¹⁷ Φίλιππος Ηλιού, *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης*, Αθήνα 1986, σ. 60

Έναν αιώνα αργότερα ο πληθυσμός της αυξήθηκε στους εκατόν πενήντα χιλιάδες κατοίκους, από τους οποίους οι Έλληνες ήταν εξήντα χιλιάδες.

Η απότομη αυτή δημογραφική ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας οφείλεται, κυρίως, σε αθρόες μεταναστεύσεις από την Πελοπόννησο, την Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου. Θα πρέπει, επίσης, να θυμηθούμε, ότι στους επόμενους αιώνες, η Σμύρνη αποκτά στα μάτια των Οθωμανών μία ξεχωριστή οντότητα και αποτελεί την «άπιστη Σμύρνη», αφού ο αριθμός των Μουσουλμάνων είναι κατώτερος από το σύνολο όλων των άλλων εθνοτήτων, Χριστιανών και Εβραίων. Στην καμπή του 18^{ου} αιώνα, η αλματώδης άνοδος της ελληνικής οικονομίας επέφερε τη δημιουργία μιας νεοσύστατης εμπορευματικής ελληνικής τάξης. Οι Έλληνες μεταβάλλονται σε σημαντικούς κεφαλαιούχους, κάτω από την προστασία της Ρωσίας και της Αγγλίας, και επιδίδονται σε εμπορικές και τραπεζικές εργασίες, οι οποίες συναγωνίζονται τις μεγάλες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις.

Ωστόσο, από το 1760 έως το τέλος του αιώνα, η ζωή στην ιωνική πρωτεύουσα υπήρξε ιδιαίτερα ταραχώδης και ο κίνδυνος από πειρατικά πλοία δεν απουσίαζε, σχεδόν ποτέ. Συγκλονίζεται από ευρύτερα πολιτικά γεγονότα, όπως τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο (1768-1774) και τα Ορλωφικά, με δυσμενέστατες επιπτώσεις στη ζωή και στις περιουσίες των Χριστιανών. Είναι γνωστό, ότι τον Ιούλιο του 1770, μετά την καταστροφή του τουρκικού στόλου στα στενά του Τσεσμέ, πλήθη φανατισμένων Μουσουλμάνων επιδίδονται σε σφαγές του χριστιανικού πληθυσμού και έως το 1774 θα συνεχισθούν τα επεισόδια αυτά ανάμεσα σε Οθωμανούς και Ευρωπαίους. Ιδιαίτερα σημαντικό, για το κίνημα του Διαφωτισμού, ήταν το γεγονός ότι η Σμύρνη με τις εύπορες αγγλικές και ολλανδικές κοινότητες, αποτέλεσε, επίσης, εστία της προτεσταντικής σκέψης. Τόσο στο κοινωνικό όσο και στο πολιτισμικό επίπεδο, μπορεί κανείς να παρατηρήσει τις ευνοϊκές σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων και των Προτεστατών¹⁸.

Παρ'όλο που, κατά την τελευταία περίοδο του Διαφωτισμού, περίπου από το 1800 έως το 1821, η οικονομική ακμή της Σμύρνης συνπορευόταν με την πνευματική άνθηση, η εικόνα της ελληνικής κοινότητας που συναντάμε, δεν παρουσιάζει ομοιομορφία, εξαιτίας της ιδιάζουσας κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Έχουμε την

¹⁸ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιδεολογικές συνέπειες της κοινωνικής διαμάχης στη Σμύρνη (1808-1810)*, στο: Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ. 3 (2000), σ. 9-39

Εκκλησία, τους εμπόρους και τις επαγγελματικές συντεχνίες, οι οποίες αριθμούνται το 1817 σε ενενήντα πέντε, οι περισσότερες από τις ισχυρές αυτές συντεχνίες¹⁹(μπακάληδες, περιβολάρηδες, γουναράδες, φουρναραίοι, κ.ά) πολλές φορές προσπάθησαν να διεκδικήσουν την εξουσία. Σκοπός τους ήταν να ανατρέψουν τη διοίκηση της ελληνικής κοινότητας, επιβάλλοντας δικές τους λύσεις αλλά, κυρίως, αναχαιτίζοντας κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Ήδη από το 1761 γνωρίζουμε ότι η ιωνική πρωτεύουσα έφθασε αρκετές φορές στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου από λαϊκές εξεγέρσεις. Ακόμα το 1788, όταν ο λαός εξεγείρεται, επειδή αδυνατούσε ν'ανταποκριθεί σε βαρείς φόρους, ένας ανώνυμος συγγραφέας θέλει να αποτυπώσει τα συναισθήματά που του προκαλούν τα θλιβερά αυτά γεγονότα σε έναν θρήνο²⁰ με τίτλο Σμύρνης Τραγωδία ποιηθείσα επί τη στάσει των όχλων εγερθέντων κατά των προυχόντων της πόλεως Σμύρνης, εν έτει 1788.

2.2. Παιδεία και Πολιτισμός

Απαρχή της εκπαιδευτικής αναμόρφωσης της Σμύρνης θα πρέπει να θεωρηθεί η αρχιερατεία του Γρηγορίου Κοντάρη(1690-1698). Βιβλιόφιλος και βιβλιοσυλλέκτης, κατόρθωσε να συγκεντρώσει σημαντικό αριθμό βιβλίων, τα οποία κληροδότησε στη Μητρόπολη Σμύρνης. Η συλλογή αυτή αποτέλεσε, αργότερα, τον πυρήνα της μεγάλης βιβλιοθήκης της Ευαγγελικής Σχολής. Το 1708 ιδρύθηκε το «Σχολείον Χριστού», στο οποίο δίδαξε ο λόγιος Αδαμάντιος ο Ρύσιος, παππούς του Αδαμαντίου Κοραή. Τον Ιούνιο του 1733, ο μοναχός Ιερόθεος Δενδρινός και τρεις πρόκριτοι: ο Πανταλέων Σεβαστόπουλος, ο Γεώργιος Όμηρος και ο Γεώργιος Βιτάλης ίδρυσαν νέο σχολείο, τη μετέπειτα Ευαγγελική Σχολή²¹.

¹⁹ Μία ιδέα για το ζήτημα της συγκρότησης εμπορικών οίκων της διασποράς, βλ. στην εργασία Β. Καρδάσης, στο Έλληνες Ομογενείς στη Νότια Ρωσία 1775-1861, Αθήνα 1997, σ. 115-148.

²⁰ Στο έργο αυτό, έπειτα από τον αρχικό θρήνο της Σμύρνης για τις συμφορές της, ακολουθεί ένας διάλογος μεταξύ του Ομήρου και του Αριστείδη, όπου ένας ρωταεί τον άλλον, ποιος είναι αίτιος της εξέγερσης του λαού: «Αληθινά αγνώριστος, άδικος, καθώς είπες, Άγριος, απολίτευτος θρεμμένος μέσ' τες τρύπες, είναι εκείνος π' αγαπά πολέμους εμφύλιους, δια να θλάπη με αυτούς κακώς τους εντοπίους. Βλ. Π.Μ Κιτρομηλίδης, ό. π., τ. 3, Αθήνα 2000, σ. 51

²¹ Δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των μελετητών της ιστορίας της Ευαγγελικής Σχολής ως προς το έτος ίδρυσης της. Έτσι μερικοί θεωρούν ως έτος ίδρυσης της το 1717, όταν ο Μητροπολίτης Σμύρνης Ανανίας πήρε την πρωτοβουλία επανίδρυσης της Σχολής μετά την αποχώρηση του Ρύσιου από το Παλιό Σχολείο και στην ίδια θέση όπου λειτουργούσε αυτό. Άλλοι πάλι θεωρούν ως γενέθλια της μέρα την 22 Ιουνίου 1733, όταν ο Σεβαστόπουλος έθεσε αυτή κάτω από την προστασία της

Το εκπαιδευτήριο αυτό, το 1747, αυτονομήθηκε από την κοινότητα της Σμύρνης και τέθηκε υπό την προστασία της Μεγάλης Βρετανίας. Ήταν η επιμονή του Σεβαστόπουλου, που ως προστατευόμενος Άγγλος, φοβόταν τη διάλυση της σχολής μετά θάνατον. Από τότε το ίδρυμα αυτό διετέλεσε υπό αγγλική προστασία. 'Αλλωστε, και το Οικουμενικό Πατριαρχείο διακήρυξε την αυτονομία της σχολής. Συντηρείτο από ενοίκια ακινήτων, εισιτήρια, υποτροφίες, ελέγχους και τίτλους μαθητών, δωρεές, εράνους, τόκους, προσφορές της δημογεροντίας κ.ά..

Ο καταρτισμός της βιβλιοθήκης της άρχισε το 1733 με βάση τα βιβλία του Γρηγορίου Κονταρή. Επί διευθύνσεως του Νεοκλέους Παπάζογλου, το 1838, ιδρύθηκε φιλολογικός σύλλογος με αναγνωστήριο, το *Ελληνικόν Μουσείον*, σκοπός του οποίου υπήρξε η άσκηση και η ανάπτυξη των νοητικών δυνάμεων μέσω της ανάγνωσης ωφέλιμων βιβλίων και της συζήτησης εμπορικών, φιλολογικών και ηθικών υποθέσεων. Η βιβλιοθήκη περιλάμβανε περισσότερους από 35.000 τόμους και 180 σπάνια χειρόγραφα. Εκθέματα του Μουσείου αποτελούσαν 3.000 περίπου αντικείμενα (πήλινα, γυάλινα, σταθμά, επιγραφές, μαρμάρινα αγάλματα ή αναγλυφα) και μια σπουδαία νομισματική συλλογή από 15.000 νομίσματα με προέλευση, στην πλειοψηφία τους, τη Μικρά Ασία.

Στην Ευαγγελική Σχολή δίδαξαν περίφημοι διδάσκαλοι, όπως ο Θεόφιλος Καΐρης, ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, Ο Παναγιώτης Βενετοκλής κ.ά., ενώ την διηύθυναν λόγιοι, όπως ο Ιερόθεος Δενδρινός, ο Νεοκλής Παπάζογλου, ο Κ.Σ. Ξανθόπουλος και ο Ματθαίος Παρανίκας. Κατά το σχολικό έτος 1919-1920 η Ευαγγελική Σχολή είχε 585 μαθητές, ενώ η τετρατάξια εμπορική σχολή, που αποτελούσε παράρτημά της, είχε 190. Συνολικά αριθμούσε 775 μαθητές και τον επόμενο χρόνο 900.

Το Φιλολογικό Γυμνάσιο που ιδρύθηκε το 1809, υπήρξε, κατά κάποιον τρόπο, ο αντίπου της Ευαγγελικής. Από το ίδρυμα αυτό πέρασαν λόγιοι όπως ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Κωνσταντίνος Οικονόμου, οι Στέφανος και Σοφοκλής Οικονόμου και ο Διοδώσιος Πύρρος, ο Θεσσαλός. Γενικά το Γυμνάσιο υπερκέρασε γνωσιολογικά και μεθοδολογικά την Ευαγγελική Σχολή, η οποία παρέμεινε

αγγλικής κυβέρνησης. Ο Παρανίκας πάντως, όπως και αυτοί που φρόντισαν να δοθεί το όνομα της Ευαγγελικής Σχολής στο Γυμνάσιο που ιδρύθηκε το 1934 στη Νέα Σμύρνη, θεωρεί ως έτος ίδρυσης της περίφημης Σχολής το 1717. Χρήστος Σολωμονίδης, *Ύμνος και θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα 1957, σ. 46

προσηλωμένη σ'ένα λιτό και πεπερασμένο διδακτικό υλικό. Έτσι, προέκυψε και η διαμάχη μεταξύ των δύο εκπαιδευτηρίων. Το αποτέλεσμα ήταν η διάλυση του Φιλολογικού Γυμνασίου μέσα σε μια δεκαετία.

Το πρώτο σχολείο θηλέων ιδρύθηκε ως αλληλοδιδασκτικό, το 1830, σε δωμάτιο του Γραικικού Νοσοκομείου και από το 1837 στεγάστηκε σε οίκημα μέσα στον περίβολο του μητροπολιτικού ναού της Αγίας Φωτεινής. Έτσι, ονομάστηκε Παρθεναγωγείο της Αγίας Φωτεινής και αργότερα, Κεντρικό Παρθεναγωγείο. Το 1922, το Κεντρικό Παρθεναγωγείο είχε εξατάξιο δημοτικό σχολείο, τριτάξιο διδασκαλείο, γυμνάσιο θηλέων, διδασκαλείο νηπιαγωγών και σχεδίαζόταν η ίδρυση επαγγελματικής και οικοκυρικής σχολής.

Συνολικά υπήρχαν περισσότερα από 20 ιδιωτικά παρθεναγωγεία, ελληνικά και ξένα²². Τα ιδρύματα αυτά αποσκοπούσαν στην πληρέστερη ένταξη των κοριτσιών στην κοινότητα, στη μετάδοση γνώσεων για την αγωγή των παιδιών τους, καθώς και γνώσεων υγιεινής, καθαριότητας, μαγειρικής, ραπτικής, κοπτικής, κεντημάτων κ.ά.

2.3. Ο διορισμός του Αριστείδη Στεργιάδη

Από τις πρώτες, κιόλας, ημέρες της Ελληνικής κατοχής, έγινε φανερό, ότι η διοίκηση της Σμύρνης και της ενδοχώρας της δεν θα ήταν καθόλου εύκολη. Οι αρχές κατοχής θα έπρεπε να συνεργαστούν με την τουρκική διοίκηση, τα μέλη της οποίας, στην καλύτερη περίπτωση, αντιμετώπιζαν του Έλληνας με καχυποψία. Με τον ίδιο τρόπο, η προσπάθεια προσεταιρισμού της τουρκικής κοινότητας όχι μόνο αποδεικνυόταν ανεπιτυχής, αλλά και αποξένωνε το ελληνικό στοιχείο, το οποίο, ύστερα από χρόνια διωγμών και καταπίεσης, είχε, ασφαλώς μεγαλύτερες προσδοκίες από την ελληνική διοίκηση.

Την κατάσταση περιέπλεκε ακόμη περισσότερο η παρουσία των Δυτικών κατοίκων της πόλης. Οι κοινότητές τους εκπροσωπούσαν τα τεράστια οικονομικά συμφέροντα των Δυνάμεων στην περιοχή, τα οποία δεν έπρεπε ν' απειληθούν από

²²Των αδελφών του Ελέους (Soeurs de Charite) , των Damesde Sion, του Saint Joseph κ.ά. Χρήστος Σολωμονίδης., Ύμνος και θρήνος της Σμύρνης, Αθήνα 1957, σ. 49

την πολιτική των ελληνικών αρχών. Ήταν φανερό, ότι η περίοδος από την ελληνική απόβαση έως την υπόγραφή της συνθήκης των Σεβρών θ'αποτελούσε μια δοκιμαστική περίοδο, κατά την οποία η Ελλάδα όφειλε συνεχώς ν' αποδεικνύει, στον συστηματικά κακόπιστο συμμαχικό παράγοντα, ότι μπορούσε να διοικήσει μια περιοχή με τόσες κοινωνικές αντιφάσεις.

Όταν έφτασε ο ελληνικός στρατός, ήδη από πριν, υπήρχαν οι φήμες ότι η Σμύρνη θα προσαρτηθεί στην Ελλάδα. Αυτό είχε προκαλέσει έντονη αντίδραση του τουρκικού πληθυσμού ενώ η ελληνορθόδοξη κοινότητα της Σμύρνης δεν μπορούσε να κρύψει τον ενθουσιασμό της. Η όξυνση των σχέσεων αποτυπώνεται στα δημοσιεύματα των εφημερίδων²³.

Το δύσκολο αυτό έργο ανέλαβε ο ύπατος Αρμοστής Αριστείδης Στεργιάδης (1861-1950), παλιός φίλος και συνεργάτης του Βενιζέλου. Ο Στεργιάδης ερχόταν στη Σμύρνη με συγκεκριμένες εντολές να προλάβει κάθε παρεκτροπή του στρατού και του λαού, που θα έδινε λαβή σε όσους είχαν συμφέρον να υπονομεύσουν την ελληνική επιχείρηση της Μικρασίας.

Γεννήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης και προερχόταν από εύπορη οικογένεια με ρίζες από την Μακεδονία. Ο πατέρας του ήταν λαδέμπορος από τη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και στο Παρίσι και ιδιώτευσε ως δικηγόρος στη γενέτειρά του από το 1889. Η αντιτουρκική δράση που ανέπτυξε η οικογένειά του είχε σαν αποτέλεσμα να σκοτωθούν τα δυο του αδέρφια, Ιωάννης και Θρασύβουλος. Πρωταγωνίστησε στην επανάσταση του Θέρισου, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να φυλακισθεί από τους Άγγλους για δώδεκα μήνες.

Ασχολήθηκε με την πολιτική, διατελώντας πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου Ηρακλείου μέχρι το 1910. Συνδέθηκε με στενή φιλία με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, με τον οποίο συνεργάστηκε στη σύνταξη διαφόρων νόμων για την τοπική αυτοδιοίκηση και για τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Κρήτης. Το 1914 συμμετείχε στη σύνταξη της συνθήκης των Αθηνών. Στη συνέχεια διορίστηκε Γενικός διοικητής

²³Ο «Σύνδεσμος Ελλήνων και Τούρκων δημοσιογράφων», που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία Ελλήνων δημοσιογράφων της πόλης για την αποφυγή δημοσιευμάτων που θα φανάτιζαν τις δύο κοινότητες, δεν είχε τα αποτελέσματα που προσδοκούσε και οι τουρκικές εφημερίδες της Σμύρνης συνέχιζαν να καταδικάζουν τη στάση των Ελλήνων συμπολιτών τους. Η Δυσπιστία των Τούρκων δεν μπορούσε να καμφθεί ούτε με ανθρωπιστικές προσπάθειες όπως του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Βλ. Henri-Paul Boissonnas, *Μικρά Ασία 1921*, Αθήνα 2002, σ. 71-72

Ηπείρου (1917 - 1919). Νομικός που διακρίθηκε σε θέματα οθωμανικού δικαίου, συνέταξε διάφορους νόμους για τις μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων Βενιζέλου καθώς και τους όρους της Συνθήκης της Αθήνας το 1913. Στη συνέχεια παρουσιάζεται μια χειρόγραφη επιστολή²⁴ προς το πρόσωπο του Αριστείδη Στεργιάδη από το Υπουργείο Εξωτερικών που τότε υπουργός ήταν ο Εμμ. Ρέπουλης:

«Ανακοινούμεν υμίν ότι δια Β. Διατάγματος από 31 λήξαντος μηνός ου περίληψις κατεχωρίσθη εν τω αριθμώ 169(τεύχος Γ') φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, διωρίσθητε Αντιπρόσωπος της Κυβερνήσεως εν Ηπείρω.

Παρακαλούμεν δ' υμάς ίνα, αφ' ου ομόσητε τον της υπηρεσίας όρκον ενώπιον ημών, αναχωρήσετε δια Πρέβεζαν μετά του ορισθησομένου από κοινού μεθ' υμών προσωπικού, και παραμείνητε μέχρι νεωτέρας διαταγής, αναλαμβάνοντες τα καθήκοντα της θέσεώς υμών.»

Πράγματι ο Α. Στεργιάδης μετέβη στην Ήπειρο και συνέχισε εκεί τη δράση του για δύο χρόνια. Ο Δήμος Ιωαννίνων του έστειλε μια επιστολή που τον ανακηρύττει επίσημο δημότη του τόπου και μάλιστα ονόμασαν και μια οδό με το όνομά του. Ήθελαν με αυτό τον τρόπο να του δείξουν την ευγνωμοσύνη τους για της διοικητικές και στρατιωτικές του υπηρεσίες, που απότι φαίνεται ευχαρίστησαν πλήρως τους κατοίκους και τις τοπικές αρχές. Ακολουθεί ένα σπάνιο απόσπασμα από τη χειρόγραφη επιστολή²⁵ του δήμου Ιωαννίνων, που βρίσκεται στο ιστορικό αρχείο του Εθνικού Μουσείου:

«Συγκείμενον από τον Δήμαρχο και Πρόεδρο Γ. Ιωαννίδην και τους δημοτικούς συμβούλους Γ. Σταυρίδην, Αθ. Στούπην, Δ. Δημητριάδην και τους Κ. Γκλύναβον και Π. Κίγκον.

Συνήλθον εις συνεδρίασιν εν τη αιθούση των συνεδριάσεων του Δημαρχιακού καταστήματος σήμερα την 27^{ην} του μηνός Οκτωβρίου του έτους 1917 ημέραν Παρασκευήν και ώραν 6 μ.μ ίνα συσκεφθή και αποφανθή περί διαφόρων υποθέσεων του Δήμου και καθ' ήν ο Δήμαρχος είπε τα Εξής: οΚυβερνητικός Αντιπρόσωπος κ. Α. Στεργιάδης, ο δι' ολίγον χρονικόν διάστημα παρασχών υπέρ της ιδιαιτέρας ημών πατρίδας πολίτιμους υπηρεσίας προς αποκατάστασιν των Ελληνικών και στρατιωτικών

²⁴ Απόσπασμα από το Ιστορικό Αρχείο του Α. Στεργιάδη

²⁵ Απόσπασμα από το Ιστορικό Αρχείο του Α. Στεργιάδη

αρχών εις τα δι' ανδρών αγμάτων και θυσιών ελευθερωθέντα προ τετραετίας από της μακραίωνου δουλείας αναμφισβήτητα Ελληνικά μέρη...»

Πιο συγκεκριμένα στην επιστολή²⁶ αυτή ο δήμος Ιωαννίνων μιλώντας με κολακευτικά λόγια για την προσωπικότητα και το έργο που διατέλεσε ο Α. Στεργιάδης και τονίζοντας ότι θα τον θυμούνται όλοι με μεγάλη ευγνωμοσύνη, του απένειμαν τον τίτλο του επίτιμου δημότη της πόλης τους. Επίσης, ονόμασαν και την οδό όπου βρισκόταν το σπίτι του, οδός *Αριστείδου Στεργιάδου*. Όπως αποκαλύπτεται και στην επιστολή, στο προσωπό του έβλεπαν μια σπίθα που μπορούσε να οδηγήσει την πόλη και τους κατοίκους της σε ένα λαμπρό μέλλον. Η δυναμική του και η αποφασιστικότητά του συνεπήραν τους πάντες.

Επίσης, όταν ήταν κυβερνητικός αντιπρόσωπος στην Ήπειρο δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μία επιστολή²⁷, που του απονέμουν τον αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Β. Τάγματος του Σωτήρος του βασιλιά Γεωργίου του Α': «*Έχομεν την τιμήν να γνωρίζουμε υμίν ότι η Α.Μ.Ο Βασιλεύς, δια διατάγματος από 16 Δεκεμβρίου, δημοσιευθέντος εν τω υπ' αριθμό 296 της 18 ιδίου μηνός και έτους φύλλω της Εφ. της Κυβερνήσεως, ηυδόκησε να απομείνη υμίν τον Αργυρόν Σταυρόν των Ιπποτών του Β. Τάγματος του Σωτήρος. Δι' ετέρου δε Β. Διατάγματος υπό ιδίαν ημερομηνίαν, δημοσιευθέντος εν τω υπ' αριθμό 303 της 28 Δεκεμβρίου π.ε. προηχθήτε εις τον Χρυσούν Σταυρόν των Ιπποτών του Β. Τάγματος Γεωργίου του Α'.*»

Στη συνέχεια του ανέφεραν ότι θα του διαβιβάσουν το δίπλωμα με τον αργυρό Σταυρό και τον παρακάλεσαν θερμά να τους στείλει μία απόδειξη συμπληρωμένη και υπογεγραμμένη ότι παρέλαβε το δίπλωμα.

2.4 Η άφιξη του Αριστείδη Στεργιάδη

Ακολουθεί ένα απόσπασμα από την επιστολή²⁸ που έστειλε στον Ύπατο Αρμοστή ο Υπουργός Εξωτερικών Α. Διομήδης :

« Παρακαλούμεν Υμάς όπως μεταβήτε εις Σμύρνην επί εκτάκτω αποστολή, ως Υπατος Αρμοστής της Ελλάδος εν Σμύρνη τοις πέριξ, συμφώνως προς τας παρά του Κυρίου Προέδρου της Κυβερνήσεως δοθείσας οδηγίας.»

²⁶ Επιστολή του δημοτικού συμβουλίου Ιωαννίνων προς τον Α. Στεργιάδη, Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη.

²⁷ Επιστολή από το Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη.

²⁸ Χειρόγραφο επιστολή από το Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη.

Ο αρμοστής της ελληνικής διοίκησης Αριστείδης Στεργιάδης, ο οποίος έφτασε στη Σμύρνη με λίγες μέρες καθυστέρηση, απέδωσε ευθύνες για τα έκτροπα και το χάος που επικρατούσε την πρώτη μέρα της απόβασης του στρατού στη Σμύρνη, στον στρατό αλλά και στον ντόπιο χριστιανικό πληθυσμό²⁹. Η αντίδραση του Στεργιάδη σε κάθε παρεκτροπή και η αυταρχικότητα του χαρακτήρα του τον έφεραν σύντομα σε σύγκρουση με τη στρατιωτική διοίκηση αλλά και τους ντόπιους. Η ελληνική διοίκηση έκανε ό, τι μπορούσε για να μετριάσει τις εκδηλώσεις ενθουσιασμού των Ελλήνων και να εμπνεύσει εμπιστοσύνη σε όλες τις κοινότητες.

Από την αρχή ωστόσο όλες οι κοινότητες εκτός από την ελληνορθόδοξη και την αρμενική, είχαν εχθρικά αισθήματα απέναντι σε αυτήν, πεπεισμένες ότι μια ελληνική Σμύρνη δεν ευνοούσε την οικονομική τους ανάπτυξη και θα περιόριζε την ελευθερία τους. Η αρμενική κοινότητα, δεν έκρυψε τη συμπαράστασή της στο νέο καθεστώς κυρίως μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών που προέβλεπε ανεξάρτητο αρμενικό κράτος. Η εβραϊκή κοινότητα της Σμύρνης έδειξε με πολλούς τρόπους την αποδοκιμασία της, ένας από τους οποίους ήταν και η εγκατάλειψη της πόλης.

Η θρησκευτική εχθρότητα που είχε διαταράξει στο παρελθόν τις σχέσεις της με την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Σμύρνης και το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης ήταν παράγοντες που δικαιολογούσαν την ανασφάλεια της εβραϊκής κοινότητας³⁰. Αλλά και η κοινότητα των Λεβαντίνων παρά την απομόνωσή της στ χρόνια του πολέμου είχε τύχει της προστασίας του αγγλόφιλου νομάρχη της Σμύρνης Rahmi Bey και αισθνόταν μεγαλύτερη σιγουριά με το παλαιό, γνωστό οθωμανικό καθεστώς. Αντιδράσεις ωστόσο υπήρχαν και στο εσωτερικό της ελληνορθόδοξης κοινότητας. Ο αποκλεισμός της από τη διοίκηση και η απόσταση στην οποία την κρατούσε ο αρμοστής προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια.

Μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών η ελληνική διοίκηση συνυπήρχε με την τουρκική. Ωστόσο από τα 14 τάγματα της Ύπατης Αρμοστείας, ένα μόνο, το τμήμα Μουσουλμανικών Υποθέσεων, είχε επικεφαλής μουσουλμάνο, τον πρώην νομάρχη Δράμας, Τουρκοκρητικό Αλή Νάιπ Ζάδε. Οι οικονομικές σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη συνεχίστηκαν, ενώ επίσημο νόμισμα εξακολουθούσε να

²⁹ Βικτώρια Σολωμονίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και Πραγματικότητα» στο Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του, Αθήνα 1989 σ. 85-90

³⁰ Henri Nahum, *Οι Εβραίοι της Σμύρνης, 19^{ος} -20^{ος} αιώνας*, Κωνσταντινούπολη 2000, σ. 100

είναι η τουρκική λίρα ως το δημοψήφισμα που θα καθόριζε το οριστικό καθεστώς της πόλης.

Όσον αφορά τους δημοσίους υπαλλήλους³¹ που εργάζονταν εκεί πριν την άφιξη του νέου Αρμοστή, ο Βενιζέλος έστειλε από το Παρίσι ένα τηλεγράφημα στο υπουργικό συμβούλιο της Αθήνας με διάφορες διευκρινήσεις και διαταγές. Συγκεκριμένα ξεκαθάρισε ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι της Σμύρνης θα πρέπει να θεωρούν τον Ύπατο Αρμοστή ως άμεσο προϊστάμενό τους και να υπακούνε τις διαταγές και τις οδηγίες του χωρίς δεύτερη σκέψη. Επίσης, ο διορισμός τους και η διάρκεια της θητείας τους θα εξαρτάται εξολοκλήρου από την κρίση του Αρμοστή.

Η Σμύρνη ανέκτησε γρήγορα την οικονομική της ζωτικότητα. Το καθεστώς των διομολογήσεων, η κατάργηση των οποίων ήταν το πρώτο μέτρο που είχαν πάρει οι νεοτουρκικές κυβερνήσεις μετά την είσοδο της χώρας στον πόλεμο, αποκαταστάθηκε για να κερδίσουν την ευμένεια των Λεβαντίνων και οι εισπράξεις σημαντικών ξένων οικονομικών οργανισμών, όπως η εταιρεία Μονοπωλίου Καπνών και η Εταιρεία Δημοσίου Οικονομικού Χρέους, αυξήθηκαν. Η σταθερότητα ενθάρρυνε πολλούς Ευρωπαίους που είχαν αυτοεξοριστεί κατά τη διάρκεια του πολέμου να επιστρέψουν στη Σμύρνη.³²

³¹ Άρθρο που αναφερόταν στις νέες συνθήκες εργασίας και καθηκόντων των υπαλλήλων μετά την άφιξη του Στεργιάδη, Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας 8.5.1919

³² Γκάιλς Μίλτον, *Χαμένος Παράδεισος. Σμύρνη 1922. Η καταστροφή της μητρόπολης του μικρασιατικού Ελληνισμού*, Αθήνα 2008, σ. 194

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης και οι στάσεις του απέναντι στους Έλληνες και τους Οθωμανούς.

3.1. Οι κινήσεις του Ε. Βενιζέλου

Ο Βενιζέλος βρίσκεται σε ιδιαίτερη δεινή θέση. Η Κωνσταντινούπολη, όπου διαβιούν οι περισσότεροι ξένοι Σύμμαχοι, αναστατώνεται³³. Για τους Τούρκους δεν φαίνεται να μετράνε τα επεισόδια, οι νεκροί, το χυμένο αίμα όσο η κατάληψη της Σμύρνης. Και μόνο η είδηση της ελληνικής κατοχής φέρνει δέος και παγωμάρα στην κυβέρνηση του σουλτάνου, και άφατη θλίψη στους οθωμανούς κατοίκους της. Ο προαιώνιος εχθρός, οι Έλληνες, δεν βρίσκεται πλέον προ των πυλών της «πατρίδας τους», τις έχει κιόλας περάσει κι έχει μπει μέσα σ' αυτήν.

Η τουρκική κυβέρνηση παραιτείται και γίνονται μαχητικές διαδηλώσεις. Οι Έλληνες της Πόλης κρατούν την ψυχραιμία τους και εντείνουν την προσοχή τους. Τα βράδια κοιμούνται σε φιλικά σπίτια για να είναι πολλοί μαζί. Η Αγία Σοφιά φρουρείται μέρα νύχτα. Οι Τούρκοι φοιτητές διαδηλώνουν φωνάζοντας πως προτιμούν να πεθάνουν παρά να δουν τη χώρα τους να γίνεται κομμάτια. Οι Σύμμαχοι, που σπεύδουν να ενισχύσουν τις φρουρές των πρεσβειών τους, δεν επιτρέπουν στους τούρκους διαδηλωτές να περάσουν τη γέφυρα του Πέρα.

Από την ελληνική πλευρά ο Βενιζέλος διατηρεί την ψυχραιμία του και ταυτόχρονα ανασυντάσσεται και στέλνει, όπως είπαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο ως ύπατο Αρμοστή τον Αριστείδη Στεργιάδη. Αποδώ και πέρα για τη Σμύρνη και τους Σμυρναίους ο Στεργιάδης θα είναι ένας πραγματικά κακός δαίμονας, τον οποίο θα μισήσουν όσο τίποτ' άλλο στον κόσμο. Ένας «άγγελος του σκότους» για τους Έλληνες. Ένας προστάτης άγγελος για τους Τούρκους, που τους προσέχει και τους φροντίζει.

Στις αμέσως επόμενες μέρες η αγωνία του Βενιζέλου κορυφώνεται, καθώς πρώτον, δεν έχει νέα σχετικά με τις κινήσεις του Στεργιάδη και δεύτερον, τον

³³ Στην Πόλη κηρύσσεται γενικό πένθος, που κρατάει οκτώ μέρες. Όσες γυναίκες κυκλοφορούν στους δρόμους έχουν ραμμένο στο φόρεμά τους ένα μεγάλο μαύρο πανί ως ένδειξη θλίψης. Πάνω του είναι γραμμένο με άσπρη κλωστή το σύνθημα « Η Σμύρνη είναι η καρδιά μας» Βασιλίας Ι. Τζανακάρης, *Δακρυσμένη Μικρασία*. Αθήνα 2005, σ. 93

προλαβαίνουν τα αιματηρά γεγονότα της απόβασης. « Ευρίσκομαι εν μεγάλη αδημονία» τηλεγραφεί στις 2 Μαΐου προς το υπουργείο Εξωτερικών αν Στεργιάδης μετέβη εις Σμύρνην. Στην συνέχεια προτείνει, σε περίπτωση μη ανεύρεσης του Στεργιάδη ή σε άρνηση του να αναλάβει τα νέα του καθήκοντα, να στείλουν αμέσως αντιτορπιλικό στην Αλεξάνδρεια για να φέρουν τον κύριο Σαχτούρη ως Ύπατο Αρμοστή. Όταν μαθαίνει για τα αιματηρά γεγονότα της Σμύρνης, γίνεται έξω φρενών.

Οι μέρες αυτές είναι από τις πιο δύσκολες για τον Βενιζέλο, και το καλοκαίρι το πιο γλυκόπικρο της ζωής του. Ο Έλληνας πρωθυπουργός βλέπει το όραμά του να κινδυνεύει να γίνει χίλια κομμάτια πρώτα από τις ρεβανσιστικές συμπεριφορές των Ελλήνων, ύστερα από μια πρωτοφανή διοικητική ολιγωρία, και τέλος από ένα σωρό αναποδιές. Και αγωνιά³⁴ όχι μόνο για το που στο καλό βρίσκεται ο Στεργιάδης, αλλά και για το τι ακριβώς μπορεί να συμβεί στις ακτές της Ιωνίας.

Στις 6 Μαΐου 1919 φτάνει επιτέλους στον Πειραιά με το ατμόπλοιο της γραμμής, προερχόμενος από την Πρέβεζα, ο Αριστείδης Στεργιάδης, που χωρίς χρονοτριβή ανεβαίνει στην Αθήνα, πηγαίνει στο υπουργείο Εξωτερικών, όπου τον περιμένει ο υπουργός Αλέξανδρος Διομήδης και αρχίζει μαζί του μια μακρά συζήτηση. Ο Διομήδης του εγχειρίζει το εξής τηλεγράφημα³⁵ του Βενιζέλου :

«Παρακαλώ να μη αναβληθή ουδέ στιγμήν η αναχώρησίς σου δια Σμύρνην. Δύνασαι να παραλάβης εξ Αθηνών οιοσδήποτε υπαλλήλους θέλεις επιδεικνύων παρόν τηλεγράφημά μου. Η τουρκική διοικητική υπηρεσία θα διατηρηθεί προσωρινώς, αλλά υπό τον έλεγχο ημών, ως ασκούντων στρατιωτικήν κατοχήν, και δι' άσκησιν ελέγχου θα χρειασθούν υπάλληλοι. Αλλά δεν αποκλείεται να ευρεθώμεν ενώπιον αθρόων παραιτήσεων Τούρκων υπαλλήλων προς δημιουργίαν ανωμαλίας, και πρέπει να είμεθα έτοιμοι να αντιμετωπίσωμεν περιπέτειαν ταύτην.

Μεταβαίνων εις Σμύρνην θα φροντίσης δι' ειδικών απεσταλμένων να καλέσης τους Κρήτας Οθωμανούς υπαλλήλους δια ν' αναλάβουν υπηρεσίαν παρ' ημίν. Ζήτησε να λάβης γνώσιν όλων των τηλεγραφημάτων μου άτινα απέστειλα εις υπουργείον από 23 Απριλίου....».

³⁴ « Με περιάγει εις αληθή απόγνωσιν ως προς την κατάστασινδημιουργηθείσαν εν Σμύρνη και δυνατάς αυτής συνέπειας» τηλεγραφεί την ίδια μέρα «ως και της μη παρουσίας Στεργιάδη» Βασίλης Ι. Τζανακάρης, ό.π., σ. 95

³⁵ Απόσπασμα από επιστολή του Βενιζέλου, Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη

Του επισήμανε, επίσης, να ζητήσει από τον πλοίαρχο Μαυρούδη και τον αντισυνταγματάρχη Ζαφειρίου να του δώσει αυτοπροσώπως όλα τα τηλεγραφήματά του. Τόνισε ότι σε αυτές τις κρίσιμες ώρες για την Σμύρνη είναι αδιανόητο να μην υπάρχει εκεί διοικητική οργάνωση και σταθερή διοίκηση. Υποστήριξε ότι δεν γνώριζε για ποιο λόγο δεν μπορούσε να παει άμέσως εκεί και καθυστέρησε η άφιξή του και τέλος, του τόνισε ότι δεν υπήρχε χρόνος για καθυστερήσεις και παραλείψεις, αφού οι ημέρες εκείνες ήταν κρίσιμες για την Σμύρνη και την εθνική τύχη εν γένει.

Ο Αριστείδης Στεργιάδης, όλες αυτές τις μέρες που ο Βενιζέλος καιγόταν για την παρουσία του στη Σμύρνη, ήταν άρρωστος, και οι σχετικές εκκλήσεις του είχαν καθυστερήσει να του γίνουν γνωστές. Ακόμα και τώρα που διαβάζει το τηλεγράφημά του Έλληνα πρωθυπουργού εξακολουθεί να νιώθει αδιαθεσία και αποσύρεται στο ξενοδοχείο « της Αγγλίας», όπου σε δημοσιογράφο του Ελεύθερου Τύπου που τον επισκέπτεται δηλώνει πως παρόλο που η υγεία του περνά από περιπέτειες, θα αναχωρήσει το συντομότερο δυνατόν για τη Σμύρνη. Τον ρωτά ο δημοσιογράφος πως σκέφτεται να ασκήσει τη διακυβέρνηση του εκεί, αλλά παίρνει αόριστες και γενικές απαντήσεις, αφού όλα αυτά θα εξαρτηθούν, όπως λέει ο Στεργιάδης, από τις οδηγίες³⁶ του Βενιζέλου, οι οποίες έχουν ήδη διαβιβαστεί στη Σμύρνη. Καθώς ο δημοσιογράφος αποχωρεί, ο Αριστείδης Στεργιάδης βυθίζεται στις σκέψεις του.

3.2. Οι πρώτες μέρες στη Σμύρνη

Τη μέρα που ο Στεργιάδης έρχεται στην Αθήνα(6 Μαΐου), στο υπουργείο Εξωτερικών φτάνει ένα ακόμα τηλεγράφημα του Βενιζέλου με παραλήπτη τον συνταγματάρχη Νικόλα Ζαφειρίου στη Σμύρνη, που αναφέρεται στις παρεκτροπές των Ελλήνων. Ο Αριστείδης Στεργιάδης αποβιβάζεται στο λιμάνι της Σμύρνης το μεσημέρι της 8^{ης} Μαΐου από το αντιτορπλικό «ΛΕΩΝ», ημέρα κατά την οποία αναχωρεί επιστρέφοντας στην Αθήνα ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Εμμανουήλ Ρέπουσης.

Παντοδύναμος φτάνει στην Ιωνία ο ύπατος Αρμοστής, συνοδευόμενος από τον νομάρχη Δράμας Αλί Ναϊπ Ζαδέ, τον γενικό γραμματέα της γενικής διοίκησης

³⁶ Προβλέποντας ότι αυτές δεν θα τον απομακρύνουν από τις γενικές γραμμές που ακολούθησε στην Ήπειρο. Δηλαδή απόλυτη ισότητα μεταξύ των πολιτών, ταχεία διεκπεραίωση των ιδιωτικών και δημοσίων υποθέσεων και δίωξη παντός μη συμμορφωμένου προς τους νόμους και τα διατάξεις της κυβερνήσεως», Βασίλης Τζανακάρης, *ό. π.*, σ. 97

Ηπειρου Π. Γουναράκη, τον Νομάρχη Πρέβεζας Κρυωνά, τον ανώτερο υπάλληλο του υπουργείου Οικονομικών Ευάγγελο Κουφιδάκη και άλλους συνεργάτες του, όπως άμεσος προϊστάμενος των υπαλλήλων όλων των κατηγοριών που θα στέλλονταν εκεί και θα ακολουθούσαν τις οδηγίες και τις διαταγές του Υπάτου.

Επισημαινόταν έτσι, «η ευρύτατη εκδοχή³⁷» της ιδιότητας του Στεργιάδη ως «πολιτικού» αντιπροσώπου, ενώ τονιζόταν ότι, εκτός από θέματα της εσωτερικής τάξης, της πειθαρχίας και της διεξαγωγής στρατιωτικών επιχειρήσεων, η χρησιμοποίηση στρατού, ιδιαίτερα η «αστυνιμική», θα γινόταν αποκλειστικά από τον Α. Στεργιάδη και σύμφωνα με τις οδηγίες του. Τα ερωτήματα για αυτή την προσωπικότητα πολλά. Σε εκείνα τα χρόνια οι Έλληνες τον παρουσιάζουν δαιμονισμένο, ανήθικο, υπερόπτη, ναρκισσευόμενος, ερωτύλος, διεστραμμένος. Όμως υπάρχει και η αντίθετη εκδοχή.

Ενός ατόμου που τον ενδιέφερε η απαρέκλιτη τήρηση των νόμων, οι εντολές του Βενιζέλου, το δίκαιο και η διατήρηση της τάξης και της ισορροπίας σε έναν κόσμο και μια εποχή πλούσια από τα στοιχεία της εθνικής πόλωσης. Στοιχεία και έγγραφα της εποχής εκείνης μαρτυρούν πως είχε ατελείωτες κρίσης τρέλας, που στη συνέχεια προσπαθούσε να τις αναπληρώσει με πράξεις ανάλογες της ιδιοφυίας του. Οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι ο Στεργιάδης ήταν έξυπνος, στα όρια του ευφυούς, και ταυτόχρονα διορατικός. Πόλλοι πίστευαν ότι ήταν η χειρότερη μορφή «τιμωρίας» στην οποία υπέβαλε ο Βενιζέλος τους κατοίκους της Σμύρνης.

3.3. Η στάση του απέναντι στο λαό

Ο Χρ. Αγγελομάτης³⁸ γράφει « καθ'όλον το τριετές διάστημα κατά το οποίον διήρκεσεν η Ελληνική στρατιωτική παρουσία εις Μικράν Ασίαν, ουδέ μίαν στιγμήν εγεύθη ο Ελληνισμός την γλυκύτητα της ελευθερίας». Ο Στεργιάδης έκανε τα πάντα υπέρ των Τούρκων και υπέρ των ξένων, υπερβαίνων κατά πολύ τα όρια της πολιτικής σκοπιμότητας και φθάνων τα όρια, θα έλεγε κανείς, καταστρεπτικών δια την Ελλάδα. Πίστευαν ότι για τους Τούρκους είχε το γελαστό πρόσωπο ενώ για τους Έλληνες το ανάλητο προσωπίο.

³⁷Βασίλης Τζανακάρης, ό. π., σ. 98

³⁸Βασίλης Τζανακάρης, ό. π., σ. 100

Τον έτρεμαν στην Ήπειρο σύμφωνα με τον Β. Τζανακάρη³⁹, όπου τον είχε στείλει ο Βενιζέλος για να καταπολεμήσει το αιματηρό γεγονός της ληστείας. Όσοι έζησαν τις μέρες και νύχτες της εκεί διοίκησής του για σχεδόν δύο χρόνια τον αναφέρουν ως Αλή Πασά. Για πολλά χρόνια αργότερα οι εφημερίδες θα συνεχίσουν να γράφουν για το βίο και την πολιτεία του και την σκοτεινή του πλευρά, τους προπηλακισμούς, τις προσβολές, τις τιμωρίες και τις φυλακίσεις του. Γιατί ο Στεργιάδης τρομοκράτησε, έδειρε, έβρισε, φυλάκισε, πρόσβαλε θανάσιμα αξιοπρεπείς αξιωματούχους, σεβάσμιους δημογέροντες, ενάρετους κληρικούς, προύχοντες, απλούς πολίτες, υπουργούς κι τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο.

Στους προκρίτους της Σμύρνης που τον επισκέφθηκαν για να τον υποδεχτούν τους απάντησε: « Έφερε μαζί μου για να διοικήσω καλώς τον τόπον ένα βούρδουλα, τον οποίον δεν θα διστάσω να χρησιμοποιήσω σκληρώς και αδιακρίτως». Και αυτήν τη φορά ο Στεργιάδης δεν έλεγε ψέματα. Ο βούρδουλας ήταν το μέσο για την επιβολή του νόμου και της τάξης. Ο δημοσιογράφος Μιχαήλ Ροδάς⁴⁰ γράφει: « εθεωρείτο άνθρωπος βίαιος και σκληρός, αλλ' ενδεδειγμένος όπως διοικήσει εις ανωμάλους περιστάσεις αι οποίαι δεν απητούν ούτε νόμους ούτε υπουργικά συμβούλια.

Όταν σε μια περιφέρεια αποδείχτηκε ότι τα ληστρικά κρούσματα που είχαν σημειωθεί διαπράττονταν από ελληνική συμμορία που τα μέλη της εμφανίζονταν με στρατιωτικά ρούχα, ο Στεργιάδης έγινε έξω φρενών. Κι όταν διαπίστωσε ότι το στρατοδικείο δίσταζε να προβεί σε θανατικές καταδικαστικές αποφάσεις, εκνευρίστηκε. Κάλεσε αμέσως τον πρόεδρό του Δασκαλάκη και του είπε ότι έπρεπε οι συμμορίτες να είχαν καταδικαστεί και τουφεκιστεί. Έτσι κι έγινε. Ιδιαίτερα με τον κλήρο έδειχνε σκληρή στάση. « Θα τους κόψω τη γλώσσα» έλεγε όταν διαπίστωνε τυχόν προσπάθειες ελλήνων ιερέων για προσηλυτισμό μωαμεθανών.

Μέχρι τώρα έχει δοθεί έμφαση στην σκοτεινή πλευρά και στάση του Αρμωστή, όμως υπάρχουν στοιχεία, γεγονότα, άνθρωποι και απόψεις που διαφωτίζουν αυτήν την προσωπικότητα. Παρά τις δυσκολίες, οι ελληνικές πολιτικές αρχές κατάφεραν να δώσουν στη Σμύρνη και σε ένα μεγάλο τμήμα της κατεχόμενης περιοχής, την πιο εύτακτη, πολιτισμένη και προοδευτική διακυβέρνηση που είχε ποτέ

³⁹ Βασίλης Τζανακάρης, ό. π., σ. 102

⁴⁰ Ο δημοσιογράφος Μιχαήλ Ροδάς εκείνη την εποχή ήταν διευθυντής του γραφείου Τύπου και Λογοκρισίας της αρμοστείας και είχε γράψει ένα πόνημα με τίτλο *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία*. Βασίλης Τζανακάρης, ό. π., σ 103

σε ιστορική περίοδο. Θεωρείται από πολλούς ότι ο Α. Στεργιάδης έγινε αντιπαθής στη Μικρά Ασία επειδή μέχρι το τέλος συνέχισε να τιμωρεί αυστηρά όλους τους ενόχους ελληνικής καταγωγής που διατάρασσαν τη δημόσια τάξη.

3.4. Το έργο και οι μεταρρυθμίσεις του

Μερικές από τις εκπολιτιστικές μεταρρυθμίσεις⁴¹ που εισήγαγε η ελληνική διοίκηση στην περιοχή της Σμύρνης ήταν :

1. Στην διάρκεια του πολέμου, υπό την τουρκική κυριαρχία, είχε εκφυλιστεί η ηθική των χριστιανών κατοίκων όλων των εθνικοτήτων. Οι Τούρκοι δεν είχαν κανένα σεβασμό και εκτίμηση για τις γυναίκες που δεν ήταν μουσουλμάνες και τις θεωρούσαν θεμιτή λεία. Ο Στεργιάδης μετά την άφιξή του, είπε στον Τζορτζ Χόρτον ότι οι Χριστιανοί είχαν διαφθαρεί από τους Τούρκους και είχαν χάσει τον αυτοσεβασμό και την ηθική τους, και γι' αυτό έπρεπε να αφυπνιστεί η φυλετική τους υπερηφάνεια και τα θρησκευτικά τους ένστικτα. Μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν να κλείσει τους οίκους ανοχής που βρίσκονταν στα κεντρικά τμήματα της πόλης, κάτι στο οποίο συνάντησε αποφασισμένη αντίσταση. Έτσι τοποθέτησε χωροφύλακες μπροστά στους οίκους ανοχής, οι οποίοι κατέγραφαν τα ονόματα και τις διευθύνσεις όλων όσων σύχναζαν εκεί.

2. Ο μπακαράς και άλλα τυχερά παιχνίδια με υψηλά στοιχήματα επίσης είχαν γίνει μάστιγα για τη Σμύρνη, και είχαν οδηγήσει πολλούς στην καταστροφή ή και στην αυτοκτονία. Ο Στεργιάδης απαγόρευσε τα τυχερά παιχνίδια στις λέσχες και στα σπίτια, όταν υπέπιπτε στην αντίληψή του.

3. Η ελληνική διοίκηση υποστήριξε και βοήθησε με κάθε δυνατό τρόπο τα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Προσέφερε υποστήριξη και ενθάρρυνση στα αμερικανικά εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα. Είναι όμως αξιέπαινη για τα μέτρα που πήρε για τη συντήρηση και βελτίωση των τουρκικών σχολείων, μέτρα που πληρώνονταν από το ελληνικό δημόσιο. Επίσης διατήρησε σε λειτουργία τα μουσουλμανικά γυμνάσια με δικά της έξοδα, αφού οι φόροι που είχαν καταβληθεί για τη συντήρησή τους είχαν χρησιμοποιηθεί ως εγγύηση για ένα δάνειο που έλαβε η οθωμανική κυβέρνηση για το οθωμανικό δημόσιο χρέος.

⁴¹ Αναλυτική αναφορά στις μεταρρυθμίσεις του, Τζορτζ Χόρτον, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2016, σ. 73

Η ελληνική διοίκηση συντηρούσε με κονδύλια από το δικό της ταμείο δύο μουσουλμανικά γυμνάσια στη Σμύρνη, δύο στη Μαγνησία και το Οδεμήσιο, και δύο εκπαιδευτήρια στις επαρχίες, πληρώνοντας εβδομήντα χιλιάδες τουρκικές λίρες τον χρόνο. Διατήρησε σε εξαιρετική κατάσταση το τουρκικό σύστημα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, διορίζοντας διακεκριμένους μουσουλμάνους σε διάφορα χωριά για να το επιβλέπουν. Διατήρησε μια Πολυτεχνική Σχολή στη Σμύρνη, στην οποία μορφώθηκαν και συντηρήθηκαν διακόσια έξι φτωχά παιδιά μουσουλμάνων, πληρώνοντας για αυτό τον σκοπό τριάντα έξι χιλιάδες τουρκικές λίρες ετησίως.

4. Διατήρησε σε εξαιρετική κατάσταση το τουρκικό σύστημα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, διορίζοντας διακεκριμένους μουσουλμάνους σε διάφορα χωριά για να το επιβλέπουν. Διατήρησε μια Πολυτεχνική Σχολή στη Σμύρνη, στην οποία μορφώθηκαν και συντηρήθηκαν διακόσια δέκα φτωχά παιδιά μουσουλμάνων. Επιπλέον, βοήθησε ιδιαίτερα τα αμερικανικά ιδρύματα και σχολεία που λειτουργούσαν στην τουρκική συνοικία για παιδιά Τούρκων.

5. Η ελληνική διοίκηση κατέβαλε μια σοβαρή και συστηματική προσπάθεια να οργανώσει μια υγειονομική υπηρεσία για τη συγκέντρωση στατιστικών στοιχείων, τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής και την καταπολέμηση επιδημιών και μολυσματικών νοσημάτων, όπως η ελονοσία κι η σύφιλη.

6. Ιδρύθηκε ένα μικροβιολογικό εργαστήριο για τη διάγνωση λοιμωδών νοσημάτων, εφοδιασμένο με ασθενοφόρα για τη μεταφορά των αρρώστων από μακρινά σημεία, μικρές άμαξες για τη μεταφορά μολυσμένων αντικειμένων και φορητό εξιολισμό⁴² για επιτόπια απολύμανση.

7. Ένα τμήμα του Πανεπιστημίου της Σμύρνης που ιδρύθηκε από την ελληνική διοίκηση ήταν το Ινστιτούτο Υγιεινής, που περιλάμβανε δύο τμήματα, υγιεινή και βακτηριολογία.

⁴² Για να περιγράψουμε το έργο αυτής της υπηρεσίας μόνο, που οργανώθηκε σε μεγάλη κλίμακα και είχε στη διάθεσή της άφθονα μέσα, υλικό και χρήμα, θα χρειαζόταν ένα φυλλάδιο μεγάλου μεγέθους. Χάρη σε αυτά τα μέτρα, η πανώλη, ο εξανθηματικός πυρετός και η ευλογιά τέθηκαν υπό έλεγχο σε τέτοιο βαθμό ώστε να εξαφανιστούν ως επιδημίες από την κατεχόμενη ζώνη. Περιττό να πούμε ότι κηρύχθηκε συστηματικός πόλεμος στις ψείρες και τα ποντίκια. Τζορτζ Χόρτον, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2016, σ. 75

8. Δόθηκε οικονομική βοήθεια μεγάλης κλίμακας σε πρόσφυγες που εγκατέλειψαν τα σπίτια τους λόγω των επιδρομών των κεμαλιστών στο εσωτερικό της χώρας και της καταστροφής του Αϊδινίου και του Ναζλί το 1919. Ανάμεσα στους αποδέκτες της βοήθειας ήταν χιλιάδες Τούρκοι.

9. Όλοι οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι, καθώς και όσοι εργάζονταν σε εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα στη Σμύρνη και την ενδοχώρα κατά την ελληνική κατοχή, θα επιβεβαιώσουν ότι η ελληνική διοίκηση έδειξε προθυμία να βοηθήσει και να συνεργαστεί με πολλούς τρόπους, συνδράμοντας το έργο τους ανάμεσα σε χριστιανούς αλλά και Τούρκους. Ο Υπάτος αρμοστής παραχώρησε στη ΧΑΝ ένα μεγάλο σπίτι στην προκουμαία, ένα από τα μεγαλύτερα και καλύτερα της Σμύρνης, για να χρησιμοποιηθεί ως « Οίκος Στρατιωτών». Βοήθησε επίσης, στη διαχείρισή του με πολλούς τρόπους, αποσπώντας Έλληνες στρατιώτες για να συνδράμουν στη λειτουργία του.

Ακολουθεί το πρόγραμμα⁴³ που θα έθετε σε λειτουργία :

- Δωρεάν βακτηριολογικές, υγιεινολογικές και βιομηχανικές εξετάσεις για όλες τις τάξεις της κοινότητας.
- Παρασκευή και δωρεάν διανομή όλων των θεραπευτικών και διαγνωστικών εμβολίων, ορών, αντιτοξικών κλπ.
- Εγκαταστάσεις υγιεινής στην πόλη σε μεγάλη κλίμακα, αποχέτευση, ύδρευση, δρόμοι.
- Απολύμανσεις για την καταπολέμηση της ελονοσίας, αποστράγγιση τελμάτων κλπ.
- Καταπολέμηση του τραχώματος.
- Καταπολέμηση της φθίσης σε μεγάλη κλίμακα (κλίνες, άσυλα, αναρωτήρια, ειδικά νοσοκομεία, απολύμανση σπιτιών)
- Για βρέφη. Κλινικές, προγράμματα αποστειρωμένου γάλακτος και παροχής συμβουλών βρεφικής φροντίδας, παιδικοί σταθμοί και βρεφοκομεία.
- Για παιδιά- διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα.
- Για μητέρες- προγεννητικές εξετάσεις.

⁴³ Τζορτζ Χόρτον, ό. π., σ. 75

- Επιμόρφωση και εκπαίδευση των γιατρών για την υποστήριξη υπηρεσιών δημόσιας υγείας.
- Εκπαίδευση μαίων και νοσοκόμων.
- Οργάνωση ληξιαρχείου.
- Οργάνωση μιας ειδικής υπηρεσίας ιατρικών στατιστικών στοιχείων.

Στη διάρκεια της ελληνικής διοίκησης, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Τζόρτζ Χόρτον, παντού επικρατούσε απόλυτη ασφάλεια⁴⁴, με τους γηγενείς Έλληνες και τους Τούρκους να ζουν μαζί φιλικά. Γενικά υπήρχε σε κάθε χωριό ένα μικρό διοικητικό γραφείο με επικεφαλής έναν υπαξιωματικό και δύο ή τρεις βοηθούς. Παρατηρήθηκε επίμονη προσπάθεια να συμφιλιωθούν με τους Τούρκους και να τους εξευμενίσουν.

⁴⁴ Υπήρχαν σποραδικές πράξεις μεγάλης βιαιότητας σε βάρος ειρηνικών χριστιανών στην ύπαιθρο, τις οποίες οι Τούρκοι πάντα απέδιδαν σε περιπλανώμενες συμμορίες Τσετών. Τζορτζ Χόρτον, ό.π., σ. 78

Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης και τα σχέδια των Ελλήνων από το 1921 και έπειτα.

4.1. Η αποβίβαση στη Σμύρνη

Η συνθήκη του Μούδρου (στη Λήμνο), με την οποία η Οθωμανική αυτοκρατορία αναγνώριζε την ήττα της και έμπαινε κάτω από τον έλεγχο της Αντάντ, υπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1918. Στις 5 Νοεμβρίου, το αγγλικό «Μηνύτορας 29» έπιασε στο λιμάνι της Σμύρνης για να μεταφέρει τις συμμαχικές εντολές. Στα τέλη Απριλίου του 1919, στο λιμάνι ναυλοχούσαν 35 συμμαχικά πολεμικά, από τα οποία, τα έξι θεωρητικά (δυο βρετανικά, δυο γαλλικά, ένα ιταλικό και ο ελληνικός «Αβέρωφ»).

Η 1η ελληνική μεραρχία αποβιβάστηκε στη Σμύρνη, στις 2/15 Μαΐου 1919. Μεταφέρθηκε εκεί με δυο υπερωκεάνια και δώδεκα επιβατικά πλοία που συνοδεύονταν από ένα αντιτορπλικό και τέσσερα τορπιλοβόλα του ελληνικού πολεμικού στόλου. Για να υπογραμμιστεί η κάλυψη της συμμαχίας στο όλο εγχείρημα αλλά και για να προληφθεί οποιαδήποτε ιταλική ενέργεια, τη νηοπομπή συνόδευαν και τέσσερα βρετανικά αντιτορπλικά.

Από τα ξημερώματα, χιλιάδες Έλληνες της Σμύρνης συνωστίζονταν στην προκυμαία για να υποδεχτούν τον ελληνικό στρατό. Όταν, στις 7, το πρώτο υπερωκεάνιο φάνηκε να μπαίνει στο λιμάνι, χιλιάδες σημαίες ξεδιπλώθηκαν. Η αποβίβαση⁴⁵ ξεκίνησε στις 7.30', ενώ γονατιστοί οι Σμυρνιοί τραγουδούσαν το εθνικό ύμνο κι ο μητροπολίτης Χρυσόστομος ευλογούσε τους πρώτους φαντάρους και εύζωνες που πατούσαν την ιωνική γη κάτω από τις οδηγίες του μεράρχου, συνταγματάρχη Ν. Ζαφειρίου. Λαός και στρατός έγιναν ένα.

Ξεχείλιζε κι από τις δυο πλευρές η συγκίνηση. Με δυσκολία οι αξιωματικοί προσπαθούσαν να επιβάλουν κάποια τάξη. Πρώτη φάλαγγα που ξεκίνησε για τα ενδότερα ήταν αυτή του ταγματάρχη Κ. Τζαβέλα. Οι άνδρες παρατάχθηκαν κατά τετράδες και προχώρησαν, ενώ δεξιά κι αριστερά τους ο κόσμος έτρεχε παραληρώντας από συγκίνηση και ενθουσιασμό. Σε μια στροφή, με το που φάνηκε

⁴⁵Ευαγγελία Αχλαδή, *Η Κοσμοπολίτικη Σμύρνη*, στο : ΗΜικρασιατική Καταστροφή 1922, Αθήνα 2010, σ. 84

κρατώντας υψωμένη τη σημαία ο σημαιοφόρος με τους παραστάτες εύζωνες, μια ομοβροντία ακούστηκε. Ο σημαιοφόρος κι ένας εύζωνας χτυπήθηκαν. Ταυτόχρονα, άρχισαν να πέφτουν πυροβολισμοί από παράθυρα ξενοδοχείων και σπιτιών. Οι Έλληνες είχαν πέσει σε τουρκική ενέδρα. Ανασυντάχθηκαν γρήγορα και ξεκίνησαν συστηματική εκκαθάριση των οπλισμένων Τούρκων, ενώ την ίδια ώρα ο κυβερνήτης του ιταλικού θωρηκτού στο λιμάνι ζητούσε να γίνει απόβαση Ιταλικών αγημάτων «για την αποκατάσταση της τάξης». Του την απαγόρευσε ο Βρετανός ναύαρχος. Η τάξη αποκαταστάθηκε γύρω στις 4 μετά το μεσημέρι, με νεκρούς και τραυματίες πολλούς Έλληνες και Τούρκους. Στη διάρκεια της αναταραχής, σημειώθηκαν και πολλές λεηλασίες και βανδαλισμοί.

Ο ελληνικός στρατός βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο του συμμαχικού στρατηγείου και για έναν ολόκληρο χρόνο έμεινε καθηλωμένος στη γραμμή, η οποία αργότερα θα γινόταν γραμμή της συνθήκης των Σεβρών. Η ανάπτυξη των ελληνικών δυνάμεων για να καταλάβουν τις αυστηρά καθορισμένες από τους συμμάχους θέσεις, ήταν αφορμή για επιθέσεις άτακτων τουρκικών στρατευμάτων, τα οποία είχαν ως ορμητήριο την ιταλική ζώνη κατοχής. Ο ελληνισμός της Περγάμου, του Αϊβαλιού, του Αϊδινίου, υπέστη άγριες επιδρομές των Τσετών.

Ενώ ο ρόλος του ελληνικού στρατού υπονομευόταν και ο άμαχος ελληνικός πληθυσμός έμενε απροστάτευτος, το εθνικό κίνημα των Τούρκων, υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, δυνάμωσε. Οι επιθετικές ενέργειες των κεμαλικών δυνάμεων, με στόχο την κατάληψη των Στενών, θορυβήσαν τους συμμάχους, που έδωσαν ελευθερία στον ελληνικό στρατό να κινηθεί εναντίον τους. Η επιτυχία των επιχειρήσεων της Φιλαδέλφειας, της Περγάμου και της Προύσας επέτρεψε στις δυνάμεις της Entente⁴⁶ να επιβάλουν στη σουλτανική κυβέρνηση τη Συνθήκη των Σεβρών. (Αύγουστος 1920)

Η συνθήκη αυτή διέλυσε την αυτοκρατορία και δημιούργησε μια μεγάλη Ελλάδα. Η υπογραφή της δικαίωσε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Είχε, ωστόσο, δύο εγγενείς αδυναμίες, δεν έλάμβανε υπόψη το εθνικό κίνημα του Κεμάλ και δεν είχε ομόφωνη υποστήριξη όλων των συμμάχων. Την κατάσταση επιδείνωσαν οι εσωτερικές εξελίξεις, οι οποίες κατέδειξαν τον βαθύ εθνικό διχασμό. Μόλις δύο ημέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης, ο Ελευθέριος Βενιζέλος δέχθηκε

⁴⁶Κωνσταντίνος Μισαηλίδης, *Η καταστροφή και οι τελευταίες μέρες της Σμύρνης*, Αθήνα 1923, σ. 49

αποτυχημένη δολοφονική επίθεση στον σιδηροδρομικό σταθμό της Λυών και αργότερα αποδοκιμάστηκε⁴⁷ στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920.

Η κομματική εναλλαγή στην εξουσία είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση πολλών και έμπειρων αξιωματικών της στρατιάς. Νέος αρχηγός της ανέλαβε ο στρατηγός Αναστάσιος Παπούλας⁴⁸. Οι Σμυρναίοι αποχαιρέτησαν τον Λεωνίδα Παρασκευόπουλο μ' εξαιρετικές τιμές.

Η ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων και η επαναφορά στον θρόνο του γερμανόφιλου βασιλιά Κωνσταντίνου έδωσε το πρόσχημα στους συμμάχους να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Στις αρχές του 1920, ο Βασιλιάς κατά την εναρκτήρια συνεδρίαση της Βουλής τόνισε την αφοσίωση της Ελλάδας στους συμμάχους και την απόφαση της να προασπιστεί τα δικαιώματα του ελληνισμού στη Μικρά Ασία. Η ελληνική όμως, προέλαση προς το Εσκή Σεχίρ αναχαιτίστηκε. Η πρώτη αυτή αποτυχία έφερε στην επιφάνεια ένα σημαντικό πολιτικοστρατιωτικό δίλημμα : Προέλαση ή άμυνα;

Ο Βενιζέλος ανήσυχος για την κατάσταση του στρατού μετά την αντικατάσταση της εμπειροπόλεμης ηγεσίας του, τα διπλωματική απομόνωση της χώρας και τις γαλλοϊταλικές προθέσεις αναθεωρήσεως της συνθήκης των Σεβρών, πρότεινε, από το εξωτερικό όπου βρίσκοταν, τη δεύτερη λύση. Προσέφερε, δηλαδή, την πολιτική κάλυψη του κόμματος του για μια ριζική αλλαγή πολιτικής. Τη σύμπτηξη του μετώπου στην ευρύτερη περιφέρεια της Σμύρνης, περιοχή που κατά τους υπολογισμούς του θα μπορούσε να υποστηριχθεί στρατιωτικά από περίπου 45.000 άνδρες. Η αντιβενιζελική παράταξη δεν αποδέχθηκε την πρόταση, αφού η υποχώρηση από τα εδαφικά κέρδη, τα οποία είχαν επιτύχει οι Φιλελεύθεροι, θα είχε σοβαρό πολιτικό κόστος.

⁴⁷ Η ήττα του επέφερε πραγματικό κλονισμό στους Σμυρναίους, που έτρεφαν βαθιά αισθήματα θαυμασμού και λατρείας προς αυτόν. Το εκλογικό αποτέλεσμα, βέβαια, δεν στάθηκε ικανό να αμβλύνει τα συναισθήματά τους, Η φωτογραφία του εξακολουθούσε να βρίσκεται στα εικονοστάσια των σπιτιών και η ημέρα της ονομαστικής του εορτής παρέμειναν ανεπίσημη αργία για τα καταστήματα της πόλης. Κώστας Μισαηλίδης, *Η καταστροφή και οι τελευταίες μέρες της Σμύρνης*, 2^η εκδ., Αθήνα 1923, σ. 59

⁴⁸ Στις 13 Νοεμβρίου 1920, μέσα στον ναό της Αγίας Φωτεινής, ο Χρυσόστομος στεφάνωσε τον αρχιστράτηγο με χρυσό στεφάνι, στα φύλλα του οποίου ήταν χαραγμένα τα ονόματα των απελευθερωθεισών, από τον ελληνικό στρατό, πόλεων, Κώστας Μισαηλίδης, *ό. π.*, σ. 68

Αρνητικοί άλλωστε ήταν και όλοι οι συνεργάτες του Βενιζέλου στην Αθήνα, Αλλά και η κοινή γνώμη φαινόταν να μη δέχεται ευνοϊκά τις προτάσεις του Βενιζέλου. Δεν ήταν μόνο η δυσάρεστη προοπτική της υποχώρησης, αλλά και η ελπίδα ότι η επιθετική πολιτική και η συντριβή του αντιπάλου θα συντόμευαν τη δυσβάσταχτη πολεμική περιπέτεια⁴⁹. Ουσιαστικά οι πρώτες σοβαρές δυσκολίες στην εξέλιξη της μικρασιατικής επιχείρησης εμφανίζονται την άνοιξη του 1921. Η Διασυμμαχική Διάσκεψη του Λονδίνου, την οποία η ελληνική κυβέρνηση κλήθηκε να παρακολουθήσει στην ίδια βάση με τη σουλτανική κυβέρνηση, αλλά και με τους κεμαλικούς, κατέληξε σε πρόταση μερικής αναθεώρησης της συνθήκης των Σεβρών.

Το νέο σχέδιο ειρήνευσης, προϊόν της Συμμαχικής Συνάντησης των Παρισίων(1920), προέβλεπε την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία και την αποστρατικοποίηση της Ανατολικής Θράκης. Ο Βενιζέλος θεωρώντας ότι υπό τις δεδομένες συνθήκες η προτεινόμενη λύση ήταν η καλύτερη δυνατή, διαμήνυσε στην κυβέρνηση να την αποδεχτεί. Κάτι τέτοιο όμως δεν ήταν εύκολο, ούτε έμοιαζε πιθανό. Η κυβέρνηση απάντησε ότι δεν μπορούσε να δεχθεί τη μεσολάβηση στις παραμονές νέων στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Στις 29 Μαΐου 1921 ο Βασιλιάς με τη συνοδεία των πριγκίπων, του πρωθυπουργού Δ. Γούναρη και του Υπουργού στρατιωτικών Ν. Θεοτόκη αναχώρησε με προορισμό τη Σμύρνη, για να τεθεί επικεφαλής του ελληνικού στρατού. Βέβαια ο Κωνσταντίνος δεν ήταν πια σε θέση να διοικήσει. Πάντως ο ελληνισμός της Σμύρνης υποδέχθηκε τον βασιλιά με θερμές εκδηλώσεις. Η άφιξή του στην πόλη και οι ετοιμασίες για τη θερινή επίθεση αναπτέρωσαν το ηθικό των κατοίκων.

Ο ελληνικός στρατός εξαπέλυσε την επίθεσή του τον Ιούλιο του 1921. Θα ακολουθήσει τον επόμενο μήνα, η μοιραία πορεία προς την Άγκυρα, με σκοπό την τελική νίκη. Παρά τις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, ο στρατός θα προελάσει νικηφόρα, φθάνοντας στον ποταμό Σαγγάριο. Εκεί οι ελληνικές δυνάμεις αποκρούσθηκαν, σταμάτησαν κι αναδιπλώθηκαν στην προκεχωρημένη γραμμή που είχαν κερδίσει τον προηγούμενο μήνα. Ο ελληνικός είχε επιστρέψει στις γραμμές

⁴⁹ Το γεγονός ότι τα μεγαλοϊδεατικά οράματα, οι διπλωματικές επιτυχίες, οι στρατιωτικές νίκες και ο απατηλός υπερπατριωτισμός του Τύπου, είχαν δημιουργήσει ένα αποκομμένο από την πραγματικότητα εθνικιστικό ρεύμα, η ανάσχεση του οποίου φαινόταν σχεδόν αδύνατη, Κώστας Μισαηλίδης, *ό.π.*, σ. 150

εφόρμησης του, χωρίς να νικηθεί. Το αναμφισβήτητο αδιέξοδο των στρατιωτικών επιχειρήσεων συνέτεινε σε δυσάρεστες διπλωματικές εξελίξεις.

Η Γαλλία είχε δείξει διάθεση να ματαβάλλει τη φιλοτουρκική πολιτική της, επανήλθε στη γνωστή θέση της :την προσπάθεια προσεταιρισμού των Τούρκων εθνικιστών, ώστε να διασφαλίσει τα συμφέροντα στην περιοχή. Αποτέλεσμα, η υπογραφή τον Οκτώβριο του 1921 επίσημης συμφωνίας με την κυβέρνηση του Κεμάλ. Σύμφωνα με αυτήν, οι Γάλλοι εκκένωσαν την Κιλικία και παρέδωσαν στον τουρκικό στρατό άφθονο πολεμικό υλικό. Μην έχοντας οποιαδήποτε άλλη διέξοδο, η κυβέρνηση αποφάσισε να στηριχθεί στην Αγγλία.

Οι προτάσεις της Διασυμμαχικής Συνδιάσκεψης των Παρισίων προέβλεπαν, όπως ήταν αναμενόμενο, σημαντικές ελληνικές υποχωρήσεις. Εκτός από τη Σμύρνη η Ελλάδα θα έπρεπε να εγκαταλείψει και τη μισή, σχεδόν, Ανατολική Θράκη. Ο Γούναρης δεν είχε τη δυνατότητα να απορρίψει τους συμμαχικούς όρους, ούτε όμως μπορούσε να αναλάβει το κόστος αποδοχής τους. Από τη δύσκολη θέση τον έβγαλε ο Κεμάλ, ο οποίος αρνήθηκε κάθε διαπραγματεύση πριν από την πλήρη αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων.

4.2. Η παραίτηση του Ε. Βενιζέλου

Μέσα σε αυτήν την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε ο Βενιζέλος στέλνει στον Α. Στεργιάδη ένα τηλεγράφημα⁵⁰ όπου του ανακοινώνει την παραίτησή του, αποδοκιμαζόμενος από τον λαό. Τον παρακαλεί θερμά, τονίζοντας την προσωπική τους φιλία, να παραμείνει ακέραιος και σταθερός στη Σμύρνη εάν βέβαια του το επιτρέψει η νέα κυβέρνηση. Εστιάζει στον πατριτισμό του και τον συμβουλεύει να παραμείνει έως ότου η νέα κυβέρνηση στείλει αντικαταστάτη. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι από τον Μάρτιο του 1921 είχε σχηματιστεί η πεποίθηση ότι ήταν αδύνατη η παραμονή των Ελλήνων στη Σμύρνη. Συμβούλεψε, λοιπόν, την τότε κυβέρνηση να αναλάβει την ευθύνη της εκκένωσης.

Η τότε, όμως κυβέρνηση παρότι ήταν πεπεισμένη για την άμεση ανάγκη της εκκένωσης δεν ήθελε να συζητήσει και να διευθετήσει το θέμα. Φοβόταν, όπως αναφέρεται μέσα στην επιστολή, ότι θα έπεφτε θύμα εκμετάλλευσης από τους

⁵⁰ Προσωπικό τηλεγράφημα του Βενιζέλου, Ιστορικό Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη

Φιλελεύθερους. Στη συνέχεια, συμβούλευσε τους Φιλελευθέρους αλλά και την αντιπολίτευση να αναλάβουν την ευθύνη της εκκένωσης και εξέδωσε στον φιλελεύθερο τύπο τους λόγους για την αναγκαιότητα της αποχώρησης. Αν δηλαδή η εκκένωση γινόταν εκούσια και σε σύντομο χρονικό διάστημα, ο στρατός θα διατηρούσε την ακεραιότητά του μαζί με το πολεμικό του υλικό.

Συνεπώς, ο στρατός μαζί με τα πολεμικά του εφόδια θα μεταφερόταν στην Θράκη και θα εξακολουθούσε να απειλεί τις δυνάμεις του Κεμάλ. Ο ελληνικός πληθυσμός και ο Εθνικός πλούτος της Σμύρνης θα σωζόταν και σε περίπτωση ήττας δεν θα ήταν ήττα στρατιωτική, που θα συνέτριβε το ηθικό των στρατιωτών, αλλά ήττα πολιτική, που θα οδηγούσε σε κυβερνητική μεταβολή. Ο στρατός είχε εσωτερικά αποσυντεθεί και περίμενε μία ευκαιρία για να βρεί το πρόσχημα της διάλυσης.

4.3. Προσπάθειες για την αυτονομία της Ιωνίας

Το κίνημα για την προάσπιση των απελευθερωθέντων μικρασιατών εδαφών μέσω της δημιουργίας αυτόνομου Ιωνικού Κράτους ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη, αμέσως μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1919. Εκεί ιδρύθηκε από βενιζελικούς αξιωματικούς, πολιτικούς παράγοντες των Φιλελευθέρων και σημαίνοντα μέλη της ελληνικής κοινότητας, η οργάνωση « Εθνική Άμυνα⁵¹». Έναν περίπου χρόνο αργότερα οι πρώτες σαφείς αναφορές στην πιθανότητα αποχώρησης της Ελλάδας από τη Μικρά Ασία έδωσαν νέα ώθηση στο κίνημα και οδήγησαν στην ίδρυση αντίστοιχης οργάνωσης στη Σμύρνη (Οκτώβριος 1921).

Ανάμεσα στα πρώτα στελέχη της Μικρασιατικής Άμυνας υπήρχαν σημαντικές προσωπικότητες της σμυρναϊκής κοινωνίας, όπως οι Απ. Ψαλτώφ, Κ.

⁵¹ Η "Μικρασιατική Άμυνα" σχηματίστηκε στα τέλη Οκτωβρίου 1921 από σημαντικά και ευπρόσηπα μέλη της αστικής τάξης της Σμύρνης (Ψαλτώφ, Σολομωνίδης, Ευρυπαίος, Δήμας, Τενεκίδης) και ουσιαστικά ήταν παράρτημα της Βενιζελικής "Άμυνας της Κωνσταντινούπολης" του Κονδύλη και του Ιωάννου όπως φαίνεται από τις παραπλήσιες ονομασίες. Απεσταλμένος της "άμυνας της Κωνσταντινούπολης" (Αργυρόπουλος) είχε ταξιδέψει στην Σμύρνη τουλάχιστον μια φορά για να συντονίσει τις ενέργειες των 2 Βενιζελικών οργανώσεων. Η "μικρασιατική άμυνα" αρχικά δημιουργήθηκε υπό το φόβο των ντόπιων Μικρασιατών ότι οι μετανοεμβριανές Κυβερνήσεις θα εγκατέλειπαν την Μικρά Ασία, λόγω των δυσκολιών της εκστρατείας και της ελπίδας τους ότι η επιστροφή του Βενιζέλου θα εξασφάλιζε την πολύτιμη Αγγλική υποστήριξη. Χρήστος Σ. Σολομωνίδης, *Υμνος και Θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα 1956, σ.89

Τενεκίδης, Χ. Δήμας, Αντ. Αθηνογένης, Σωκρ. Σολωμονίδης, Μιχ. Αργυρόπουλος, Μιλτ. Σεϊζάνης, Ξεν. Δήμας, Αλκ. Δουλγερίδης, Δημ. Μαρσέλλος, Δ. Δουρουδόγλου, Κ. Χατζηαποστόλου, Δ. Ιωακειμίδης, Σ. Καρακάσης, Αχ. Λάμπρου, Στεφ. Παπαμιχάλης, Αλ. Πετρίδης, Γεώργ. Πονηρίδης, Ι. Τοζακόγλου, Ι. Χαριατής αλλά και ο ανώτερος υπάλληλος της αρμοστείας Πέτρος Ευριπαίος. Η οργάνωση είχε βεβαίως την αμέριστη συμπαράσταση του μητροπολίτη Χρυσοστόμου. Το αυτονομιστικό σχέδιο δράσης προέβλεπε την εξοικονόμηση πόρων- τοπικοί έρανοι, ενίσχυση από τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού- και τη δημιουργία στρατιωτικής δύναμης- τοπική στρατολογία, εθελοντική παραμονή τμήματος του ελληνικού στρατού.

Όταν απέτυχε η προέλαση του Ελληνικού στρατού στην Άγκυρα και το μέτωπο τελματώθηκε, αντιπρόσωποι της οργάνωσης σε συνεννόηση με τον φανατικό Βενιζελικό Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Μελέτιο και υπό την καθοδήγηση της "Εθνικής άμυνας Κωνσταντινούπολης⁵²", πλησίασαν τον Ύπατο Αρμοστή Αριστείδη Στεργιάδη και τον Αρχιστράτηγο του Ελληνικού εκστρατευτικού σώματος Παπούλα με προτάσεις για κήρυξη ανεξάρτητου Μικρασιατικού κράτους με τον ταυτόχρονο εξοπλισμό του ντόπιου πληθυσμού. Το σχέδιο που είχε εκπονήσει η οργάνωση της Κωνσταντινούπολης, προέβλεπε πως θα αποστέλλονταν εκκλήσεις για βοήθεια σε όλες τις Ελληνικές κοινότητες της Ευρώπης, ενώ Πρωθυπουργός του νέου "Κράτους" θα ήταν ο Αρχιστράτηγος Παπούλας. Οι αντιπρόσωποι της Άμυνας υπολόγιζαν ότι θα μπορούσαν να εξοπλίσουν γύρω στους 80.000 άνδρες, ενώ προβλεπόταν μαζική λαϊκή συγκέντρωση στην Σμύρνη που θα επιβεβαίωνε την εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του και ειδικό όρκο, που θα έδιναν οι νέες ένοπλες δυνάμεις.

Ο Στεργιάδης ήταν αρνητικός, προβάλλοντας την άποψη ότι η μόνη πηγή εξουσίας ήταν η Αθήνα και αυτός εντεταλμένος να την ασκήσει στη Μικρά Ασία. Βέβαια, ο κυριότερος λόγος που τον έκανε να αρνηθεί ήταν η πεποίθηση του ότι τα σχέδιά της οργάνωσης ήταν ανεφάρμοστα γιατί στηρίζονταν σε αδικαιολόγητα αισιόδοξους υπολογισμούς. Την πρωτοχρονιά του 1922, 3.500 ευχετήρια τηλεγραφήματα στάλθηκαν από το μέτωπο στον Αριστείδη Στεργιάδη, στο πλαίσιο της προσπάθειας να πεισθεί ν' αναλάβει την ηγεσία της Άμυνας. Ο Αρμοστής

⁵² Χρήστος Σ. Σολωμονίδης, ό.π., σ. 90

απαντώντας σε όλη αυτή την κινητοποίηση, δήλωσε ότι δεν ήταν επαναστάτης, παρά μόνο δημόσιος υπάλληλος.

Η στάση του Παπούλα ήταν περισσότερο ευνοϊκή. Ο στρατηγός, αν και κωνσταντινικός, είχε καταφέρει να κερδίσει με τη διαλλακτική στάση του απέναντι στους Βενιζελικούς αξιωματικούς, τη γενική αποδοχή στους κόλπους του στρατεύματος. Παρ' όλο που έδειξε προθυμία να βοηθήσει τους σκοπούς της Άμυνας, αρνήθηκε κατηγορηματικά ν' αναλάβει την ηγεσία του αυτονομιστικού κινήματος χωρίς την έγκριση της Αθήνας.

Στις 31 Μαρτίου 1922, ο Παπούλας συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό Δ. Γούναρη και με τον υπουργό στρατιωτικών Σ. Θεοτόκη όπου του ανέλυσαν γιατί ήταν εντελώς ανεδαφικό να ανακηρυχθεί αυτόνομο Μικρασιατικό κράτος. Το τέλος της πρωτοβουλίας αυτής ήρθε όταν ο Βενιζέλος εμμέσως πλην σαφώς, αρνήθηκε να ενθαρρύνει τα σχέδια της "άμυνας" και η επίσημη Αγγλική Κυβέρνηση ξεκαθάρισε πως οι ενέργειες των Βενιζελικών κύκλων της "άμυνας" δεν έχουν την στήριξη τους.

Σε επιστολή του, από την Αμερική όπου βρισκόταν, προς τον πατριάρχη Μελέτιο, απεύθυνε να πάρει θέση για την επιτυχία του εγχειρήματος και έθετε συνεργασία με τον Στεργιάδη. Ο αρμοστής, όμως, όχι μόνο δεν έδειχνε καμία τέτοια διάθεση, αλλά υπονόμει με κάθε τρόπο τις προσπάθειες της Άμυνας. Κατά την επιστροφή του στη Σμύρνη, ο Παπούλας έγινε δεκτός από τον λαό ως σωτήρας. Έκτακτα παραρτήματα των εφημερίδων και κωδωνοκρουσίες έκαναν γνωστή την άφιξη του. Το πλήθος τον υποδέχθηκε με ζητωκραυγές και τον οδήγησε στο κατάμεστο από κόσμο Σπόρτινγκ Κλαμπ. Συγκινημένος ο αρχιστράτηγος δήλωσε πως ακόμα και αν η κυβέρνηση αποφάσιζε την εκκένωση της Μικράς Ασίας, εκείνος δεν θα το επέτρεπε.

Παρά τις αγωνιώδεις όμως προσπάθειες η υπόθεση της αυτονομίας⁵³ είχε φτάσει σε αδιέξοδο. Τα στελέχη της Άμυνας προσπαθούσαν μάταια να επιτύχουν την έμμεση έστω υποστήριξη της Αθήνας, ενώ ο Παπούλας παρέμενε αναποφάσιστος. Παρά τις πιέσεις, ο στρατηγός δίσταζε να παραβεί τον στρατιωτικό του όρκο και ζητούσε επιτακτικά από την Αθήνα τις ενισχύσεις που του είχαν υποσχεθεί. Αντί όμως πολεμικού υλικού, η κυβέρνηση είχε αποφασίσει να στείλει στο μέτωπο νέο

⁵³ Χρήστος Σ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ.91

αρχηγό. Πικραμένος ο Παπούλας υπέβαλε την παραίτησή του στις 13 Μαΐου και αντικαταστάθηκε από τον ανεπαρκή, κατά τον επιεικέστερο χαρακτηρισμό, Γεώργιο Χατζηανέστη.

Τότε, ακριβώς εμφανίστηκε ένα νέο σχέδιο, το οποίο είχε την υποστήριξη της Αθήνας και αποτελούσε την ύστατη προσπάθεια της κυβέρνησης να βγει από το αδιέξοδο. Σύμφωνα με την εισήγηση του Στεργιάδη, θα έπρεπε να δημιουργηθεί αυτόνομο κράτος με χριστιανό κυβερνήτη, υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Το κράτος αυτό, με κέντρο τη Σμύρνη, θα κατελάμβανε ολόκληρη σχεδόν τη δυτική παράλια ζώνη και θα είχε αποκλειστικά μικρασιατικό χαρακτήρα. Στη διοίκησή του, δηλαδή, θα συμμετείχαν ισότιμα το εγχώριο μουσουλμανικό στοιχείο και οι υπόλοιπες μειονότητες της περιοχής.

Ουσιαστικά το αυτόνομο κράτος θα ήταν δημιούργημα των Δυνάμεων και δεν θα αποτελούσε μέσο για τη διατήρηση του ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής με προοπτική την ένωση με την Ελλάδα. Θα ήταν, μάλλον, ένα προκεχωρημένο φυλάκιο του δυτικού πολιτισμού στην Ανατολή, στο οποίο θα ήταν ευπρόσδεκτοι όλοι οι δυσαρεστημένοι από το κεμαλικό καθεστώς. Όπως είναι προφανές, το σχέδιο επιφανειακά μόνο έμοιαζε με το αντίστοιχο της Άμυνας⁵⁴ και για τον λόγο αυτό συνάντησε την αντίθεσή της. Σε γενικές γραμμές, ήταν μια επέκταση των σκέψεων που είχε διατυπώσει ο Βενιζέλος λίγους μήνες πριν.

Η αυτονομία κηρύχθηκε τελικά στις 18 Ιουλίου 1922. Σε αραιή συγκέντρωση μπροστά στο κυβερνείο διαβάστηκαν οι προκηρύξεις της ελληνικής κυβέρνησης και της ύπατης Αρμοστείας. Σε αυτές τονιζόταν ο πολυεθνικός χαρακτήρας της νέας διοίκησης και δίνονταν λεπτομέρειες για την αναδιοργάνωση της κρατικής μηχανής, στην οποία θα συμμετείχαν, πλέον ισότιμα όλοι χωρίς διάκριση φυλής ή θρησκείας. Οι κάτοικοι της Σμύρνης, όμως, ουσιαστικά αδιαφόρησαν για το συλλαλητήριο. Η δυσπιστία του μουσουλμανικού στοιχείου και η αντίθεση των Ελλήνων της Σμύρνης στέρησαν από την προσπάθεια αυτή οποιοδήποτε λαϊκό έρεισμα.

⁵⁴ Το κοινό σημείο με τα προηγούμενα σχέδια και ταυτόχρονα η σημαντική αδυναμία του ήταν η στρατιωτική υποστήριξη του κράτους, καθώς η λύση της εθελοντικής παραμονής τμήματος του ελληνικού στρατού, μετά την εκκένωση της Μικράς Ασίας, δεν έμοιαζε εφικτή, Τζόρτζι Χόρτον, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2016

Έπειτα από ένα δεκαπενθήμερο σιωπής, οι σύμμαχοι ανακοίνωσαν στην ελληνική κυβέρνηση την άρνηση τους να δεχθούν την ανακήρυξη του αυτόνομου κράτους, δηλώνοντας ότι το καθεστώς της Δυτικής Μικράς Ασίας θα καθοριζόταν από το Συνέδριο της Ειρήνης. Παρ' όλο που φαίνεται ότι ο Στεργιάδης είχε αξασφαλίσει την ευνοϊκή στάση κάποιων παραγόντων της αγγλικής πολιτικής, η αντίδραση Γάλλων και Ιταλών σε οποιαδήποτε προοπτική παραμονής ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία βάρυνε αποφασιστικά στην απόφαση απόρριψης του σχεδίου.

Ε΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι στάσεις του Αριστείδη Στεργιάδη απέναντι στα μεγάλα ζητήματα του Ελληνισμού.

α) Χρυσόστομος Σμύρνης β) Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή.

5.1. Η ελληνική διοίκηση και τα ποικίλα προβλήματα

Στο διάστημα της τρίχρονης λειτουργίας της, η ελληνική διοίκηση αντιμετώπισε μ'επιτυχία τα ποικίλα προβλήματα, που προέκυψαν από τη συνεχή μετακίνηση προσφυγικών πληθυσμών. Ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει η Αρμοστεία ήταν η παλιννόστηση περίπου διακοσίων πενήντα χιλιάδων μικρασιατών προσφύγων από την Ελλάδα. Την επανεγκατάστασή τους δυσχέραινε το γεγονός ότι σε πολλά σπίτια χριστιανών είχαν εγκατασταθεί μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τα Βαλκάνια⁵⁵. Ιδρύθηκε «Υπηρεσία Παλιννοστήσεως και Περιθάλψεως», στήθηκαν πρόχειροι καταυλισμοί και ελήφθησαν αστυνομικά μέτρα για την αποφυγή συγκρούσεων.

Χάρη στη συνδρομή οργανώσεων, όπως ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός και το Πατριωτικό Ίδρυμα, βοήθησε αποφασιστικά στην περίθαλψη και την επανεγκατάσταση των Μικρασιατών μετά τους εκτοπισμούς της περιόδου 1913-1918. Μέχρι το 1921 από 180.000, περίπου, εκτοπισμένους των περιοχών της ελληνικής ζώνης, οι 144.000 είχαν επανεγκατασταθεί. Το Υποκατάστημα της Εθνικής Τραπέζης που ιδρύθηκε στη Σμύρνη τον Ιανουάριο του 1920 χορήγησε δάνεια στους παλιννοστούντες πρόσφυγες και κάλυψε τις ανάγκες του ελληνικού στρατού και της Αρμοστείας, αποτελώντας μία επιπλέον απόδειξη για το ελληνικό μέλλον της Σμύρνης⁵⁶.

Αποφασιστική ήταν η παρέμβαση στον τομέα της δημόσιας υγείας, όπου δημιουργήθηκε η αναγκαία υποδομή, ώστε σε σύντομο χρονικό διάστημα, να γίνει δυνατή η αναβάθμιση των δωρεάν παρεχομένων υπηρεσιών υγείας προς όλους ανεξαιρέτως τους πάσχοντες. Τα αποτελέσματα ήταν εντυπωσιακά: ριζική καταπολέμηση των επιδημιών των λοιμωδών νόσων και επιτυχημένη αντιμετώπιση πολλών άλλων ασθενειών. Η ελληνική διοίκηση, μετά την κατάργηση της αντίστοιχης οθωμανικής, όχι μόνο διατήρησε όλες τις υπάρχουσες μουσουλμανικές

⁵⁵ Θάνος Βερέμης- Κώστας Κωστής, *Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία, Αθήνα 1984, σ. 49*

⁵⁶ Θάνος Βερέμης- Κώστας Κωστής, *ό. π., σ. 55-56*

υπηρεσίες κοινωνικού, θρησκευτικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα, αλλά ανέλαβε και τις δαπάνες λειτουργίας τους.

Επιπλέον, οι ασθενέστεροι κοινωνικά μουσουλμανικοί πληθυσμοί ήταν αυτοί, οι οποίοι κατά κύριο λόγο, ευεργετήθηκαν από τα μέτρα πρόνοιας, υγιεινής και περίθαλψης. Όπως είναι φυσικό, ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε για την προάσπιση των συμμαχικών οικομονικών συμφερόντων. Δεν είναι καθόλου τυχαίο, ότι οι εισπράξεις⁵⁷ σημαντικών ξένων ιδρυμάτων, όπως η Εταιρεία Μονοπωλίου Καπνών και η Εταιρεία Διαχείρισης Δημοσίου Οικονομικού Χρέους, αυξήθηκαν στη διάρκεια της ελληνικής διοίκησης.

Το υποκατάστημα της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος⁵⁸ στη Σμύρνη ιδρύθηκε με σκοπό να συντρέξει την αρμοστεία στις τρέχουσες ανάγκες της κοινωνίας και να επιβεβαιώσει την πεποίθηση περί του ελληνικού μέλλοντος της Σμύρνης. Συναγωνίστηκε με επιτυχία όλα τα μεγάλα πιστωτικά ιδρύματα της πόλης και πέτυχε τον μεγαλύτερο κύκλο εργασιών. Όλα αυτά χωρίς ν' απασχολήσει κεφάλαια από το κέντρο, αλλά μόνο με τις καταθέσεις της μεγάλης σμυρναϊκής πελατείας. Επίσης, βρέθηκαν αρκετά τηλεγραφήματα που πιστοποιούν την άμεριστη βοήθεια που έλεβε τότε η ελληνική διοίκηση, ώστε να αναπεξέλθει στις ανάγκες της παλιννόστησης.

Το πατριωτικό ίδρυμα περιθάλψεως⁵⁹, το οποίο είχε ξεκινήσει ως πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων έστειλε 1.500.000 δραχμές για να βοηθήσει το έργο της ελληνικής διοίκησης. Το 1917 το ίδρυμα, από φιλανθρωπικό σωματείο υπό την εποπτεία της βασίλισσας μετατρέπεται σε ημικρατικό οργανισμό που στελεχώνεται από πρόσωπα προσκείμενα στη βενιζελική παράταξη. Ο διορισμός του Εμμανουήλ Μπενάκη στην προεδρεία του ιδρύματος, μέχρι το 1918, και του Θρασύβουλου Πετιμεζά από το 1918 μέχρι το 1921, καθώς και η πλαισίωση του συμβουλίου από κυρίες του βενιζελικού χώρου ως επικεφαλής των τμημάτων,

⁵⁷ Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη

⁵⁸ Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη

⁵⁹ Η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, η επιστροφή του Κωνσταντίνου και οι εκκαθαρίσεις που ακολούθησαν στο δημόσιο θα σηματοδοτήσουν το πέρασμα σε μία νέα φάση στην ιστορία του ιδρύματος. Το 1921 το ίδρυμα θα επανέλθει στη μορφή Συνδέσμου και θα πλαισιωθεί από φιλοβασιλικά στελέχη για να αλλάξει και πάλι καθεστώς και σχέση με την πολιτική ηγεσία μετά την μικρασιατική καταστροφή, Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη

επιβεβαιώνουν τη σχέση πολιτικής ένταξης, κρατικής εξουσίας και διοίκησης της συσσωμάτωσης.

Ο Θρασύβουλος Πετιμεζάς, ο τότε πρόεδρος του ιδρύματος, έστειλε στον Α. Στεργιάδη ένα τηλεγράφημα⁶⁰ με ημερομηνία 23/1/20, όπου καταγράφει την επίσημη απόφαση του Υπουργικού συμβουλίου με εντολή του Υπουργού περιθάλψεως, να χορηγηθεί αυτό το ποσό των 1.500.000 δραχμών μέσω της Εθνικής τραπεζής, για να καλυφθεί η περίθαλψη των απόρων. Στο τηλεγράφημα αυτό ο Θ. Πετιμεζάς παρακαλεί τον Α. Στεργιάδη να στείλει αλλό τηλεγράφημα για να επιβεβαιώσει τη λήψη του ποσού. Πράγματι, ο Ύπατος Αρμοστής με ευχαριστίες ανταπέδωσε το τηλεγράφημα μαζί με ένα γραμμάτιο παραλαβής.

Εκτός από το Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως και η Ιονική τράπεζα και συγκεκριμένα το υποκατάστημα του Λονδίνου έστειλε κάποια χρηματική βοήθεια. Επίσης, η τότε εφημερίδα της Κυβέρνησης δημοσίευσε σχετικά νομοθετικά διατάγματα για τη θεραπεία πάσης φύσεως αναγκών για τα στρατιωτικά κατελημμένα μέρη της Μ. Ασίας και ενέκρινε έκτακτη δαπάνη από το δημόσιο ταμείο περίπου 2.000.000 δραχμών. Συγκεκριμένα ένα από τα άρθρα⁶¹ έγραφαν:

« Προς θεραπείαν πάσης φύσεως αναγκών εν γένει εις τα στρατιωτικώς καταλαμβανόμενα μέρη της Μ. Ασίας, περίθαλψιν εν γένει τῶν εκεί εγκατεστημένων Ελληνικῶν πληθυσμῶν, ὡς και δια πάσαν οἰανδήποτε ἄλλην έκτακτον ἢ ἀπρόοπτον δαπάνην, εγκρίνεται ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ποσὸ μέχρι δραχμῶν δύο ἑκατομμυρίων, ἀναγραφομένης τῆς σχετικῆς πιστώσεως ὑπὸ ἴδιον κεφάλαιον και ἄρθρον των έκτακτων ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Υπουργείου των Ἐσωτερικῶν τῆς χρήσεως τοῦ ἔτους 1919-1920.»

Ιδιαίτερα σημαντική για την ελληνική διοίκηση ήταν η υποστήριξη της αρχαιολογικής έρευνας : θα ανακαλύπτονταν έτσι οι βαθιές ρίζες του ελληνισμού στη μικρασιατική γή. Στο διάστημα 1921-1922 έγιναν ανασκαφές σε τρείς

⁶⁰ Βλ. τηλεγράφημα ἐξ Αθηνῶν, ἀρ. 48, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Α. Στεργιάδη

⁶¹ Βλ. Ἄρθρον 1^ο, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, 8.5.1919, τχ. Α', ἀρ. φ. 96, σ. 1-4

αρχαιολογικούς χώρους: Στις Κλαζομενές⁶² (από τον Γ. Οικονόμου), στην Έφεσο(από τον Γ. Σωτηρίου) και στη Νύσσα.

5.2. Το Πανεπιστήμιο της Ιωνίας και ο Κ. Καραθεοδωρή

Το πιο φιλόδοξο έργο της διοίκησης ήταν, αναμφισβήτητα, το Ιωνικό Πανεπιστήμιο. Η παιδεία και η μόρφωση ήταν ζητήματα που έπρεπε να κρατηθούν σε υψηλό επίπεδο για να μπορέσει ο ελληνισμός να διατηρηθεί στους αντίξοους καιρούς. Όλα μαρτυρούσαν την πίστη σε μία ελληνική Σμύρνη : τα έργα υποδομής σε τομείς όπως η δημόσια υγεία και η κοινωνική πρόνοια, η στήριξη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων όλων των κοινοτήτων, και πάνω από όλα το φιλόδοξο σχέδιο για την ίδρυση πανεπιστημίου της Ιωνίας. Τον Σεπτέμβριο του 1919, ο Βενιζέλος κάλεσε στο Παρίσι τον διάσημο μαθηματικό, καθηγητή του Πανεπιστημίου της Γοττίγγης, Κ. Καραθεοδωρή, στον οποίο ανέθεσε την προετοιμασία για την ίδρυση του πανεπιστημίου⁶³.

Βιογραφία Κ. Καραθεοδωρή

Πολυμαθής, δραστήριος και ακάματος ο κορυφαίος Έλληνας μαθηματικός Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή (Constantin Carathéodory) παρήγαγε σπουδαίο έργο σηματοδοτώντας την επιστήμη των μαθηματικών αλλά και συνεισφέροντας σε άλλα πεδία με τα συγγράμματά του. Ένας από τους λαμπρότερους μαθηματικούς, έχει ουσιαστικά εμπλουτίσει και επηρεάσει αποφασιστικά την επιστήμη. Ένας άνδρας με ασυνήθιστη και πλατιά παιδεία, ως ανήκων στο Ελληνικό έθνος με το υψιπετές πνεύμα του και την ουσιαστική αναζήτηση της γνώσης, συνέχισε την παράδοση και

⁶² Από την πρώτη κιόλας ημέρα της εγκατάστασής της στη Μικρά Ασία η Αρχαιολογική Υπηρεσία άρχισε το έργο της, που ήταν η φύλαξη, συντήρηση, καταγραφή και περισυλλογή αρχαίων, η φροντίδα των υπαρχόντων Αρχαιολογικών Μουσείων και συλλογών, η ίδρυση και οργάνωση νέων, η διεξαγωγή ανασκαφικών εργασιών, η διευκόλυνση των ανασκαφών που διεξήγαν ξένες Αρχαιολογικές Σχολές. Προκαλεί θαυμασμό πώς μπόρεσαν τόσο λίγοι άνθρωποι σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα να ευπρεπίσουν, κατά το δυνατόν, τους εκτεταμένους αρχαιολογικούς χώρους της Εφέσου και της Περγάμου, στήνοντας εδώ και μικρές αρχαιολογικές συλλογές, όπως και να οργανώσουν μια νέα επανέκθεση της αρχαιολογικής συλλογής της περιώνυμης Ευαγγελικής Σχολής στη Σμύρνη, η οποία είχε εμπλουτιστεί με πολλές νέες αρχαιότητες, ορισμένες μάλιστα αγορασμένες είτε από την Ελληνική Διοίκηση είτε από Έλληνες Μικρασιάτες. Μιχαήλ Ρόδας, *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*, Αθήνα 1950, σ. 45

⁶³ Το Ιωνικό Πανεπιστήμιο θα περιλάμβανε 4 σχολές, όπως Φυσικών και Τεχνικών Επιστημών, Γεωπονικής, Ανατολικής Εθνογραφίας και Δημόσιας Διοίκησης. Επίσης, θα περιείχε παραρτήματα όπως το Ινστιτούτο Υγιεινής και το πειραματικό αγρόκτημα στο Τερεκόγ. Θεοδωρίδου Λίλα-Σωτηρίου, *Η Βιβλιοθήκη του Ιωνικού Πανεπιστημίου Σμύρνης*, Ιωάννινα 2008, σ. 24-27

την κληρονομιά της κλασικής Ελλάδος» είπε για τον Καραθεοδωρή ο Γερμανός μαθηματικός Oskar Perron.

Γεννήθηκε στο Βερολίνο στις 13 Σεπτεμβρίου του 1873. Γιος διπλωμάτη, μεγάλωσε σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και σπούδασε σε Βρυξέλλες, Ριβιέρα και το Σαν Ρέμο. Στο Βέλγιο βραβεύτηκε δις σε διαγωνισμούς μαθηματικών. Με την αποφοίτησή του από τη Στρατιωτική Σχολή του Βελγίου, το 1895, την οποία του επέβαλλε ο πατέρας του, ο Καραθεοδωρή αποδέχεται πρόσκληση του θείου του ο οποίος ήταν γενικός διοικητής της Κρήτης, και επισκέπτεται τα Χανιά όπου γνωρίστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο με τον οποίο θα διατηρήσει φιλική σχέση.

Το 1898 μεταβαίνει στην Αίγυπτο ως μηχανικός στην βρετανική εταιρεία που κατασκεύαζε το φράγμα στο Ασουάν. Εκεί συνεχίζει να μελετά μαθηματικά συγγράμματα, ενώ έκανε και μετρήσεις στην κεντρική είσοδο της πυραμίδας του Χέοπα, τις οποίες και δημοσίευσε. Στην Αίγυπτο αποφάσισε ότι τα Μαθηματικά ήταν η επιστήμη που ασκούσε τη μεγαλύτερη γοητεία και στα 27 του μεταβαίνει στη Γερμανία για να σπουδάσει για δυο χρόνια μαθηματικά.

Σπουδάζει κοντά στους κορυφαίους δασκάλους της εποχής Herman Schwarz, Georg Frobenius, Erhard Schmidt, Lazarus Fuchs και Hermann Minkowski. Το 1905 αναγορεύεται υφηγητής των Μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν και ακολουθεί λαμπρή ακαδημαϊκή καριέρα εκεί αλλά και στα πανεπιστήμια της Βόννης, του Ανοβέρου, του Μπρεσλάου, του Βερολίνου και του Μονάχου, όπου αναδεικνύεται σε μαθηματικό παγκόσμιου επιπέδου.

Το 1920, αναλαμβάνει κατ' εντολή του Ελευθέριου Βενιζέλου να οργανώσει το υπό ίδρυση Πανεπιστήμιο της Ιωνίας στη Σμύρνη και μάλιστα κατορθώνει να διασώσει τη βιβλιοθήκη⁶⁴ του Πανεπιστημίου της Σμύρνης από την Καταστροφή, το 1922, μεταφέροντας τους τόμους της στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το διάστημα 1922-1924 είναι καθηγητής μαθηματικών και μηχανικής στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Το 1924, αναλαμβάνει καθηγητική θέση στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου, το 1928, αποδέχεται πρόσκληση από το Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ και την Αμερικανική

⁶⁴ Θεοδωρίδου Λίλα- Σωτηρίου, *ό.π.*, σ. 28

Μαθηματική Εταιρεία, και επισκέπτεται τις ΗΠΑ μαζί με την γυναίκα του για έναν σχεδόν χρόνο, για να δώσει διαλέξεις σε διάφορα πανεπιστήμια. Το 1930, πάλι μετά από πρόσκληση του Ελευθέριου Βενιζέλου, αναλαμβάνει καθήκοντα κυβερνητικού επιτρόπου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Θεσσαλονίκης για να βοηθήσει στην αναδιοργάνωση του πρώτου και στην οργάνωση του νεοσύστατου δεύτερου. Το 1932 επέστρεψε ξανά στο Μόναχο και παρέμεινε ακόμα και κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τον Δεκέμβριο του 1949 έδωσε την τελευταία του διάλεξη στο Μόναχο και δυο μήνες αργότερα, στις 2 Φεβρουαρίου πέθανε.

Ο Καραθεοδωρή αρχικά ασχολήθηκε με τον Λογισμό των Μεταβολών και η διδακτορική διατριβή του (Γκέτινγκεν, 1904) φέρει τον τίτλο «Περί των ασυνεχών λύσεων στον Λογισμό των Μεταβολών». Στην συνέχεια, καταπιάστηκε με όλους σχεδόν του κλάδους των Μαθηματικών: θεωρία πραγματικών συναρτήσεων, θεωρία μιγαδικών συναρτήσεων, διαφορικές εξισώσεις, θεωρία συνόλων και διαφορική γεωμετρία, σύμμορφες απεικονίσεις κ.ά. Εκτός από το πλήθος των πρωτότυπων επιστημονικών εργασιών που δημοσιεύει, πλουτίζει τη διεθνή μαθηματική βιβλιογραφία με σειρά συγγραμμάτων. Επιπλέον, το επιστημονικό έργο του επεκτείνεται σε πολλούς τομείς της φυσικής και της αρχαιολογίας. Η συμβολή του στην Θεωρητική Φυσική ήταν ουσιαστική στην μαθηματική θεμελίωση τομέων της Φυσικής όπως η Θερμοδυναμική, η Γεωμετρική Οπτική, η μηχανική και η Σχετικότητα.

Ο Καραθεοδωρή συνεργάστηκε αρμονικά, με τον Στεργιάδη και σύμφωνα με τον σχεδιασμό του Καραθεοδωρή, η βιβλιοθήκη θα αποτελούσε τη ραχοκοκαλιά του πανεπιστημίου⁶⁵ και, ταυτόχρονα, θα εξελισσόταν σε δημόσια. Για τον λόγο αυτό η συλλογή της θα περιείχε και βιβλία γενκότερου ενδιαφέροντος. Λίγο πριν την Καταστροφή το πανεπιστήμιο ήταν έτοιμο να λειτουργήσει. Ως προς τις εγκαταστάσεις και τον εξοπλισμό του μπορούσε να συγκριθεί με τα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Κατά την αναχώρησή του από τη Σμύρνη, τον Αύγουστο του 1922, ο Καραθεοδωρή διέσωσε τα αρχεία του πανεπιστημίου, τμήμα του εργαστηριακού εξοπλισμού και ένα σημαντικό αριθμό τόμων βιβλιοθήκης.

⁶⁵ Το πανεπιστήμιο θα μπορούσε όχι μόνο να συμβάλει στην αλληλοκατανόηση των διαφόρων εθνικών κοινοτήτων, αλλά και να αποδείξει, σύμφωνα με την άποψη του Ιωακείμογλου, « ότι η Ελλάδα δεν πήγε στη Μικρά Ασία για να κατακτήσει άλλους λαούς, αλλά για να τους μεταδώσει τον ανώτερο πολιτισμό της» Θεοδωρίδου Λίλα- Σωτηρίου, *ό. π.*, σ. 50

5.3. Ο Χρυσόστομος Σμύρνη και το έργο του

Ήδη από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια η Σμύρνη αναγράφεται ως αρχιεπισκοπή αυτοκέφαλη, στην επαρχία Ασίας, της οποίας κύρια μητρόπολη ήταν η Έφεσος με πλήθος επισκόπων. Πολύ νωρίς προάγεται σε μητρόπολη, στην 39^η θέση με έξι επισκοπές : 1) Φωκαίας, 2) Μαγνησίας, 3) Κλαζομενών, 4) Σωσάνδρου, 5) Αρχαγγέλου, 6) Πέτρας. Επί Παλαιολόγων υποβιβάσθηκε στην 51^η θέση.

Ο Χρυσόστομος Καλαφάτης υπήρξε ο τελευταίος μητροπολίτης Σμύρνης. Εξελέγη τον Μάιο του 1910, μετά από εισήγηση του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ', παμψηφεί. Ας θυμηθούμε το τηλεγράφημα, που απηύθυνε τότε στο ποιμνιό⁶⁶ του: « *Περιπτυσσόμενοι πάγκαλον μαρτυρικήν Σμυρναίων εκκλησίαν, φαιινόν αστέρα Αποκαλύψεως, ευαγγελιζόμεθα πάσαν ημών χαράν πέμπτοντες αρχιερατικήν ευκογίαν εθνοπρεπεί κλήρω και ευσεβεί λαώ. Πληρώσατε μέτρον ημετέρας χαράς ειρηνεύσαντες μετ' αλλήλων τα του Χριστού φρονούντες*». Στη Σμύρνη έφθασε στις 10 Μαΐου 1910. Η προκυμαία είχε κατακλυσθεί από κόσμο, είχαν στηθεί απίδες, ενώ στη διαδρομή προς τον μητροπολιτικό ναό της Αγίας Φωτεινής, έβαιναν τον δεσπότη με άνθη και έσειαν κλαδιά από βάγια.

Ο υπέρμετρος εκείνος ενθουσιασμός και η ευφροσύνη αποτυπώνονται στους στίχους του Στίλπωνος Πιττακού: « *Ωσαννά! Ευλογημένος εν τω μέσω του ποιμνίου ο ερχόμενος ποιμήν μας εν ονόματι Κυρίου. Έρχεται ο Πολυκαρπος μας! Έρχετ' ήλθε ο νέος Παύλος! Νέα δόξα θα αγλαΐση τον του Πολύκαρπου θρόνον και θα αποθανατίση εις αιώνας των αιώνων!*

Ο Χρυσόστομος ίδρυσε καινούρια ενοριακά σχολεία, συσσίτια, ανήγειρε το μέγαρο της « Ευσεβείας» και εξέδωσε εβδομαδιαίο θρησκευτικό περιοδικό για λογαριασμό της αδελφότητας⁶⁷.

Ως προς την εκπαίδευση έγιναν μεταρρυθμίσεις, με την εφαρμογή του φλεβελιανού συστήματος, ομοιόμορφη οργάνωση, λειτουργία εποπτικής επιτροπής και πίνακες ποιότητας των διδασκόντων για τον έλεγχο της αποδοτικότητάς τους. Επίσης, συμπλήρωσε το διδακτικό προσωπικό της Ευαγγελικής Σχολής, θεμελίωσε το

⁶⁶Χρήστος Σ.Σολωμονίδης, *Η Εκκλησία της Σμύρνης*, Αθήνα 1960, σ. 58

⁶⁷Χρήστος Σ.Σολωμονίδης, *Η Εκκλησία της Σμύρνης*, Αθήνα 1960, σ. 59-62

νέο μεγαλοπρεπές κτίριό του, ίδρυσε γυμναστήρια και μερίμνησε για την εισαγωγή του μαθήματος της σωματικής αγωγής στα σχολεία.

Πάντως, ο ιεράρχης αυτός, εμπνεόμενος και παροτρυνόμενος από ιδεώδη του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού, ανέβαλε πρωτοβουλίες που δεν εναρμονίζονταν με την πολιτική της Μεγάλης Εκκλησίας και ενοχλούσαν την οθωμανική κυβέρνηση. Για παράδειγμα, λίγο μετά την ενθρόνιση του, στις 28 Ιουνίου, ερήμην του Πατριαρχείου και των τουρκικών αρχών, διοργάνωσε συλλαλητήριο με αίτημα την παράδοση από την οθωμανική κυβέρνηση εκκλησιών της Μακεδονίας στους Βουλγάρους.

Εξαιτίας αυτού του εθνικιστικού του οίστρου και του λόγου του, άλλωστε, θεωρήθηκε ως *personanongrata* από τους Τούρκους, απελάθηκε βίαια στις 20 Αυγούστου 1914 και με συνοδεία χωροφυλακών μεταφέρθηκε σιδηροδρομικώς στην Πόλη. Στην έδρα του επέστρεψε μετά την ανακοίνωση του Μούδρου, στις 18 Δεκεμβρίου 1918, ύστερα από τέσσερα χρόνια εξορίας.

Την 1^η Μαΐου 1919, στο συνοδικό της μητροπόλεως, ενώπιον των δημογερόντων, των μελών της Κεντρικής Επιτροπής και εγκρίτων Σμυρναίων, ο Χρυσόστομος απήθυνε μήνυμα, αναφέροντας στους ελευθερωτές στις μεγάλες υποχρεώσεις της Φυλής και στην Ελλάδα, η οποία « αναδύθηκε εκ μέσου των αφρών της παγκοσμίου τρικυμίας ωραιότερα και αιθεριότερα εις τα ιδεώδη, μεγαλοπρεπεστάτη και πανένδοξος. Την περίοδο της ελληνικής διοίκησης υπήρξε πνευματικός, αλλά και εθνικός αρχηγός.

Όμως οι σχέσεις του με τον Έλληνα αρμοστή Αριστείδη Στεργιάδη δεν υπήρξαν φιλικές. Την άνοιξη του 1922, όταν η έκβαση της ελληνικής εκστρατείας στη Μικρά Ασία διαγράφεται δυσοίωνη, ο Χρυσόστομος θα απευθύνει έκκληση στους αρχηγούς των Συμμάχων και επιστολή προς τον Πάπα Πίο ΙΑ΄, καλώντας τον να διδάξει στους άρχοντες των Εθνών δικαιοσύνη και σεβασμό στις ελευθερίες των λαών και στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Παρέμεινε έως τον μαρτυρικό του θάνατο στην έδρα του, « πλήρης ιερού ενθουσιασμού, πιστός τηρητής του καθήκοντος και ακλόνητος των εκκλησιαστικών και εθνικών παραδόσεων θεματοφύλαξ». Το 1922, με απόφαση της Ιεράς Συνόδου

της Εκκλησίας της Ελλάδος, ο Χρυσόστομος Καλαφάτης ανακηρύχθηκε ως ιερομάρτυρας.

Συγκλονιστική είναι η έκθεση του αντιστράτηγου Κωνσταντίνου Νίδερ στα όσα καταμαρτυρούσε σε βάρος των Ελλήνων η ανακριτική επιτροπή για τις τουρκικές ωμότητες μετά την κατάληψη του μαρτυρικού Αϊδινίου και για τα γεγονότα που ακολούθησαν στις 17 Ιουνίου με την αποχώρηση του ελληνικού στρατού, όταν «στίφη ανταρτών μετά τακτικού Τουρκικού στρατού εισώρμησαν εις την πόλιν και επεδόθησαν, συμπράξει και του εντοπίου Οθωμανικού πληθυσμού, εις λεηλασία, ληστεία, ατιμώσεις, σφαγές, πυρπολήσεις».

Η εκδικητική μανία των Τούρκων υπήρξε μοναδική σε θηριωδία. Όταν οι Έλληνες ανακαταλαμβάνουν την πόλη, βρίσκονται μπροστά σε σκηνές που δεν είχαν να ζηλέψουν από εκείνες της Αποκάλυψης. Οι Τούρκοι είχαν περάσει με φωτιά και σίδερο άντρες, γυναίκες, μητέρες και νήπια, αναβιώνοντας τις εποχές του Αττίλα. Τα θύματά τους γράφει ο Νίδερ, τα βασάνιζαν σκληρά. Οι Έλληνες που εσφάγησαν, σύμφωνα με την έκθεση του Έλληνα αντιστράτηγου, ανέρχονται στους 1.000, ενώ περίπου 4.500 έμειναν γυμνοί και άστεγοι.

Η αρμένικη και η ελληνική συνοικία, αφού απογυμνώθηκαν εντελώς, πυρπολήθηκαν. Τραγικό ήταν το τέλος όλων σχεδόν των Ελλήνων προσκόπων του Αϊδινίου, που είτε εσφάγησαν επιτόπου είτε απήχθησαν και αποτελειώθηκαν κοντά στον Εύδωνα ποταμό με τρόπο ιδιαίτερα ειδεχθή. Εκεί χάθηκαν και οι κορυφαίοι αυγερίτης, Φιλοκτήτης Αργυράκης και Μ. Βεϊνόγλου. Στην έκθεση⁶⁸ της ανακριτικής επιτροπής των Συμμάχων, θα απαντήσει και ο Χρυσόστομος. Και θα πεί όλα όσα δεν ήθελαν να ακούσουν τα μέλη της επιτροπής, που οι ισχυρισμοί τους αντιστρατεύονταν :

« Τα ιστορικά και πραγματικά γεγονότα, τα οποία δεν αντίκρισε βεβαίως ιδίοις όμμασιν η Επιτροπή, ουδέ ήτο δυνατόν ν'αντιληφθή αυτά η ίδια ότε ελάμβανον ταύτα χώραν προ της Ελληνικής Κατοχής, και των οποίων μάρτυρες άμα και θύματα, και όχι

⁶⁸ Που στην πρώτη σελίδα ανέφερε ότι : « από της ανακωχής κι εντεύθεν η ασφάλεια των Χριστιανών ουδένα διέτρεχε κίνδυνον εν τω ΝομώΑϊδινίου» δεύτερον ότι οι όροι ασφαλείας εν τω ΝομώΑϊδινίου και ιδιαιτέρως εν Σμύρνη δεν εδικαιολόγουν την κατάληψιν των φρουρίων της Σμύρνης και τρίτον, ότι η εσωτερική κατάσταση του Νομού δεν ήτο τοιαύτη ώστε να προκαλέσει την αποβίβασιν των συμμαχικών στρατευμάτων εν Σμύρνη. Αθανασιάδης Τάσος, *Τα παιδιά της Νιόβης*, Αθήνα 2005, σ. 47

απλοί θεαταί, ήσαν όλα τα Χριστιανικά εδώ έθνη, εις των οποίων όμως τας μαρτυρίας και τας γραπτάς εκθέσεις ουδεμίαν ηθέλησε δώσει προσοχήν η Εξεταστική Επιτροπή⁶⁹».

Στη συνέχεια ο Χρυσόστομος θα απαντήσει και στις άλλες επικρίσεις και κατηγορίες της ανακριτικής επιτροπής, η οποία « αδικεί εαυτήν και τας αντιλήψεις της» διότι « φαίνεται μη αντιληφθείσα ότι από της ανακωχής και εντεύθεν οι Τούρκοι επανήλθον εις τας παλαιάς έξεις και απειλητικούς μεθόδους των προς εξαφανισμόν και αυτών των εναπολειφθέντων οικτρών λειψάνων των Χριστιανικών λαών».

Η επιτροπή, λέει ο Χρυσόστομος, ούτε λίγο ούτε πολύ έχει λησμονήσει ακόμα και εκείνο που είπε ο Λόιντ Τζορτζ, ότι δηλαδή «η Τουρκία είναι μάλλον απειλητική και ενοχλητική εν ειρήνη ή κατά τον πόλεμο», μην εννοώντας « ότι από της ανακωχής και εντεύθεν, ούσα πάντοτε κοχλάζον ηφαίστειον, συνεταράσσετο και συνταράζεται και συγκυκάζεται περισσότερο και αγριώτερον μετά την ανακωχή ή προ της ανακωχής.

Ύστερα αναφέρεται στο ότι ο νομάρχης Νουρεντίν Πασάς κατά τους πρώτους μήνες της ανακωχής «προσηνέχθη προς τους Έλληνας όλως δυσμενώς», ότι ακόμα και ο νέος νομάρχης Ιζέτ Μπέης « και σήμερα ακόμη ζη βίον λαγώου, καταδικασμένος ων εις θάνατον υπό των εθνικών οργανώσεων», και αντικρούει τους ισχυρισμούς των μελών της επιτροπής. Αναφέρει ότι οι σφαγές και οι εμπρησμοί των Χριστιανών στο Αϊδίνιο ξεκίνησαν και τελείωσαν σύμφωνα με γεγραμμένες παραγγελίες. Αποδείχθηκε ότι όλοι οι Τούρκοι είχαν εξιπλισθεί και ότι οι σταθμοί της Χωροφυλακής είχαν μεταβληθεί σε αληθινά φρούρια.

Κατόπιν ο Χρυσόστομος ανασκευάζει τις κατηγορίες της επιτροπής για τα συμβάντα στην προκουμαία της Σμύρνης κατά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού και τις αποκαλεί φλυαρίες ασυγχώρητες⁷⁰. Όσο για τον ισχυρισμό της επιτροπής ότι δεν ήταν δυνατόν να εξακριβώσει ποιος πυροβόλησε πρώτος, ο Χρυσόστομος λέει ότι όφειλε να μιλήσει με απόλυτη αλήθεια.

Ο Χρυσόστομος ήταν μια ψυχή βασανισμένη και συνάμα αφανισμένη. Μια ψυχή ανήσυχη, γεμάτη πίστη, ηρεμία και δυνατή, που άγγιζε το μεγαλείο της

⁶⁹ Αθανασιάδης Τάσος, *ό.π.*, σ. 49

⁷⁰ Οι Έλληνες στρατιώταιεπροχωρούν φέροντες εις τας κάννας των όπλων των άνθη και μυρσίνας αντί βομβών, διότι δεν εφαντάζοντο τοιαύτην των Τούρκων απόνοιαν και μώρανισιν, να στήσωσινενέδραν κατά πολυάριθμου και θριαμβευτικώς χωρούντος νικηφόρου στρατού». Βασίλης Ι. Τζανακάρης, *Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922*, Αθήνα 2005, σ.117

Ανθρώπινης ύπαρξης με άλφα κεφαλαίο. Ήταν έτοιμος να πονέσει να παρηγορήσει, να σταυρωθεί, να εκμηδενιστεί στο σύμπαν, αλλά ταυτόχρονα και να χωρέσει στο πρώτο ψαράδικο καλύβι. Μια ψυχή γεμάτη συμπόνια, αλτρουισμό, έξαρση αλλά και εθνική περιφάνια. Ήταν μια ψυχή ευθύνης.

Όσο για τη διάσταση που υπέβασκε μερικές φορές ανάμεσα στον Βενιζέλο και σ' εκείνον, ο Αλέξης Αλεξανδρής γράφει ότι οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην ασάφεια και στην έλλειψη αλήθειας από μέρους του Έλληνα πρωθυπουργού, που από την πρώτη στιγμή χαρακτήριζαν την ελληνική εντολή για απόβαση στη Σμύρνη, για όλα όσα συνέβαιναν.

Για τους Συμμάχους η εντολή συνεπαγόταν την από μέρους της Ελλάδας άσκηση καθηκόντων «χωροφύλακα» στη δυτική Μικρά Ασία, ώστε να εξασφαλιστεί μια κάποια ισορροπία στις οικονομικές τους βλέψεις. Αλλά για τον μικρασιατικό Ελληνισμό και τον Χρυσόστομο η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη σήμαινε την απελευθέρωση τους από τον τουρκικό ζυγό και τη σταδιακή ενσωμάτωση τους με την Ελλάδα. Έτσι το κατάλαβαν, έτσι το έζησαν κι έτσι ήθελαν να πιστεύουν.

5.4 Το μαρτυρικό του τέλος

Τα όσα διέπραξαν οι Τούρκοι με την είσοδό τους στη Σμύρνη ήταν απάνθρωπα. Δεν σεβάστηκαν τίποτα και κανέναν. Η βαρβαρότητά τους δεν χωράει στον ανθρώπινο νου. Ένας Γάλλος δημοσιογράφος ο Rene Ruau⁷¹ περιέγραψε με ανταποκρίσεις του τα όσα απίστευτα έγιναν μπροστά στα μάτια του. Όπως η δολοφονία του Χρυσόστομου.

Μέχρι τώρα δεν υπήρχε αμφιβολία ως προς την ακριβή ημερομηνία της δολοφονίας του επισκόπου της Σμύρνης, του σεβασμιότατου Χρυσόστομου. Σήμερα φαίνεται επιβεβαιωμένο ότι η δολοφονία έγινε την Κυριακή, 10 Σεπτεμβρίου, μεταξύ 4-5 μ.μ. Στις λεπτομέρειες που ένας αυτόπτης Γάλλος μάρτυρας⁷² είχε ήδη δώσει, προσθέτουμε τα εξής: Όταν ο μητροπολίτης παρουσιάστηκε μπροστά στο στρατηγό Νουρεντίν πασά, που είχε στείλει να τον φέρουν με γυμνές ξιφολόγχες, ο σεβάσμιος ιεράρχης του έτεινε το χέρι. Ο Νουρεντίν φώναξε: «Δε θα μολύνω το χέρι μου με την

⁷¹ Αθανασιάδης Τάσος, *Τα παιδιά της Νιόβης*, Αθήνα 2005, σ. 60

⁷² Αθανασιάδης Τάσος, *ό. π.*, σ. 64

επαφή του μιαρού χεριού σου. Ιδού οι αποδείξεις της ατιμίας σου», και του έδειξε έναν φάκελο με έγγραφα που περιείχαν κατηγορίες εναντίον του μητροπολίτη. «Φύγε! Το πλήθος σε περιμένει και θα σε τιμωρήσει, όπως σου ταιριάζει⁷³».

Και τον έδιωξε. Μόλις κατέβηκε ο μητροπολίτης στο δρόμο, ο όχλος που τον περίμενε παραληρώντας, ρίχτηκε πάνω του. Τον άρπαξαν, τον έσυραν από τη γενειάδα, του έβγαλαν τα μάτια μ' ένα μαχαίρι, του έσκισαν τα ράσα, ποδοπάτησαν το καλυμμαύχι του και χτυπούσαν ανελέητα με γροθιές και κλωτσιές το πρόσωπο του, το καταματωμένο, από το αίμα που έτρεχε από τα βγαλμένα του μάτια- τον οδήγησαν, τέλος στην κυρίως Τουρκική συνοικία, στο Τσεσμενλί, όπως είναι το όνομα της.

Εκεί υπέστη τα χειρότερα βασανιστήρια. Τον λιθοβόλησαν φωνάζοντας “Kiopein Paralassi” (ξεσκίστε τον το σκύλο) και οι δήμιοι του, μεταξύ των οποίων ήταν και παιδιά, πήραν από ένα τμήμα του διαμελισμένου σώματος του και το περιέφεραν σε διάφορες συνοικίες ουρλιάζοντας. Στη συνέχεια λεηλάτησαν αλύπητα τη μητρόπολη. Πολλούς από τους ιερείς που τους έσερναν απ' τις γενειάδες, τους βασάνισαν εκεί. Αυτή η απόπειρα εναντίον τού κλήρου των Ορθοδόξων είναι ενδεικτική. Δεν επρόκειτο πλέον για αντίποινα εναντίον προσώπων, αλλά για μια καθαρή έκρηξη μου σουλμανικού φανατισμού. Την ίδια μέρα δύο διευθυντές εφημερίδων της Σμύρνης, οι κύριοι Τσουρουκτσόγλου και Κλημάνογλου, θανατώθηκαν με βάνουσο τρόπο, καθώς σέρνονταν από αυ τοκίνητο, στο πίσω μέρος του οποίου ήταν δεμένοι από τα πόδια.

Υπάρχουν μαρτυρίες⁷⁴ δύο Ευρωπαίων εκ των οποίων ο ένας μέτρησε εκείνη την ημέρα πτώματα, διασχίζοντας την Αρμενική συνοικία υπό τη συνοδεία Ιταλών αξιωματικών και ο άλλος είδε με τα ίδια του τα μάτια Τούρκους στρατιώτες να βασανίζουν στη συνοικία του Γκιόστεπε, τον Έλληνα χασάπη Παναγιώτη Γουρού να από τον οποίο εψώνιζε ο μάρτυρας. Ο δύστυχος αυτός απ' τον οποίο άρπαξαν 5.000 τουρκικές λίρες, σώθηκε από ένα Γάλλο ιερέα, τον πατέρα Ines.

Ο αιδεσιμότατος Dobson⁷⁵ δηλώνει πως αντίκρισε πολλά πτώμα τα το πρωινό της Κυριακής. Αισθάνθηκε όμως μια ιδιαίτερη φρίκη μπροστά σε μια ομάδα

⁷³ Αθανασιάδης Τάσος, *ό. π.*, σ. 68

⁷⁴ Τζορτζ Χόρτον, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2016, σ. 130

⁷⁵ Τζορτζ Χόρτον, *ό. π.*, σ. 137

γυναικών και νηπίων, στο μέσο των οποίων βρισκόταν το σχεδόν ολόγυμνο πτώμα ενός νεαρού κοριτσιού που είχε χτυπηθεί με μια σφαίρα στο στήθος δεν υπάρχει αμφιβολία ποια ήταν η προηγούμενη τύχη του κοριτσιού.

Ένας από τους άμεσους ανταποκριτές του έγραψε ότι μετά από τις σφαγές, τους βιασμούς και τις ληστείες του σαββατόβραδου και της Κυριακής, ο ελληνικός πληθυσμός τρομοκρατημένος οχυρώθηκε μέσα στα σπίτια και δε βγήκε ουσιαστικά έξω μέχρι την Τετάρτη, την ημέρα της πυρκαγιάς. Κάποια θαρραλέα άτομα ή Ιταλοί προστατευόμενοι ή Γάλλοι πήγαιναν για προμήθειες και μετέφεραν τα νέα στις έγκλειστες και τρομοκρατημένες οικογέ νειες.

Αυτό εξηγεί γιατί υπήρχαν ελάχιστες πληροφορίες για το τι συνέβη τη Δευτέρα 11 και την Τρίτη 12 Σεπτεμβρίου. Σύμφωνα με τον ήδη προαναφερθέντα επιθεωρητή της Εταιρείας των βελγικών τραμ, τη Δευτέρα στις 21.30, λεηλάτησαν την εκκλησία της Παρθένου Μαρίας και έκλεψαν το θησαυρό της. Την ίδια μέρα παρόμοια τύχη είχε η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων στο Μποζ-Γιακά. Και στους δύο ναούς σφαγιάστηκαν Χριστιανοί που είχαν βρει καταφύγιο εκεί. Ένα μέρος του ελληνικού και του αρμενικού πληθυσμού βρήκε καταφύγιο στο Νοσοκομείο των Καθολικών «Άγιος Αντώνιος», καθώς και στο Αγγλικό και στο Ολλανδικό Νοσοκομείο.

Οι οικογένειες μαζεύονται στα ίδια κτίρια, όπως στριμώχνονται τα κοπάδια ενστικτωδώς στο πλησίασμα της καταιγίδας. Ο μάρτυρας⁷⁶ του οποίου η αφήγηση δημοσιεύτηκε στη Review de Paris, διηγείται:

«Τη Δευτέρα 11 του μηνός, η κατάσταση της πόλης ήταν δραματική. Ο στόλος έπρεπε να φύγει από τη Σμύρνη από τη μια στιγμή στη άλλη. Επειδή φοβόμασταν αποκλεισμό του κόλπου, επιβιβαστήκαμε αποφασισμένοι να φύγουμε, μόλις θα αναχωρούσε ο αγγλικός στόλος.

Οι δύο νύχτες που περάσαμε στο πλοίο ήταν τρομακτικές- ωστόσο υπήρχε ένα θαυμάσιο φεγγαρόφωτο. Ο κόλπος έμοιαζε με λίμνη και ο παραμικρός θόρυβος από την παραλία έφθανε μέχρι ε μάς πολύ καθαρά. Απ' όλες τις πλευρές έβλεπε κανείς μεγάλες πυρκαγιές. Ο Κουκλουτζάς, ένα ελληνικό χωριό, καιγόταν ολόκληρο μέσα σε λάμπεις, καθώς κι ένα μέρος του Μπουρνόβα, και με μονωμένες εστίες

⁷⁶ Τζορτζ Χόρτονό. π., σ. 138

φώτιζαν τα περίχωρα του όρμου. Οι Τούρκοι είχαν λεηλατήσει και κάψει όλα τα χωριά γύρω από τη Σμύρνη. Από την παραλία μάς έφταναν φωνές από ανθρώπους που τους στραγγάλιζαν, και τα πτώματα των πνιγμένων επέπλεαν γύρω από το πλοίο μας. Κατά τη διάρκεια αυτών των φρικαλεοτήτων ακούγαμε τη μουσική που έπαιζαν στα πολεμικά πλοία, για να διασκεδάσουν.

Περνάγαμε τις μέρες μας στο Κορδελιό που ζούσε μέσα στη φρίκη. Οι Τούρκοι δε σέβονταν πια τα ευρωπαϊκά σπίτια και τα λεηλατούσαν, όπως έκαναν και με τα σπίτια των Ελλήνων και των Αρμενίων. Ωστόσο, το γόητρο της στολής υπήρχε ακόμα. Ένας Γάλλος στο Κορδελιό ξαναφόρεσε την παλιά του στολή του επιλοχία και μπόρεσε έτσι να κάνει καλό. Όταν τον έβλεπαν οι Τούρκοι, υποχωρούσαν λέγοντας: "Είναι Γάλλος". Εκείνος μόνος του μπόρεσε να σώσει από τη λεηλασία ένα μεγάλο αριθμό σπιτιών και να γλιτώσει τη ζωή πολλών δυστυχισμένων ανθρώπων».

Ο ανταποκριτής της Daily Telegraph⁷⁷, που διέτρεξε το Αρμένικο παζάρι το απόγευμα της Δευτέρας 11 του μηνός, δηλώνει πως το πλιάτσικο που είχε αρχίσει στις 9 του μηνός, είχε αδειάσει στην κυριολεξία το Αρμένικο εμπορικό κέντρο. Τούρκοι στρατιώτες με στολή έπαιρναν μέρος στη λεηλασία. Τους συναντούσε κανείς με όλων των ειδών τα εμπορεύματα. Μισοσκεπασμένες άμαξες και γάιδαροι μετέφεραν τα λάφυρα. Δεν υπήρχαν πια παρά λίγα ορατά πτώματα. Ο ανταποκριτής που την προηγούμενη είχε μετρήσει δεκαπέντε, τη Δευτέρα δεν είδε παρά μόνο πέντε. Ο Αμερικανός αξιωματικός που ήταν επικεφαλής μιας περιπολίας, υπολόγιζε το σύνολο αυτών που είχε δει, σε καμιά εκατοστή.

Ο ίδιος ανταποκριτής τηλεγραφούσε την επομένη πως η σφαγή είχε πάρει διαστάσεις πολύ σοβαρές. Τούρκοι στρατιώτες είχαν επιτεθεί στο Αρμένικο κολλέγιο όπου βρίσκονταν χίλιοι πρόσφυγες. Κάπου σαράντα πτώματα κείτονταν στους δρόμους.

Ο Μουσταφά Κεμάλ τον οποίο ο ανταποκριτής είχε ρωτήσει λίγες ώρες πριν την πυρκαγιά, του δήλωνε: «Όπως βλέπετε, δε γίνονται σφαγές ή κάτι παραπλήσιο στη Σμύρνη. Οι λεηλασίες και οι θάνατοι που έγιναν ήταν αναπόφευκτοι». Για έναν Τούρκο στρατηγό σαράντα πτώματα στους δρόμους δεν ήταν προφανώς κάτι το

⁷⁷ Τζορτζ Χόρτον, ό. π., σ.145

υπολογίσιμο. Μια σφαγή άξια του ονόματος της δεν αριθμεί παρά χιλιάδες νεκρούς. Η ιστορία της οθωμανικής κυριαρχίας έχει τις παραδόσεις της.

Κατά τη διάρκεια της ημέρας της 12ης του μηνός, ένας Άγγλος μάρτυρας, ο κ. Wallace⁷⁸, επιστρέφοντας στο κτήμα που είχε στο Μπαϊρακλί (κοντά στο Κορδελιό), διαπίστωσε ότι το υπηρετικό του προσωπικό είχε πέσει βορά της φρίκης. Τα πτώματα τριών γυναικών επέπλεαν στον κολπίσκο μπροστά στο σπίτι. Ήταν των τριών υπηρετριών από το διπλανό ορφανοτροφείο θηλέων. Μια ομάδα Τούρκων είχε παρουσιαστεί στο ορφανοτροφείο, απαιτώντας την άμεση παράδοση τριών γυναικών. Αφού τις βίασαν, τις στραγγάλισαν και τις πέταξαν στη θάλασσα.

Στη διάρκεια της ίδιας μέρας, της 12ης του μηνός, η έρευνα για Έλληνες στρατιώτες και αξιωματικούς, που οι τουρκικές αρχές ισχυρίζονταν πως κρύβονταν στα σπίτια των Ορθοδόξων, έδωσε αφορμή στις πιο απεχθείς ακρότητες εκ των οποίων η λεηλασία δεν ήταν το χειρότερο κακό. Στη συνοικία του Πάνω Καρατάς⁷⁹, μια νιόπαντρη βιάστηκε διαδοχικά από εννέα κτήνη του είδους αυτού. Σ' ένα διπλανό σπίτι, της κυρίας Marian Boudou, επτά στρατιώτες χύμηξαν πάνω στην κόρη της Paratsem και στις νεαρές κοπέλες που βρίσκονταν μαζί της. Η κακόμοιρη μητέρα που έχασε αμέσως τα λογικά της μπροστά σ' αυτό το θέαμα, άρχισε να χορεύει «για το γάμο της κόρης της»! Το απόγευμα της ίδιας μέρας εκδόθηκε προκήρυξη του Νουρεντίν πασά που απαγόρευε στους Μουσουλμάνους επί ποινή θανάτου να δώσουν άσυλο σε Έλληνες και Αρμένιους στρατιώτες.

⁷⁸ Τζορτζ Χόρτον, ό. π., σ. 147

⁷⁹ Τζορτζ Χόρτον, ό. π., σ. 150

ΣΤ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο Αριστείδης Στεργιάδης στην καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού

6.1. Οι κινήσεις πριν από την Καταστροφή

Τα δυσάρεστα μηνύματα από το μέτωπο και οι προτεινόμενοι δυσμενείς όροι ειρήνης δημιούργησαν κλίμα ανασφάλειας και αγωνίας στη Σμύρνη. Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος και η Μικρασιατική Άμυνα προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να αναστυλώσουν το φρόνημα του λαού και ν' αφυπνίσουν συνειδήσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Τριμελής αντιπροσωπεία της Άμυνας(Μιχ. Αργυρόπουλος, Απ. Ψαλτώφ, Κ. Χατζηαποστόλου) επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό(16-4-1922) και του επισήμανε τους κινδύνους που εγκυμονούσε η τυχόν αποχώρηση του ελληνικού στρατού. Ο Μιχαήλ Αργυρόπουλος μάλιστα, του ζήτησε στην περίπτωση που διαβλέπει αποτυχία της εκστρατείας, να ενημερώσει εγκαίρως τον πληθυσμό ώστε ν' αποχωρήσει με ασφάλεια συναποκομίζοντας τα υπάρχοντά του. Ο Γούναρης, όμως, διαβεβαίωσε την επιτροπή ότι δεν υπήρχε λόγος ανησυχίας. Η σχετική ανακοίνωση⁸⁰ της κυβέρνησης, όπως δημοσιεύθηκε στις σμυρναϊκές εφημερίδες, ανέφερε :

“ΗΚυβέρνησις συμφωνούσα με την καθολικὴν ἐλληνικὴν συνείδησιν περὶ τοῦ ὅλως ἀδυνάτου τῆς ἐκκενώσεως τῶν Μικρασιατῶν ἐδαφῶν, ἀνευ προηγουμένης παγιώσεως καταστάσεως ἰκανοποιούσης τὰ ἐθνικὰς βλέψεις τοῦ Μικρασιατικοῦ λαοῦ κατὰ τὸ ἀνώτατον ἐφικτὸν ὄριον, ἐδήλωσε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῆς Μικρασιατικῆς Ὀργανώσεως ὅτι προ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ τοιοῦτου σκοποῦ διὰ τῆς συνομολογηθείσης εἰρήνης δὲν θὰ ἀποσύρῃ τὸν στρατὸν ἐκ τῆς κατεχομένης χώρας.”

Τον Μάιο φθάνει στη Σμύρνη ο μητροπολίτης Πάφου μεταφέροντας μήνυμα αλληλεγγύης από τον κυπριακό στον μικρασιατικό λαό. Η κατάσταση, όμως, επιδειωνόταν ραγδαία. Στα τέλη Ιουλίου ο σμυρναϊκός λαός συγκρότησε ογκώδη διαδήλωση για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του στον Λούντ Τζωρτζ, ο οποίος με λόγο του στη Βουλή των Κοινοτήτων είχε εκδηλώσει την υποστήριξη του στον ελληνικό λαό της Μικρασίας. Η προστασία, όμως, που υποσχέθηκε ο Άγγλος πρωθυπουργός έμεινε λόγος κενός.

⁸⁰ΜίλτονΓκάιλς, Χαμένος Παράδεισος, στο : Η καταστροφή της μητρόπολης του μικρασιατικού Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 104

Η από καιρό αναμενόμενη τουρκική επίθεση εκδηλώθηκε στις 15 Αυγούστου και η έως τότε αήττητη ελληνική στρατιά κατέρρευσε. Σε λίγες ημέρες το φοβερό άγγελμα έκανε τον γύρο της Σμύρνης. Οι διαβεβαιώσεις του αρχιστράτηγου, του αρμοστή, αλλά και του υπουργού στρατιωτικών ότι η Σμύρνη δεν κινδυνεύει, ήταν φανερό ότι δεν είχαν κανένα αντίκρισμα. Από τις 19 Αυγούστου ο Στεργιάδης είχε δώσει επείγουσα και εμπιστευτική εντολή σε όλους τους αντιπροσώπους της ελληνικής διοίκησης να συσκευάσουν τα αρχεία των υπηρεσιών τους και να ειδοποιήσουν τους υπαλλήλους να είναι έτοιμοι για αναχώρηση. Ο λαός της Σμύρνης παρακολουθούσε πανικόβλητος την πόλη να γεμίζει από κυνηγημένους πρόσφυγες και καταπτοημένους Έλληνες στρατιώτες, που αναζητούσαν απεγνωσμένα δρόμο διαφυγής.

Όταν έφθασαν από τη Ραιδεστό τρία επίτακτα πλοία γεμάτα στρατό, οι ελπίδες του συγκεντρωμένου στην προκουμαία πλήθους αναπτερώθηκαν. Όμως οι στρατιώτες στασίασαν και αρνήθηκαν να αποβιβαστούν για να πολεμήσουν. Είναι φανερό ότι όλα είχαν πια χαθεί. Οι στρατιωτικές και πολιτικές αρχές φρόντισαν την επιβίβαση του στρατού στα πλοία, αφήνοντας τους ανυπεράσπιστους κατοίκους στην τραγική τους μοίρα. Στο στρατηγείο ο λοχίας Κώστας Στουρνάς⁸¹ θα υποστεί για τελευταία φορά την ελληνική σημαία.

« Να που την ώρα αυτή θα κατεβάσω από το κοντάρι της τη γαλάζια σημαία. Βγαίνω τάχα αδιάφορος και κοιτάω έναν όμιλο Τούρκων, που παρακολουθεί με περιέργεια και χαρά κάθε κίνησή μου. Κατεβάζω τη γαλανόλευκη σιγά-σιγά, όπως γινόταν ταχτικά κάθε δειλινό εδώ και τρία χρόνια τώρα, κι αφήνω πάνω στο ψηλό κοντάρι της το συρματόσκοινο, για να νομίσουν, ότι και το άλλο πρωί θα υψωθεί στη θέση της».

Στις 26 Αυγούστου το απόγευμα αναχώρησε ο Αριστείδης Στεργιάδης⁸². Σκυφτός και καταπτοημένος, τρεκλίζοντας σχεδόν, θα επιβιβαστεί σε αγγλικό πολεμικό. Από εκεί θα μεταφερθεί στη Ρουναμία και κατόπιν στη Γαλλία, όπου θα μείνει έως το τέλος της ζωής του. Η Ελλάδα είχε πια εγκαταλείψει τη Σμύρνη. Πολλοί δυστυχισμένοι κάτοικοί της αναζητούσαν καταφύγιο στο προάυλιο της Αγίας Φωτεινής, κοντά στον μητροπολίτη τους. Ο Χρυσόστομος, παρά τις επίμονες

⁸¹ Μίλτον Γκάιλς, ό. π., σ. 108

⁸² Τζορτζ Χόρτον, ό. π., σ. 130

παραινέσεις, αρνήθηκε να φύγει και έμεινε να συμμερισθεί την τύχη του ποιμνίου του. Στις 27 Αυγούστου οι πρώτοι Τσέτες μπήκαν στην πόλη και σε λίγο άρχισαν οι βιαιοπραγίες κατά των Χριστιανών.

6.2. Οι πιέσεις των Χριστιανών

Σύμφωνα με στοιχεία και αναφορές⁸³ καθώς και αυτόχειρες σελίδες ημερολογίου από το ιστορικό αρχείο του Α. Στεργιάδη, η κατάληψη της Σμύρνης έγινε, αρχικά, με εντολή των Δυνάμεων, χωρίς όρους, απλώς για να επιβληθεί η τάξη και η προστασία των Χριστιανών. Πριν την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων, ο κ. Βενιζέλος έστειλε ένα τηλεγράφημα στον κ. Κακουλίδη, να ανακοινώσει στους προύχοντες Σμύρνης, ότι πλησιάζει ο καιρός της εκπλήρωσης των πόθων του, ότι δηλαδή επρόκειτο να αποβιβασθεί ελληνικός στρατός στην Σμύρνη. Αυτό, όμως, το γεγονός δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ευκαιρία εκδίκησης κατά των Τούρκων και ότι μεταβάλλονται οι μέχρι τότε όροι ότι οι χριστιανοί μετατρέπονται σε δυνάστες, αφού έτσι κι αλλιώς θα έπρεπε γρήγορα να αναγκαστούν να εγκαταλείψουν την Σμύρνη.

Μέσα από αλληπάλληλα τηλεγραφήματα προς τον Ύπατο Αρμοστή, ο κ. Βενιζέλος προτρέπει τον Α. Στεργιάδη να μεταχειριστεί τους Τούρκους με ισότητα και ισονομία και από αυτό θα εξαρτηθεί η επιτυχία της πολιτικής του. Οι σκηνές που ακολούθησαν με την αποβίβαση του στρατού στη Σμύρνη έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης εναντίον της διατήρησης της ελληνικής κατοχής, από την μεριά των Ιταλών. Η Ιταλία έδρασε αδιαφορώντας για την εντολή που είχε δώσει στην Ελλάδα η Αγγλία και η Γαλλία.

Το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Σμύρνης υπάκουσαν τις συμβουλές του κ. Βενιζέλου, η ανθελληνική προπαγάνδα των Ιταλών, η ανάγκη της εξουδετέρωσης των εντυπώσεων κατά την αποβίβαση του στρατού και γενικότερα η προσήλωση στις οδηγίες του κ. Βενιζέλου, ανάγκασαν τον Ύπατο Αρμοστή να λάβη κάποια μέτρα. Με αυτά τα μέτρα ανάγκασαν τους Χριστιανούς να αλλάξουν στάση απέναντι στους Τούρκους αλλά και στους ξένους και να τους πείσουν ότι η ελληνική Διοίκηση μεταχειρίζεται τους πάντες με ισονομία και ισοπολιτεία.

Όλες αυτές οι προσπάθειες έγινε μέχρι τη συνθήκη του Σαν-Ρέμο. Σύμφωνα με τους όρους της, μετά τα πέντε χρόνια κατοχής θα έπρεπε να γίνει Δημοψήφισμα

⁸³ Καταγραφές από το Ιστορικό Αρχείο του Α. Στεργιάδη

στην κατεχόμενη ζώνη, με το αποτέλεσμα του οποίου θα ρυθμιζόταν το μέλλον της Σμύρνης. Η επιτυχία του έργου του Υπατου Αρμοστή θα κρινόταν από την επιτυχία του δημοψηφίσματος. Πέρνοντας ως δεδομένο ότι η πλειοψηφία της ζώνης που είχε καθοριστεί η συνθήκη του Σαν-Ρέμο δεν ήταν ελληνική και ότι όπως κι αν είχαν τα πράγματα οι Έλληνες θα ψήφιζαν υπέρ της Ελλάδος στο δημοψήφισμα, κύριο έργο του Υπατου Αρμοστή ήταν να πατάξει κάθε κίνηση και δράση εκδίκησης των χριστιανών κατά των Τούρκων, με παραδειγματικό τρόπο. Επίσης, θα προσπαθούσε να εδραιώσει σε όλο τον τούρκικο και ξένο Πληθυσμό την πεποίθηση ότι η Ελληνική Διοίκηση θα ήταν ίση με όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείας. Καμία πράξη εντεκδίκησης δεν θα γινόταν δεκτή και οι Τούρκοι θα ψήφιζαν υπέρ της διατήρησης της Ελληνικής Διοίκησης στη Σμύρνη.

Θα πείθονταν ότι η ελληνική διοίκηση μπορεί να διοικήσει μικτούς πληθυσμούς ομαλά χωρίς προβλήματα και ταραχές. Ο Α. Στεργιάδης⁸⁴ θεωρούσε ότι από αυτή την τακτική θα είχαμε όφελος και σίγουρα τα μικροεπεισόδια που θα λάμβαναν χώρα κατά την εφαρμογή αυτής της πολιτικής δεν θα μπορούσαν να σταματήσουν την ολοκλήρωσή της.

Η τελευταία πράξη στο τρομερό δράμα της εξότωσης των χριστιανών ήταν ο εμπρησμός της Σμύρνης από τα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ. Ο αφανισμός της αρμενικής φυλής ουσιαστικά είχε ολοκληρωθεί το 1915-1916, και οι εύπορες και πολυάνθρωπες ελληνικές αποικίες, με εξαίρεση την ίδια τη Σμύρνη, είχαν καταστραφεί με θηριώδη τρόπο. Έκτοτε κυκλοφόρησε ευρέως μια ιδέα που φαίνεται να γίνεται όλο και πιο πιστευτή, ότι οι Τούρκοι άλλαξαν φύση από τη μια μέρα στην άλλη. Όμως η καταστροφή της Σμύρνης έγινε το 1922, και μαμία πράξη που διαπράχθηκε ποτέ από την τουρκική φυλή σε όλη την αιματοβαμμένη ιστορία της δεν είχε πιο απάνθρωπο και πρωτόγονο χαρακτήρα, ούτε προκάλεσε σε μεγαλύτερο βαθμό τις χειρότερες μορφές ανθρώπινων δεινών που έχουν επιβληθεί σε ανυπεράσπιστους και άοπλους ανθρώπους. Ήταν ένα μακάβριο τέλος στην όλη φρικτή τραγωδία.

Η αβεβαιότητα που υπήρχε κάποτε στην κοινή γνώμη ως προς το ερώτημα « Ποιος έκαψε τη Σμύρνη? » φαίνεται πλέον να έχει διαλυθεί. Όλες οι δηλώσεις που δημιουργούν αμφιβολίες για το θέμα διαπιστώνεται ότι έχουν ύποπτες πηγές που

⁸⁴ Στοιχεία από χειρόγραφα τηλεγραφήματα στο Ιστορικό Αρχείο του Α. Στεργιάδη

εξυπηρετούν συμφέροντα. Ο προσεκτικός και αμερόληπτος ιστορικός Γουίλιαμ Στερν Ντέιβις,⁸⁵ λέει : « Οι Τούρκοι προέλασαν κατευθείαν προς τη Σμύρνη, την οποία κατέλαβαν και στη συνέχεια την πυρπόλησαν». Ο Βαλεντίν Τσίρολ, λέκτορας του ιδρύματος Χάρις στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου το 1924, έκανε την παρακάτω δήλωση : « Αφού οι Τούρκοι συνέτριψαν τον ελληνικό στρατό, έκαναν στάχτη την ελληνική ουσιαστικά πόλη ως υπόδειξη της νίκης τους». Οι άνθρωποι αυτού του επεδέδου δεν κάνουν δηλώσεις χωρίς πρώτα να έχουν εξετάσει προσεκτικά τα ιστορικά στοιχεία.

Ο Μουσταφά Κεμάλ αποφάσισε να καταστρέψει ολοκληρωτικά και αμετάκλητα τον χριστιανισμό στη Μικρά Ασία. Το σχέδιο του, που αποκαλύφθηκε από την εφαρμογή του, ήταν να εγκαταλείψει για μερικές μέρες την πόλη στην καταστροφή και τη σφαγή, να εξοντώσει τους Αρμενίους, κάτι που έδινε πάντα ιδιαίτερη ευχαρίστηση στους Τούρκους, να κάψει την πόλη και να οδηγήσει τους Έλληνες στην αιχμαλωσία.

6.3 Η ώρα της εκκένωσης και ο πυρπολισμός

Η επίθεση του Κεμάλ άρχισε στις 13 Αυγούστου και ο τούρκικος στρατός εισήλθε στην Σμύρνη στις 26 Αυγούστου. Σύμφωνα με στοιχεία του ιστορικού αρχείου του Α. Στεργιάδη, πέρασαν δώδεκα μέρες από την πρώτη κρούση μέχρι του ατυχούς αποτελέσματος. Δεδομένου ότι καθ' όλη την πρώτη εβδομάδα το Γενικό Στρατηγείον ήλπιζε ότι θα ήταν δυνατόν να σταματήσει η εχθρική επίθεση, έμειναν μόνο λίγες μέρες για να αποδειχθεί το αντίθετο και να χαθεί κάθε ελπίδα με το που έκαναν είσοδο οι Τούρκοι.

Ο Ύπατος Αρμοστής παρακολουθούσε όλη την κατάσταση του στρατεύματος και είχε διαπιστώσει⁸⁶ ότι με το που πήρε την αρχηγία του στρατού ο ο κ. Παπούλας είχαν αρχίσει τα προβλήματα και η αποσύνθεση αυτού. Περιπτώσεις απειθαρχίας ήταν πολύ συχνές και ωφείλονταν στην απaráμιλλη επιείκειά του και στην ανοχή του σε κάθε κατάχρηση και ανυπακοή ακόμα και του τελευταίου στρατιώτη. Ο Α. Στεργιάδης, βέποντας όλα αυτά που ήταν τελείως αντέθετα με την πολιτική του, έστειλε υπομνήματα στην τότε Ελληνική Κυβέρνηση και ζητούσε την άμεση αντικατάστασή του και με την επιμονή του το κατάφερε.

⁸⁵ Τζορτζ Χόρτον, ό. π., σ. 150

⁸⁶ Λόγια του Στεργιάδη από ένα χειρόγραφο στο Ιστορικό του Αρχείο

Τον Παπούλα αντικατέστησε ο Χατζηανέστης δύο μήνες πριν την καταστροφή. Όταν έμαθε ο Αρμωστής τις κινήσεις και τις προετοιμασίες του εχθρού, ειδοποίησε τον νέο αρχιστράτηγο και του ζήτησε να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για να αντιμετωπιστεί επιτυχώς και εγκαίρως η εχθρική εισβολή. Ο Χατζηανέστης όμως δεν έδωσε την πρέπουσα σημασία σε όλα αυτά που επισήμανε ο Α. Στεργιάδης και δεν έλαβε απολύτως κανένα μέτρο. Ίσως δεν είχε αντιληφθεί την κρισιμότητα των καιρών. Τότε ο Α. Στεργιάδης με συνεχή τηλεγραφήματα προς την ελληνική κυβέρνηση ζητούσε την αντικατάσταση και του νέου Αρχιστράτηγου και την κατέστησε υπεύθυνη για την επιλογή της. Της τόνισε ότι και οι δύο αρχιστράτηγοι που είχε στείλει ζημίωσαν τον ελληνισμό και τον πήγα ένα βήμα πίσω.

Το πιο αξιοσημείωτο είναι ότι, όταν έγινε η επίθεση ο τότε Αρχιστράτηγος φοβούμενος την αντίδραση του Στεργιάδη, καθώς θεωρούσε ότι ό, τι του έλεγε ήταν ψευδή και αβάσιμα, του απέκρυψε το γεγονός. Πίστευε ότι αυτά τα επεισόδια ήταν συνηθισμένα από τα αντιπαρατεταγμένα στρατεύματα. Ύστερα, αναγκάστηκε να του το κάνει γνωστό, αλλά όχι στην έκταση που είχε προκληθεί το επεισόδιο. Την αλήθεια την έμαθε ο Αρμωστής πολύ αργά, τρεις ή τέσσερις ημέρες μετά, έχοντας φτάσει και οι πρώτοι φυγάδες. Η μεταφορά, όμως, του ελληνικού πληθυσμού ήταν αδύνατη εξαιτίας της απροετοιμασίας αφού όλα έγιναν σε σύντομο χρονικό διάστημα και λόγω ελλείψεως μέσων μεταφοράς.

Μετά από πολλές αιτήσεις και παρακλήσει⁸⁷ του Αρμωστή προς την ελληνική Κυβέρνηση, κατέστη δυνατό να έρθει ο ελληνικός στόλος και μερικά ατμόπλοια. Ήταν φυσικό να αποφασίσει να αποχωρήσει πρώτος ο στρατός έτσι ώστε να μην πιανόνταν αιχμάλωτος από τους Τούρκους. Ο στρατός έπρεπε να αποβιβαστεί στην θράκη, καθώς εκεί συνεχιζόταν ο πόλεμος. Κατάφερε, λοιπόν, με κάποια μέσα που βρήκε να σώσει 39.000 στρατό. Αλλά αν αντίθετα επέλεγε να προτιμίσει τον λαό οι οποίοι ήταν περίπου 500.000, ποιους θα επέλεγε και με ποιά κριτήρια αφού μόνο 39.000 μπορούσαν να φύγουν; Αυτό είναι το ερώτημα που καταγράφεται στα προσωπικά στοιχεία του Στεργιάδη.

Ενώ ο στρατός αιχμαλωτιζόμενος θα ήταν καταδικασμένος, για τον πληθυσμό, όμως, δεν υπήρχε αυτός ο κίνδυνος καθώς για την σωτηρία του πληθυσμού ίσως επενέβαιναν οι ξένες δυνάμεις αφού κάποια ατμόπλοια

⁸⁷ Αναφορές στα χειρόγραφα του Α. Στεργιάδη, Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη

προορίζονταν για αυτό τον σκοπό. Σε κανέναν δεν απαγόρευσε την αναχώρηση. Αντίθετα κατήγγησε κάθε διάταξη που είχε παρθεί, να μην ζητούν ούτε διαβατήρια, ούτε άδεια από την αστυνομία. Πράγματι, έφυγαν περίπου 30.000-40.000 κάτοικοι με λέμβους, ιστιοφόρα και ξένα πλοία. Σύμφωνα με τα στοιχεία ο Ύπατος ήλπιζε ότι θα ήταν δυνατόν να κρατηθεί για λίγο χρόνο ακόμα η λεγόμενη περικεχαρακωμένη ζώνη και κατέβαλε γι' αυτό κάθε δυνατή προσπάθεια.

Ήλπιζε ότι θα μπορούσε να βοηθήσει τους πρόσφυγες, καθώς απαγόρευσε την εξαγωγή τροφίμων και τα εμπόδισε να φύγουν από το Τελωνείο. Επίσης, πήρε μέτρα για την περίθαλψή τους μέχρι να αναχωρήσουν από την Σμύρνη. Στους κατοίκους έλεγε την αλήθεια, ότι δηλαδή η κατάσταση είναι κρίσιμη, και ότι δεν γνωρίζει μέχρι πότε θα μπορούν να μείνουν στην Σμύρνη. Τέλος, τους ανέφερε⁸⁸ ότι και αυτός τις πληροφορίες τις παίρνει από το Γενικό Στρατηγείο και ότι αναμένει για νεώτερες πληροφορίες και οδηγίες.

Τα κύρια γεγονότα⁸⁹ σε σχέση με την πυρπόληση της Σμύρνης είναι:

1. Οι δρόμοι που οδηγούσαν στην αρμενική συνοικία φυλάσσονταν από Τούρκους φρουρούς που δεν επέτρεπαν σε κανέναν να μπει όσο γινόταν η σφαγή.
2. Οπλισμένοι Τούρκοι, ανάμεσά τους και πολλοί στρατιώτες, μπήκαν στη συνοικία και τη σάρωσαν λεηλατώντας, σφάζοντας και καταστρέφοντας. Έκαναν μια συστηματική και φρικτή «εκκαθάριση», μετά την οποία έβαλαν φωτιά σε διάφορα μέρη τοποθετώντας τενεκέδες με πετρέλαιο ή άλλα εύφλεκτα υλικά μέσα στα σπίτια ή μουλιάζοντας δεσμίδες κουρέλια σε πετρέλαιο και πετώντας τα μέσα από τα παράθυρα.
3. Τοποθέτησαν μικρές βόμβες κάτω από τις πλάκες των πεζδρομίων σε διάφορα μέρη του ευρωπαϊκού μέρους της πόλης ώστε με την έκρηξη τους να συμπληρώσουν το έργο της καταστροφής από το πετρέλαιο με το οποίο Τούρκοι στρατιώτες είχαν ραντίσει τους δρόμους. Το πετρέλαιο εξάπλωσε τη φωτιά και την οδήγησε στην ευρωπαϊκή συνοικία, όπου οι βόμβες τράνταξαν τους ετοιμόρροπους τοίχους. Μία τέτοια βόμβα

⁸⁸ Ιστορικό αρχείο Α. Στεργιάδη

⁸⁹ Τζορτζ Χόρτον, *ό.π.*, σ. 92

τοποθετήθηκε κοντά στο Αμερικανικό Σχολείο Θηλέων και άλλη μία κοντά στο Αμερικανικό Προξενείο.

4. Πυρπόλησαν την αρμενική συνοικία στις 13 Σεπτεμβρίου του 1922. Οι τελευταίοι Έλληνες στρατιώτες είχαν περάσει από τη Σμύρνη το βράδυ της 8^{ης} Σεπτεμβρίου, δηλαδή οι Τούρκοι είχαν τον πλήρη και αδιαμφισβήτητο έλεγχο της πόλης επί πέντε μέρες πριν ξεσπάσει η φωτιά και για ένα μεγάλο μέρος αυτού του διαστήματος είχαν διατηρήσει την αρμενική συνοικία υπό στρατιωτικό έλεγχο ενώ διεξήγαγαν μια συστηματική και ολοκληρωτική σφαγή. Αν ζούσαν ακόμη κάποιοι Αρμένιοι στη συνοικία όταν την πυρπόλησαν, είχαν κρυφτεί έντρομοι σε υπόγεια, γιατί όλη η πόλη ήταν γεμάτη Τούρκους στρατιώτες, ιδιαίτερα στα μέρη όπου άρχισε η φωτιά.
5. Γενικά, όλοι οι χριστιανοί της πόλης έμεναν κλεισμένοι στα σπίτια τους σε μια κατάσταση ακραίου και δικαιολογημένου τρόμου για τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους, γιατί οι Τούρκοι είχαν στα χέρια τους την πόλη επί πέντε μέρες, και στο διάστημα αυτό λεηλατούσαν, βίαζαν και σκότωναν. Ο εμπρησμός των σπιτιών των χριστιανών τους ανάγκαζε να βγούν στους δρόμους και προκάλεσε τις φοβερές σκηνές και τα δεινά που συγκλόνισαν.
6. Οι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στο άκρο της αρμενικής συνοικίας ενώ φυσούσε δυνατός άνεμος προς το χριστιανικό τμήμα και μακριά από το τουρκικό. Η τουρκική συνοικία έμεινε ανέπαφη από την καταστροφή, και στη διάρκεια όλων των αποτρόπαιων σκηνών που ακολούθησαν και όλων των απερίγραπτων μαρτυριών των χριστιανών, η μωεμεθανική συνοικία ήταν φωτισμένη και ο κόσμος γιόρταζε χορεύοντας και τραγουδώντας.
7. Οι Τούρκοι στρατιώτες οδήγησαν τη φωτιά στο καλοχτισμένο σύγχρονο ελληνικό και ευρωπαϊκό τμήμα της Σμύρνης ρίχνοντας στους στενούς δρόμους πετρέλαιο ή κάποιο άλλο εξαιρετικά εύφλεκτο υλικό. Άδειασαν πετρέλαιο ή κάποιο άλλο εξαιρετικά εύφλεκτο υλικό. Άδειασαν πετρέλαιο μπροστά στο Αμερικανικό Προξενείο και δεν μπορεί να είχαν κανέναν άλλο σκοπό από το να μεταδοθεί η φωτιά και σε αυτό το κτίριο σε μια στιγμή που στέκονταν στην πόρτα του ο Σ. Κλείφουν Ντέιβις,

Πρόεδρος της επιτροπής Αρωγής του παραρτήματος του Ερυθρού Σταυρού στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και άλλοι.

8. Τούρκοι στρατιώτες έγδυσαν τον δόκτορα Αλεξάντερ Μακλάγλαν, Πρόεδρο του Αμερικανικού Κολεγίου και αφαίρεσαν ένα μέρος της στολής ενός λοχία των Αμερικανικών Πεζοναυτών, και τους έδειραν με ραβδιά. Μια διμοιρία Αμερικανών Πεζοναυτών δέχθηκε πυρά.

Έφθασε επίσημη είδηση ότι ο ελληνικός στρατός είχε υποστεί μια τρομερή και ανεπανόρθωτη ήττα και ότι τώρα δεν υπήρχε τίποτα που να εμποδίζει τους Τούρκους να φθάσουν ως τα παράλια. Ο πληθυσμός άρχισε να φεύγει, λίγοι στην αρχή και μετά όλο και περισσότεροι, μέχρι που η φυγή μετατράπηκε σε πραγματικό πανικό. Η πόλη άρχισε να γεμίζει γοργά από πρόσφυγες από την ενδοχώρα. Η πλειοψηφία τους ήταν μικροκαλλιεργητές που ζούσαν σε κτήματα κληρονομημένα από πατέρα σε γιο για πολλές γενιές. Οι πρόγονοί⁹⁰ τους είχαν εγκατασταθεί στη Μικρά Ασία πριν ακόμη αρχίσει να αναπτύσσεται το τουρκικό έθνος.

Έγινε γνωστό με βεβαιότητα ότι το τουρκικό ιππικό θα έμπαινε στην πόλη το πρωί της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1922. Το ελληνικό γενικό επιτελείο και ο ύπατος αρμοστής με όλη την πολιτική διοίκηση ετοιμάζονταν για αναχώρηση. Οι Έλληνες χωροφύλακες περιπολούσαν ακόμη στους δρόμους και τηρούσαν την τάξη. Αυτοί οι άνθρωποι είχαν κερδίσει την εμπιστοσύνη όλων στη Σμύρνη και σε όλη την κατεχόμενη περιοχή με τη γενική ικανότητά τους και την καλή συμπεριφορά τους. Μόνο με επαίνους πρέπει να χαρακτηριστούν οι Έλληνες χωροφύλακες.

Θα ακολουθούσε ένα διάστημα ανάμεσα στην εκκένωση της Σμύρνης και την άφιξη των τουρκικών δυνάμεων στο οποίο δεν υπήρχε καμία διοίκηση στην πόλη. Μερικοί από τους εκπροσώπους ξένων κυβερνήσεων πήγαν στον ύπατο αρμοστή και του ζήτησαν να αφήσει τους χωροφύλακες μέχρι να πάρουν τον έλεγχο της Σμύρνης οι τουρκικές δυνάμεις, με τη διαβεβαίωση ότι θα επιτρεπόταν στους χωροφύλακες να αποχωρήσουν σώοι και αβλαβείς. Ο Αρμοστής δεν ικανοποίησε αυτό το αίτημα.

⁹⁰ Ήταν παιδιά της γης, που μπορούσαν να ζήσουν και να καλύψουν τις ανάγκες τους στα μικρά τους σπίτια με λίγα στρέμματα γης. Παρήγαν ακόμα και καπνό, σύκα, σταφίδες και άλλα προϊόντα για εξαγωγή. Ήταν πεπειραμένοι στην καλλιέργεια και την επεξεργασία των καλύτερων ποικιλιών καπνού, καθώς και της πολύτιμης σταφίδας, της οποίας η Μικρά Ασία παράγει την καλύτερη ποιότητα παγκοσμίως. Αυτό το πολύτιμο θεμέλιο της ευημερίας της Μικράς Ασίας, είχε περιέλθει και πάλι σε ένδεια και στηριζόταν στην αμερικανική φιλανθρωπία. Τζόρτζχορτον, ό. π., σ. 97

Ο Στεργιάδης είχε διανύσει μερικά βήματα μόνο για να πάει από το σπίτι του ως το σημείο όπου τον περίμενε ένα πλοίο, αλλά σε αυτή τη σύντομη διαδρομή ο κόσμος τον γιούχαισε, Είχε προσπαθήσει με κάθε τρόπο να επιτύχει μια συμφιλίωση με τους αδιάλλακτους Τούρκους, και είχε τιμωρήσει αυστηρά, μερικές φορές με θάνατο, Έλληνες που είχαν εγκληματήσει σε βάρος των Τούρκων. Είχε ιδρύσει ένα πανεπιστήμιο στη Σμύρνη και είχε φέρει από τη Γερμανία έναν Έλληνα καθηγητή διεθνούς φήμης για τη θέση του προέδρου του.

Ένας από τους τελευταίους Έλληνες που παρέμειναν εκεί ήταν ο καθηγητής Καραθεοδωρή, ο πρόεδρος του καταδικασμένου Πανεπιστημίου. Οι ελληνικές δυνάμεις αναχώρησαν, πολιτικές και στρατιωτικές και άρχισε το μεσοδιάστημα μιας πόλης χωρίς διακυβέρνηση. Το βράδυ της 9^{ης} Σεπτεμβρίου άρχισαν οι λεηλασίες και οι σκοτωμοί. Όλη νύχτα ακούγονταν πυροβολισμοί από διάφορα μέρη της πόλης και το επόμενο πρωί πτώματα κείτονταν στους δρόμους.

Ύστερα από αυτή την ολοκληρωτική λεηλασία του αρμενικού τμήματος της πόλης οι Τούρκοι στρατιώτες έβαλαν φωτιά σε πολλά σπίτια ταυτόχρονα. Οι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στη Σμύρνη στις 13 Σεπτεμβρίου του 1922.

6.4 Η συνέντευξη του Αριστείδη Στεργιάδη

Θα ακολουθήσει ένα απόσπασμα από την σπάνια συνέντευξη του Αριστείδη Στεργιάδη :Στις αρχές του 1930 η εφημερίδα Πατρίς, την οποία εξέδιδε ο Σπ. Σίμος, με πολύστηλες καταχωρίσεις αναγγέλει μια συνάντηση που είχε μαζί του ο συνεργάτης του Α. Αποστολόπουλος στο Παρίσι. Κατάφερε να του αποσπάσει μια συγκλονιστική συνέντευξη⁹¹, την οποία αρχίζει να δημοσιεύει από την Κυριακή 5 Ιανουαρίου 1930.

Σύμφωνα με την Πατρίδα, ο Στεργιάδης « εδείχθη κατ' αρχάς επιφυλακτικός, κατόπιν όμως, πεισθείς, ωμίλησε εν εκτάσει προς τον απεσταλμένον μας, σιατυπώσας την παράκλησιν όπως δημοσιευθούν μόνον τα γενικά πορίσματα της συνομιλίας». Τα κυριότερα σημεία αυτής της μίας και μοναδικής συνέντευξης του Α. Στεργιάδη είναι :

⁹¹ Η μοναδική αυτή « συνομιλία», που είχε προγραμματιστεί για τρεις τέσσερις ώρες, τελικά διήρκησε τέσσερις συνολικά μέρες, τον Δεκέμβριο του 1929. Ο δημοσιογράφος, παρά την παράκληση του Στεργιάδη, έστειλε στην εφημερίδα του όχι μόνο ανακοινώσεις αλλά και τις σημειώσεις της συνομιλίας, την δημοσίευση των οποίων αρνήθηκε ο Στεργιάδης. Β. Τσανακάρης, ό.π. Αθήνα 2005, σ. 120

Οι δύο δρόμοι

Δεν υπάρχουν, κύριε, λέγει ο κ. Στεργιάδης⁹², παρά δύο δρόμοι δια τους άνδρας που ούτως ή άλλως, είτε δια πολύ, είτε δια λίγο, ευρέθησαν εις το κέντρον του δημοσίου βίου ή οπωσδήποτε συνεδέθησαν με μεγάλα γεγονότα : ο δρόμος του Τρικούπη, θνήσκοντος εν σιωπή στις Κάννες, και ο δρόμος του Βενιζέλου, συγκρουομένου, επιτυγχάνοντος ή αποτυγχάνοντος, ερχομένου ή διωκόμενου, αλλά πάντοτε επανερχομένου εις την αγοράν και πάντοτε παλαίοντος. Ένας τρίτος δήθεν δρόμος, οιοσδήποτε, θα ήτο ασέβεια προς εαυτούς, ασέβεια προς την πραγματικότητα, ή μάλλον παραγνώρισις της πραγματικότητας. Και δεν θα ήτο εν αρμονία προς γενικήν αντίληψην και την κριτικήν μας επί των πραγμάτων και των προσώπων.

Ως προς τον πρώτον δρόμον, εκείνον του Τρικούπη, η Νίκαια δεν απέχει πολύ από τις...Κάννες! Ως προς τον δεύτερον, εκείνον του Βενιζέλου, δεν είμαι διόλου προωρισμένος να τον κάμω ιδικόν μου. Δεν είμαι γεννημένος για ένα τέτοιον δρόμο, ούτε ποτέ εσκέφθηκα να κάμω ιδικόν μου τον δημόσιον βίον. Αν ευρέθηκα για μια στιγμή τόσο κρίσιμη για το Ελληνικόν Έθνος αναμειγμένος εις τα εθνικά γεγονότα, τούτο δεν οφείλεται ούτε εις καμίαν προμελετημένην διάθεσίν μου, ούτε, προ πάντος, εις καμίαν ματαιοδοξίαν μου. Εθεωρήθη ότι ημπορούσα να προσφέρω κάποιες υπηρεσίες εις δύσκολες στιγμές του εθνικού βίου και ανέλαβα το καθήκον αυτό ως μίαν αποστολήν επί ωρισμένου επιπέδου. Αφανώς και άνευ αμοιβών. Άλλο αν η προσωπικότητα μου έκανε αισθητήν την παρουσία μου. Όμως αυτή την προσωπικότητα την είχα ήδη. Δεν μου την έδωκαν τ' αξιώματα εις τα οποία με επλησίασε ο κ. Βενιζέλος.

Και εννοώ με τα ανωτέρω τις πρώτες υπηρεσίες μου, εκείνες της Θεσσαλονίκης το 1912, της Συνθήκης του Βουκουρεστίου αργότερον και της Ηπείρου κατά τον πόλεμον. Είναι πολλοί ακόμη στην Ελλάδα που γνωρίζουν με ακρίβεια πως εχρησιμοποιήθη από τον κ. Βενιζέλο και τι έπραξα. Όπως γνωρίζουν την πλαστογράφησιν των πράξεών μου. Αλλ' είναι εξ ίσου βέβαιον- τόποτε άλλο, το βέβαιόν μου αρκεί- ότι κι εκείνοι που γνωρίζουν φέρονται απaráλλακτα όπως εκείνοι που δεν γνωρίζουν. Ούτε μιλούν. Τούτο διότι δεν είμεθα του αυτού υλικού. Θα έλεγε κανείς πως είτε περιμένουν να ομιλήσω εγώ, είτε ακόμη απορούν γιατί έως σήμερα

⁹² Βασίλης Τσανακάρης, ό. π. Αθήνα 2005, σ. 121

δεν ωμίλησα. Και τούτο όχι για τίποτε άλλο. Όχι για να γνωρισθώ η λεγόμενη αλήθεια, αλλά για κάθε άλλον λόγον ξένον προς την πραγματικότητα. Είναι χαρακτηριστικόν της εποχής μας τα λιμνάζοντα ύδατα. Αναζητούν λοιπόν όλοι εκείνον που θα ρίψη μια πέτρα στο τέλμα για ν' απολαύσουν την κακοφωνίαν των βατράχων. Διότι και από τις φωνές των βατράχων υπάρχει πάντοτε η πιθανότης κάποιου κέρδους....

Δεν είμαι αυτοσχεδιαστής!

Δεν είμαι, ούτε ημπορώ να γίνω, πετροβολητής. Διότι είμαι πεπεισμένος ότι η χώρα δεν έχει να κερδίση τίποτε, τουλάχιστον σήμερα. Τι ημπορούσε να σημαίνει ένας τέτοιος θόρυβος; Μια προσωπική επιφανειακή επιτυχία; Και πόσο βάρος μπορούν να έχουν τέτοιες επιτυχίες; Αυτού του είδους τις επιτυχίες τις βλέπω όμοιες με τις λεγόμενες διπλωματικές επιτυχίες, απέναντι των οποίων τίποτα δεν θεωρώ καταστρεπτικώτερον δια τα ζωτικά συμφέροντα ενός τόπου... Αντιθέτως προς τις τάσεις αυτές, που πληρώνουν τόσο ακριβά οι λαοί, και ο ιδικός μας πληρώνει διαρκώς, φρονώ ότι μόνη επιτυχία σωστής αξίας είναι εκείνη που, προερχόμενη από το ακριβές ζύγισμα της δυναμικότητος και των υγιών πιθανοτήτων ενός λαού, προβαίνει σταθερώς βασιζόμενη επί του εδάφους της ασφαλούς πραγματικότητος προς κατάκτησίν της.

Τα υπόλοιπα καταλήγουν εις ναυάγια ή εις παράτασιν υπολανθανουσών ψυχικών αδυναμιών, πάντοτε ικανών να υποθάλουν μέλλοντας κινδύνους αδυναμιών, ένας εκ των οποίων είναι ο ανυπολογίστων συνεπειών εθνικός μυστικισμός... Εντός μιας τέτοιας ατμόσφαιρας δεν υπάρχει θέσις δια τον ιδικών μου τρόπον σκέπτεσθαι. Δεν υπάρχει θέσις δια την κριτικήν μου. Παλαιά ιστορία. Την έζησα πολύ πριν αποδεχθώ την πρώτην εντολήν που μου ανέθεσε κατά τους Βακλανικούς πολέμους ο κ. Βενιζέλος. Την ε γνώρισα πολύ περισσότερο όταν αργότερα μου ανετέθη η διοίκησις της Ηπείρου.

*Περί « πολιτικού και γεωγραφικού σφάλματος »*⁹³

Το ολιγώτερον που μου εύρισκαν ήτο ότι στις πιο τραγικές περιστάσεις δεν διέθετα καιρόν δια να τους ακούσω. Ήκουσα πάντοτε εκείνον που είχε να μου δώσει μίαν πληροφορίαν διότι ε γνώριζεν ή μίαν γνώμην διότι τη είχε σκεφθή και διότι είχε

⁹³ Βασίλης Τσανακάρης, ό. π., Αθήνα 2005, σ. 124

αναλογισθή συνειδητά και τις συνέπειες και τις ευθύνες που ανελάμβανε για τη γνώμη του. Αλλά βεβαίως δεν ήταν δυνατόν να αφιερώνει ο αντιπρόσωπος του κράτους και όχι ενός κόμματος καιρόν όπως συζητή προθέσεις και υποδείξεις οδιωτών, περί των οποίων προθέσεων το λιγότερο που θα είχε να πεί κανείς είναι ότι δεν ήταν σοβαρά, τόσο εκείνοι που ήρχοντο από κοντά, όσο εκείνοι που ήρχοντο από μακράν⁹⁴.

Όταν γνωρίζη κανείς αυτήν την κατάσταση, γνήσιον προϊόν συνολικών αδυναμιών και αυτοσχεδιασμών, εννοεί και το πώς εφθάσαμεν εις τεράστιον πολιτικόν και γεωγραφικόν σφάλμα του οποίου τας μοιραίας πλέον συνεπείας επλήρωσεν ολόκληρον το έθνος, και το πώς το διεχειρίσθημεν εν πλήρει αναλογία προς τας αδυναμίας αυτάς, είτε ως κυβερνώντες, είτε οπωσδήποτε επί κεφαλής υπηρεσιών, είτε ιδιωτεύοντες... Και ίσως ν'αποτελή μίαν αναπόφευκτον ειρωνείαν που παρακολουθεί συχνά κάθε τραγωδίαν το γεγονός ότι από τας συνέπειας αυτάς είτε εσώθησαν, είτε επέλευσαν οι πονηρότεροι και οι πλέον διακοσμητικοί- εκείνοι ακριβώς που είχαν προφθάσει εν πλήρει υποκρισία να προετοιμάσουν το τέρμα και να το καταστήσουν προ πολλού τόσο αναπόφευκτον, όσο και τραγικόν.

⁹⁴ Βασίλης Τσανακάρης, *ό. π.*, Αθήνα 2005, σ. 127

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Καταστροφή της Σμύρνης από τους Τούρκους ήταν ένα γεγονός μεγάλης σημασίας για την εκκλησιαστική ιστορία. Την εποχή της γέννησης του Προφήτη, το 570 μ.Χ. περίπου, ο χριστιανισμός, εκτός από την περιοχή που σήμερα είναι γενικά γνωστή ως « Ευρώπη», είχε εξαπλωθεί επίσης στην αρχαία επαρχία της Ασίας, όπου εκτεινόταν ανατολικά ως την Κασπία Θάλασσα, και καταλάμβανε μία λωρίδα της Συρίας και μια φαρδιά ζώνη της Βόρειας Αφρικής που έφτανε μέχρι τον Ατλαντικό Ωκεανό. Η Μικρά Ασία και η Αφρική είναι σημαντικές στην ιστορία της Εκκλησίας γιατί εκεί έζησαν πολλοί από τους χριστιανούς πατέρες και μάρτυρες, όπως ο Πολύκαρπος Σμύρνης.

Αν είχε σωθεί η Κωνσταντινούπολη και ο χριστιανισμός στην Εγγύς Ανατολή, τα αποτελέσματα για τον πολιτισμό θα ήταν ανυπολόγιστα. Τι υπέροχη πόλη θα ήταν μια ελληνική Κωνσταντινούπολη σήμερα, αν είχε παραμείνει πάντα ελληνική, με τις μεγάλες παραδόσεις της και τους τεράστιους θησαυρούς της αρχαίας κουλτούρας! Ο μοναδικός πολιτισμός που υπήρχε στην Τουρκία ύστερα από κείνο το μαύρο έτος του 1453 προερχόταν από τα χριστιανικά υπολείμματα της παλιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ο εμπρησμός της Σμύρνης και η σφαγή και η κακοποίηση των χριστιανών κατοίκων της κατά το 1922 έγινε δυνατή χάρη στο αμοιβαίο φθόνο και τα αλληλοσυγκρουόμενα εμπορικά συμφέροντα ορισμένων χριστιανικών δυνάμεων, ενώ μερικές από αυτές προσέφεραν επιπλέον βοήθεια, ηθική και υλική, στους Τούρκους. Η Τουρκία διέπραξε αυτές τις φοβερές πράξεις σε βάρος των Χριστιανών και της ανθρωπότητας γενικά πιστεύοντας ακράδαντα ότι δεν θα αντιμετωπίσει καμία εναντίωση ή ακόμα και κριτική από της Ηνωμένες Πολιτείες.

Οδηγήθηκε σε αυτή την πεποίθηση από μια ηχηρή φιλοτουρκική και αντιχριστιανική εκστρατεία που πραγματοποιήθηκε στον αμερικανικό τύπο από ορισμένα άτομα που επεδίωκαν παραχωρήσεις από την Τουρκία, και από άλλους συγγραφείς με ειδικά συμφέροντα. Επίσης, οι Τούρκοι δεν μπορούν να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό του πολιτισμένου κόσμου μέχρι να μετανοήσουν ειλικρινά για τα εγκλήματα τους και να επανορθώσουν με κάθε τρόπο. Η απόκρυψη πράξεων σαν αυτές που περιγράφηκαν εδώ ή η διαστρέβλωση τους με σκοπό την εξασφάλιση υλικού όφελους ή τη διάσωση περιουσιακών στοιχείων αποκαλύπτει ένα

χαμηλό ηθικό επίπεδο ανάλογο με το πνεύμα αυτής της εμπορευματοποιημένης εποχής.

Η ΜΑΡΤΥΡΙΚΗ ΠΟΛΗ

Στολίδι και Βασίλισσα της Θάλασσας των Νήσων

Ήταν η Σμύρνη, η όμορφη πόλη,

Το πιο εξάισιο πετράδι της Ανατολής

Ω Σμύρνη, όμορφη πόλη!

Συνεχιστής αμέτρητων θρυλικών εποχών,

Μητέρα ποιητών, αγίων και σοφών,

Ήταν η Σμύρνη, η όμορφη πόλη!

Μία από τις αρχαίες υπέροχες Επτά

Ήταν η Σμύρνη, η πόλη η ιερή,

Που τα κεριά της έλαμπαν στα Ουράνια

Ω Σμύρνη, πόλη ιερή!

Μία από τις Επτά ελπίδες και επιθυμίες,

Μία απ' τις Επτά τις Αγιασμένες Φλόγες

Ήταν η Σμύρνη, η Πόλη η Ιερή.

Οι άλλες έξι έκαιγαν σε μακρινούς καιρούς,

Ω Σμύρνη, πόλη Χριστιανική!

Μα η δική της φλόγα έλαμπε σταθερή,

Ω Σμύρνη, πόλη Χριστιανική!

Οι άλλες έσβησαν και χάθηκαν,
 Μα η δική της έλαμπε ως τα χτες,
 Ω Σμύρνη, πόλη Χριστιανική!

Είν' οι κωδωνοκρούστες άφωνοι και νεκροί
 Στη Σμύρνη, πόλη Χριστιανική,
 Η μουσική βουβή, και οι τραγουδιστές νεκροί
 Στη Σμύρνη, πόλη ευτυχισμένη.

Και οι κόρες της, μαργαριτάρια της Θάλασσας των Νήσων
 Χάθηκαν πια απ' τα μαρμάρινα παλάτια
 Της Σμύρνης, μιας πόλης μαγικής!

Είναι νεκρή, σαπίζει στις Ανατολής την πύλη.
 Η Σμύρνη, κατεστραμμένη πόλη,
 Πάνε οι τεχνίτες της, οι δρόμοι ερημωμένοι
 Ω Σμύρνη, πόλη κατεστραμμένη !

Τα παιδιά της ορφανά , και χήρες οι γυναίκες
 Και μέσα στα ερείπια πια μόνο ποντικοί
 Ω Σμύρνη, πόλη καταστραμμένη!

Με φωτοστέφανο έστεψαν τον επίσκοπό της,
 Στη Σμύρνη, πόλη μαρτυρική,
 Με τα λευκά μαλλιά του ματωμένα

Ω Σμύρνη, πόλη μαρτυρική!

Την πίστη της εκράτησε στον Χριστιανισμό

Απ' τον Πολύκαρπο ως τον Άγιο Χρυσόστομο,⁹⁵

Η Σμύρνη, παινεμένη πόλη!

⁹⁵ Αναφέρεται στον Χρυσόστομο, αρχιεπίσκοπο Σμύρνης. Μαρτύρησε στη Σμύρνη τον Σεπτέμβριο του 1922.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αρχειακή πηγή

Ιστορικό Αρχείο Αριστείδη Στεργειάδη, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας, 8.5.1919, αρ. φ. 96, τ. Α', σ. 1-4

B. Βιβλιογραφία

Αθανασιάδης Τ., *Τα παιδιά της Νιόβης*, Αθήνα 2005

Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.* Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο Ελληνικό Έθνος, Αθήνα 1997

Ασπρέας Γ., *Πολιτική της νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928*, Αθήνα 1930

Αχλάδη Ε., *Η Κοσμοπολίτικη Σμύρνη*, στο: *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1922*, Αθήνα 2010

Βερέμης Θ., Κωστής Κ., *Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 1984

Boissanas Henri-Paul, *Μικρά Ασία 1921*, Αθήνα 2002

Γούναρης Β., *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 2007

Γιανουλόπουλος Γ., «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*» *Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 1999

DakinD., *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Αθήνα 1984

Δερτιλής Γ., «*Διεθνείς οικονομικές σχέσεις και πολιτική εξάρτηση: η ελληνική περίπτωση, 1824-1878*», Αθήνα 1983

Ηλιού Φίλιππος, *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός, Η περίπτωση της Σμύρνης* Αθήνα 1986

Θεοδωρίδου Λίλα Σ., *Η βιβλιοθήκη του Ιονικού Πανεπιστημίου Σμύρνης*, Ιωάννινα 2008

Καρδάσης Β., *Έλληνες Ομογενείς στη Νότια Ρωσία 1775-1881*, Αθήνα 1997

Κορώνης Σ., *Η εργατική πολιτική των ετών 1909-1918*, Αθήνα 1944

Κιτρομηλίδης Π.Μ., *Ιδεολογικές συνέπειες της κοινωνικής διαμάχης στη Σμύρνη (1809-1810)*, στο: Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 2000

Λάσκαρις Μ., *Το Ανατολικό Ζήτημα 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 1948

Llewellyn Smith Micheal, Λούντ Τζωρτζ, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2009

Μαρωνίκη Ν., *Πολιτική εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα. 1880-1910*, Αθήνα 2009

Μίλτον Γκάιλς, Χαμένος Παράδεισος, Σμύρνη 1922, *Η Καταστροφή της μητρόπολης του μικρασιατικού Ελληνισμού*, Αθήνα 2008

Πετρόπουλος Ι., *Πολιτική και Συγκρότηση κράτους στο ελληνικό Βασίλειο*, Αθήνα 1986

Σακελλαρόπουλος Κ., *Η σκιά της Δύσεως*, Αθήνα 1960

Σβολόπουλος Κ., *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κτριάρχιας στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2009

Σολωμονίδου Β., *Βενιζέλος- Στεργιάδης, Μύθος και Πραγματικότητα*, στο Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του. Αθήνα 1989

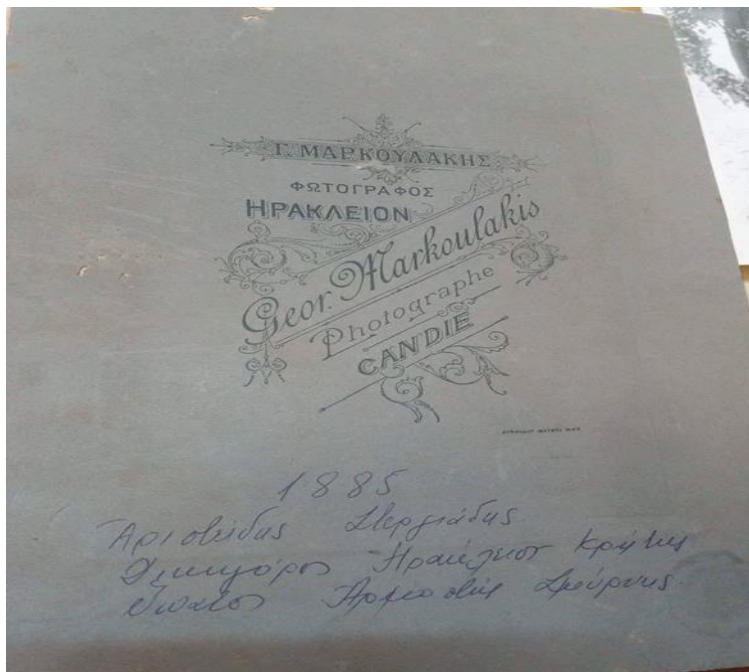
Σολωμονίδης Χρ., *Ύμνος και θρήνος της Σμύρνης*, Αθήνα 1957

Στεφανίδης Γ., *Η Ελλάδα στον Α' παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1986

Τζανακάρης Β., *Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922*, Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα, Αθήνα 2005

Τζορτζ Χόρτον, *Η Μάστιγα της Ασίας*. Αθήνα 2016

Ψυρούκης Ν., *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2000

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

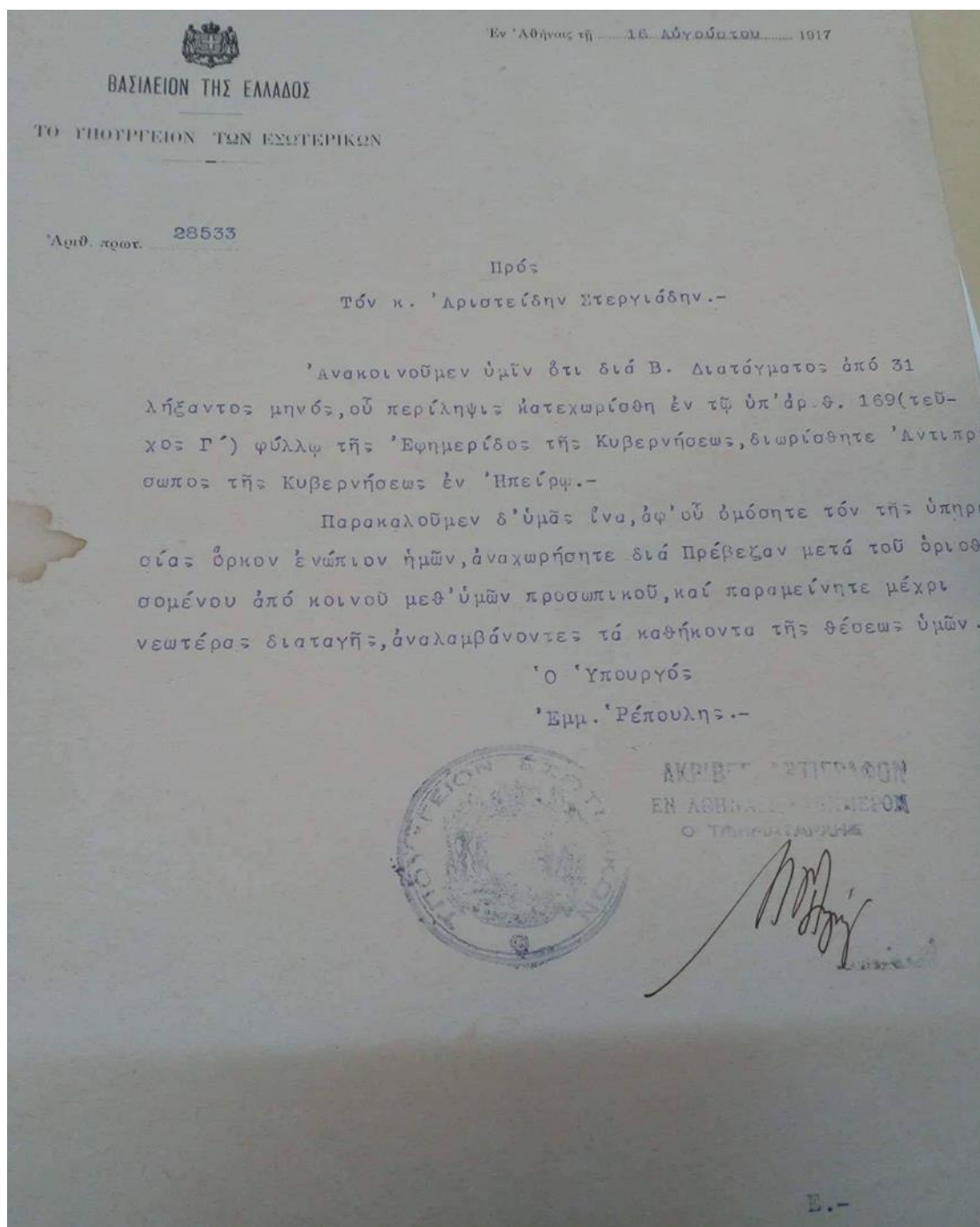
Μοναδική φωτογραφία του Α. Στεργιάδη, όταν ήταν δικηγόρος στην Κρήτη.
 Φυλάσσεται στο αρχείο του Α. Στεργιάδη στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.

Φωτογραφία όλων των εκπροσώπων κατά την διάρκεια της Συνδιάσκεψης στο Παρίσι 1919

Μια όμορφη συνοικία της Σμύρνης, η Μπέλλα Βίστα. Η περιοχή αυτή συγκέντρωνε τις ωραιότερες και πλουσιότερες κατοικίες των αριστοκρατών της Σμύρνης. Βρισκόταν στο βόρειο άκρο της Προκυμαίας. Εδώ μπορούσε κανείς να θαυμάσει τα αρχιτεκτονικά επιτεύγματα που είχαν εισαχθεί από την Ευρώπη. Οι κάτοικοι της Μπέλλα Βίστα ανήκαν στις προνομιακές τάξεις της πόλης.

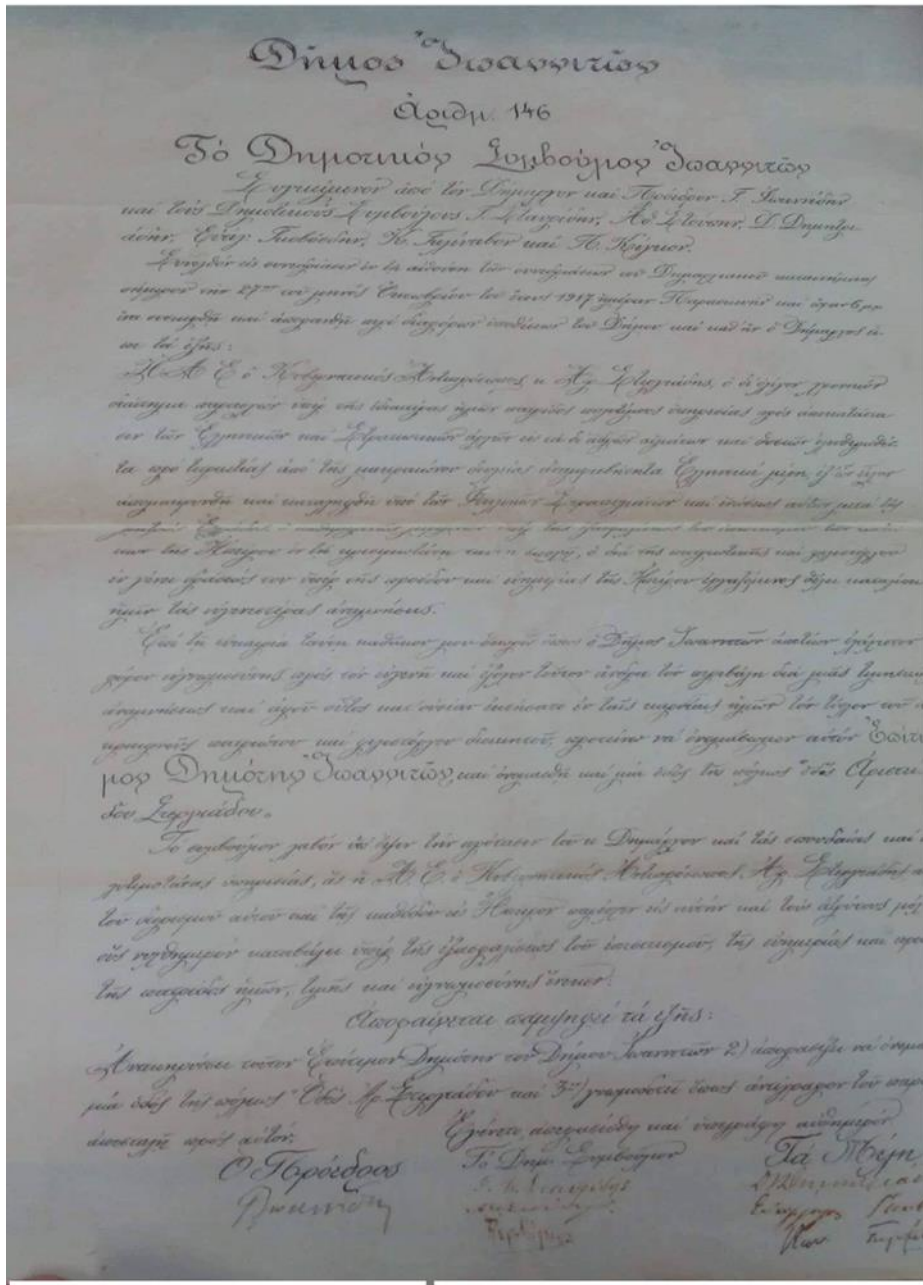
Επιστολή του υπουργού Εμμ. Ρέπουλη προς τον Α. Στεργιάδη όπου τον στέλνουν κυβερνητικό αντιπρόσωπο στην Σμύρνη. Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη

ΙΥ. Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ

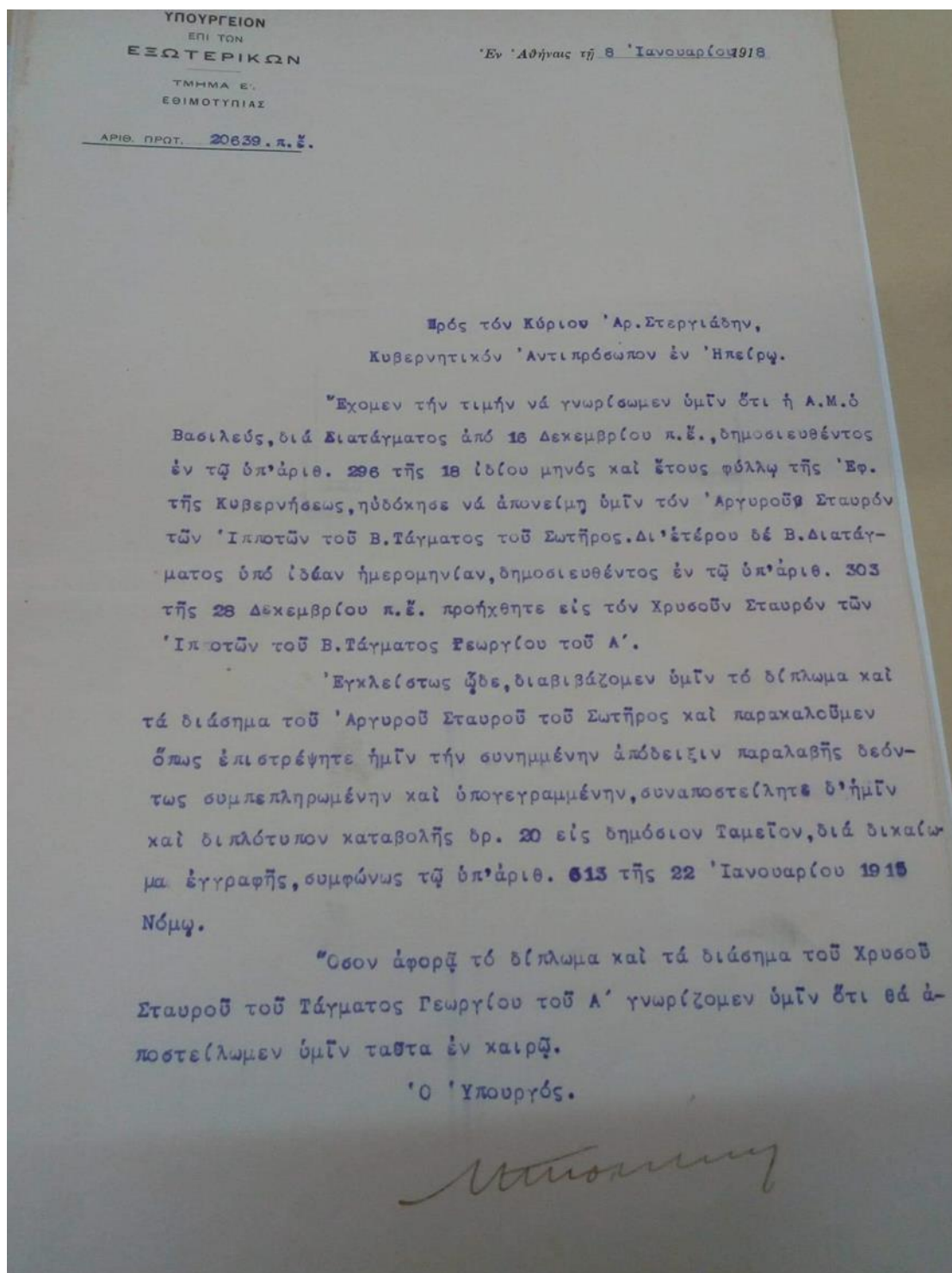
Τὴν ἐπιούσαν τῶν ἐκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου, ἔλαβεν ὁ Ὑπάτος Ἀρμοστής παρὰ τοῦ κ. Βενιζέλου τὸ ἑξῆς ραδιογράφημα: "Ἀποδοκιμαζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀποχωρῶ. Σέ ἐξορκίζω εἰς τὸν πατριωτισμὸν σου καὶ εἰς τὴν προσωπικὴν μας φιλίαν νὰ παραμείνης ἐάν ἡ νέα Κυβέρνησις σοῦ τὸ ἐπιτρέψῃ". -Μὴ γνωρίζων τὰς διαθέσεις τῆς νέας Κυβερνήσεως, ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα, ὅτι ὡς μέλος τῆς παραιτηθείσης Κυβερνήσεως ὑποβάλλει τὴν παραίτησίν του, ὡς Ὑπάτος Ἀρμοστής θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν του μέχρις ὅτου ἡ νέα Κυβέρνησις σείλῃ τὸν ἀντικαταστάτην του. Κατόπιν παρακλήσεως τοῦ Πρωθυπουργοῦ Δ. Ράλλη, παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν του.

Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1921 εἶχε σχηματίσει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἦτο ἀδύνατος πλέον ἡ παραμονὴ μας ἐν Σμύρνῃ. Συνεβούλευσε τὴν τότε Κυβέρνησιν νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐκκενώσεως τῆς Σμύρνης. Ἡ τότε Κυβέρνησις, μολονδὸτι κατὰ βάθος ἦτο πεπεισμένη περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκκενώσεως, ἐντούτοις δὲν ἤθελε οὔτε νὰ συζητήσῃ περὶ ταύτης, φοβουμένη κομματικὴν ἐκ μέρους τῶν φιλελευθέρων ἐκμετάλλευσιν καὶ πτώσιν αὐτῆς ἐκ τῆς Ἀρχῆς. Συνεβούλευσε τοὺς φιλελευθέρους ὅπως καίτοι ἀντιπολιτευόμενοι, ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν εὐθύνην τῆς ἐκκενώσεως, συμβουλευόντες ταύτην διὰ τοῦ φιλελευθέρου Τύπου εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἐκθέτων τόσον εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀντιπολίτευσιν τοὺς λόγους δι' οὓς ἐθεώρει ἐπιβεβλημένην τὴν ἐκκένωσιν. Ὅτι δηλαδή, ἐάν ἡ ἐκκένωσις ἐγένετο ἐκουσία καὶ ἐν καιρῷ, θὰ διετηρεῖτο ἀκέραιος ὁ στρατός καὶ τὸ πολεμικὸν ὕλικόν. Μεταφερόμενος δὲ ὁ στρατός μετὰ τοῦ ὕλικου ἐν θρόγκῃ, θὰ ἐξηκολούθει ἐκεῖθεν νὰ ἀπειλῇ τὸν Κεμάλ. Θὰ ἐσώζετο ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς καὶ ὁ Ἐθνικὸς πλοῦτος τῆς Σμύρνης. Ἡ ἥττά μας δὲν θὰ ἦτο ἥττα στρατιωτικὴ, κατασυντρίβουσα τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἰδέαν περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἥττα πολιτικὴ, ἧς αἱ συνέπειαι θὰ ἔπαυον διὰ μιᾶς κυβερνητικῆς μεταβολῆς. Καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὴν γνώμην ἣν εἶχεν ἐκφράσει, ὁ στρατός μας εἶχε κατ' οὐσίαν ἀποσυντεθῆ, ἐπερίμενε δὲ μίαν εὐκαιρίαν, ἣτις θὰ ἔδιδε τὸ εὐσχημον πρόσχημα τῆς διαλύσεως. Τὸ πρόσχημα δὲ θὰ ἔδιδε, εἴτε μίᾳ ἐπαναστατικῇ, πολιτικῇ ἢ στρατιωτικῇ κίνησιν, εἴτε μίᾳ ὤθησιν ἐκ μέρους

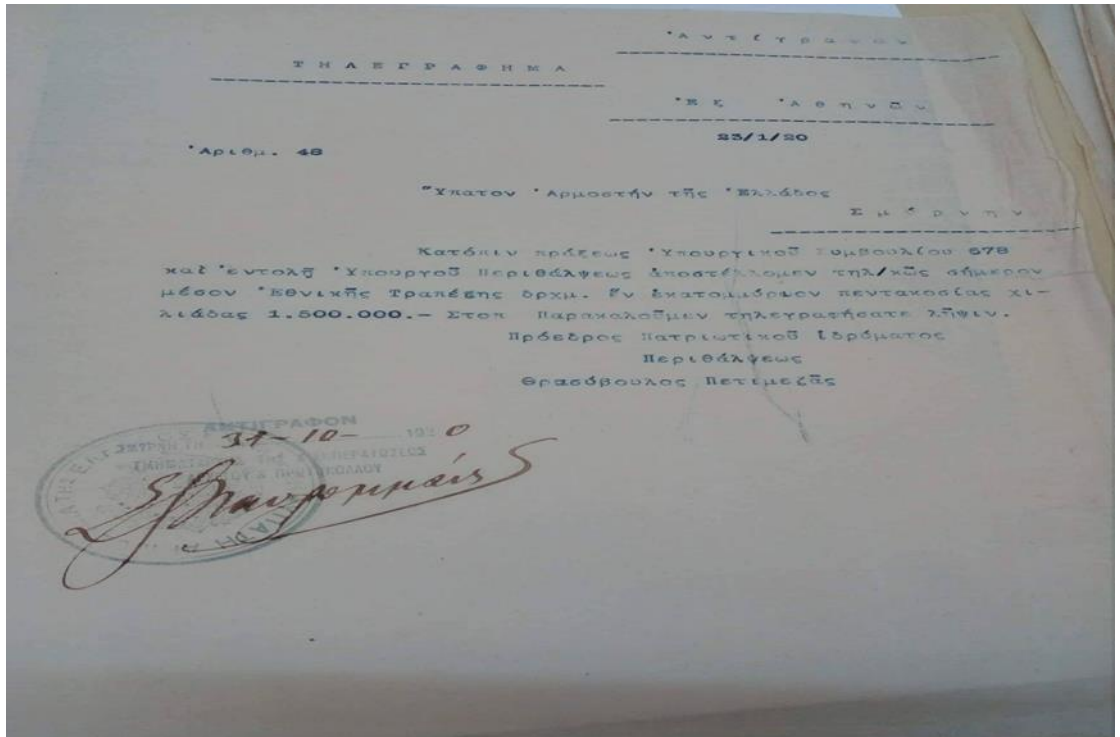
Αναφορά στην παραίτηση του Βενιζέλου προς τον Α. Στεργιάδη. Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη.

Οι πολίτες των Ιωαννίνων τιμούν τον Α. Στεργιάδη με τον τίτλο του επίτιμου πολίτη της πόλης. Ιστορικό Αχείο Α. Στεργιάδη

Ο Βασιλιάς απονέμει στον Στεργιάδη δίπλωμα και διάσημα του Χρυσού Σταυρού. Ιστορικό Αρχείο Στεργιάδη

Επιστολή του Προέδρου του Πατριωτικού Ιδρύματος Περιθάλψεως προς τον Ὑπατο Αρμοστή, όπου του χορηγείται χρηματικό ποσό για τις ανάγκες τις περίθαλψης. Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, είναι η μεγαλύτερη εθνική συμφορά στην ιστορία του νεωτέρου Ελληνισμού. Κι αυτό, γιατί αποτέλεσε την ταφόπλακα στο όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας» που προσέβλεπε στην επανένωση όλων των εδαφών που κατοικούνταν από αρχαιοτάτων χρόνων από Έλληνες. Κυρίως όμως, επειδή ξεριζώθηκε οριστικά η μακραίωνη ελληνική παρουσία στην περιοχή, με τον πιο δραματικό τρόπο. Την μεγάλη αυτή συμφορά συνθέτουν, εκτός των άλλων, η κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου, η πυρπόληση της Σμύρνης από τους Τούρκους, όπου είχαν συρρεύσει και πολλοί Έλληνες από τις γειτονικές περιοχές, και οι σφαγές, λεηλασίες και άλλες φρικαλεότητες εις βάρος των Ελλήνων και των Αρμενίων χριστιανών.

Η Μικρασιατική Καταστροφή, δεν είναι ένα γεγονός που προέκυψε ξαφνικά, αλλά ήταν αποτέλεσμα χρόνιων διεργασιών στις οποίες συμμετείχαν και αλληλεπιδρούσαν αρκετοί παράγοντες. Ήταν αποτέλεσμα αντικειμενικών δυσκολιών, λαθών, αντικρουόμενων συμφερόντων, ενίοτε και μικροπολιτικών σκοπιμοτήτων και παθών. Πριν λοιπόν, θελήσει κάποιος να διερευνήσει το ιστορικό γεγονός «Μικρασιατική Καταστροφή», θα πρέπει να ερευνήσει σε βάθος χρόνου ότι προηγήθηκε μέχρι την τελική πτώση και να αναζητήσει τα πραγματικά αίτια, γιατί μια επιδερμική ανάγνωση και εστίαση μόνο στα δραματικά γεγονότα που συνέβησαν τις 3-4 τελευταίες μέρες του ελληνισμού στην Μικρά Ασία, ίσως οδηγήσει και σε λάθος συμπεράσματα.

Η εργασία αυτή θα ξεδιπλώσει κομμάτι κομμάτι σημαντικά γεγονότα και αναφορές σε πρόσωπα και καταστάσεις που θα δια φωτίσουν την ροή των εξελίξεων. Ο ρόλος της Ελλάδας στην Εγγύς Ανατολή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είναι αδιαμφισβήτητα κομβικός, καθώς όλες οι μελλοντικές ενέργειες και αποφάσεις διαμορφώνονται παράλληλα με την ροή των ελληνικών πραγμάτων. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο εκπρόσωπος του Ελληνισμού αυτή την χρονική περίοδο, θα προκαλέσει αντιδράσεις με τις ενέργειές του, άλλοτε θετικές και άλλοτε αρνητικές. Είναι αυτός που θα κινεί τα νήματα για να γραφτεί η ελληνική ιστορία εκείνα τα χρόνια.

Στη συνέχεια, θα γίνει αναφορά στον Αριστείδη Στεργιάδη και σε όλα τα γεγονότα που έλαβε μέρος. Από την παιδεία και τον πολιτισμό, μέχρι και την σχέση του με την εκκλησία. Η σχέση του με τον Βενιζέλο, είναι αυτή που θα χαρακτηρίσει

τη δράση του και θα την στιγματίσει, αφού ακολούθησε πιστά τις οδηγίες του Ελευθέριου Βενιζέλου. Αποφάσεις, μεταρρυθμίσεις, απρόσμενα γεγονότα και προσπάθειες ανάκαμψης είναι μερικά στοιχεία της περιόδου του Έπατου Αρμოსτή.

Στο τελευταίο κομμάτι της εργασίας θα επισημανθούν οι ύστατες κινήσεις μέχρι την ολοκληρωτική καταστροφή και σε όλα αυτά η μοναδική συνέντευξη του Αριστείδη Στεργιάδη θα έρθει να δώσει τον στόχο της εργασίας. Η οπτική του για τα γεγονότα και τις εξελίξεις είναι αυτά που αναζητούμε, καθώς θέλουμε να προσεγγίσουμε αυτήν την ιστορική επόχή μέσα από την προσωπικότητα του Έπατου Αρμოსτή.